

T.C.
GEBZE YÜKSEK TEKNOLOJİ ENSTİTÜSÜ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İRAN'IN NÜKLEER POLİTİKASI

146326

Yavuz CANKARA
YÜKSEK LİSANS TEZİ
STRATEJİ BİLİMİ ANABİLİM DALI

146326

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. SALİH AYNURAL

GEBZE
2004

Yavuz CANKARA'nın tez çalışması, G.Y.T.E. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 07/06/2004 tarih ve 2004/15 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından Strateji Bilimi Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRI

ÜYE : Prof.Dr. Salih AYNURAL
(Tez Danışmanı)

ÜYE : Doç.Dr.Lütfihak ALPKAN

ÜYE : Yrd.Doç.Dr.Abdülkayyum KESİCİ

ONAY

G.Y.T.E. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun
12.07.2004..... tarih ve 2004/19.... sayılı kararı.

İmza / Mühür

ÖZET

Güç kavramı askeri, politik ve ekonomik anlamlarıyla devletlerin dış politik manevralarında önemli bir rol oynamaktadır. Devletler arası ilişkilerde uluslararası hukuk kurallarınca normlar oluşturulmuş olsa bile bu kavramlar tek başına devletlerin kendini güvende hissetmesi için yeterli değildir. II. Dünya Savaşı'nda ilk defa kullanılan "atom bombası" güç kavramına farklı bir perspektif kazandırmıştır. Atom bombasının kullanılmasından sonra ortaya çıkardığı korkunç sonuçları onu uluslararası ilişkilerde ayrıca ele alınması gereken bir konu haline getirmiştir. Soğuk Savaş dönemi ve sonrası yaşanan gelişmeler nükleer silahların kontrol edilmesi gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Uluslararası örgütler ve antlaşmalar kullanım alanlarını sınırlamak istemiştir.

İran, bölgesinde her zaman güçlü bir devlet olarak varolmuştur. 1950'lerden sonra Şah yönetimi altında ilk nükleer planlamasını yapmış, 1970'lerde NPT'ye üye olmuş ve ilk nükleer güç fabrikası için çalışmalara başlamıştır. NPT'ye üye olmayı kabul ettikten sonra ise Avrupa ülkeleri ve ABD, İran'ın nükleer çalışmalarını desteklemişlerdir. 1979'da İran İslam Devrimini gerçekleştirmiş ve İran'ın Batılı ülkelerle ilişkileri bozulmuş ve ABD, İran'a her türlü konuda yaptırım uygulamıştır. 1980'lerle birlikte İran yeniden nükleer çalışmalara ağırlık vermeye başlamıştır. İran bu yöndeki çalışmaları için Rusya ve Çin'den yardım almıştır. NPT anlaşmasının bir tarafı olarak İran nükleer güç ile ilgili çalışmalarının barışçıl ve sivil kullanım amaçlı olduğunu iddia etmektedir.

11 Eylül'den sonra ABD, İran'ı "şer eksenli" olarak ilan etmiştir. ABD'nin Afganistan operasyonu ve sonrasında Irak'a bahane olarak kimyasal silahları göstermesi bir anda akıllarda bir soru yaratmıştır; "Sıradaki kim olacaktır?". İran nükleer çalışmalarından dolayı ABD saldırılarına aday konumdadır. Doğalgaz ve petrol ihracatçısı bir ülkenin nükleer yatırımını sadece enerji ihtiyacı olarak bahane göstermesi kuşkuyla karşılanmaktadır. Uygulanan uluslararası baskı sonrası İran, NPT ek protokolünü imzalamıştır ama ABD'nin İran'a yönelik izleyeceği politik strateji halen bir ikilemdir. Eğer Irak operasyonu başarılı olursa ABD, Büyük Ortadoğu Projesi çerçevesinde saldırmak isteyebilir. Tüm bu gelişmelerin bölgeye olası etkileri dikkatlice değerlendirilmelidir.

SUMMARY

Power in means of military, political and economical, plays a significant role to determine state's foreign politic maneuver. Although many norms were enacted by the international law in the relations between the states, these terms were not adequate to feel themselves in safe. Nuclear atomic bomb which was firstly used in the II. World War gave a different perspective to the meaning of power. Using this magnificent power caused many horrible results and because of this it should be considered as a different issue. All of the states wanted to have this nuclear power. The events occurred during and afterwards of the Cold War exposed that nuclear weapons must be under controlled. Many international organization and treaties tried to limit its usage.

Iran always exists as an powerful state in the region. It made its first nuclear plans under Shah regime after 1950's and it started to work on its first nuclear powerplant in 1970's. After it agreed to be a member of NPT, European countries and United States supported its nuclear facilities. Then the Islamic revolution occurred and the relations between Iran and the Western countries were spoiled. Especially US made sanctions in all subjects. Russia and China helped Iran about its nuclear studies. As being a member of NPT Iran claims that its nuclear facilities are for peaceful and only for civilian usage.

After September 11, US declared Iran as an axis of evil. Afterwards it made an operation to Afghanistan and then excused Iraq by the use of chemical weapons and all of these considerations made a question on the minds; who will be the next? Iran become conspicuous because of the nuclear facilities and an another candidate for the US attack. It is sceptical when Iran, an exporter of natural gas and oil, disclaims that nuclear investment was only due to necessity of energy supplement. After the international pressure made on Iran, it signed additional protocol of NPT but the political strategy that US will apply against Iran is still a dilemma. If the operation in Iraq is succeeded, US can attack Iran as a part of the "Greater Middle East Project". However, its effects on the region must be well thought.

TEŞEKKÜR

Tez çalışmanın her aşamasındaki katkı, teşvik ve desteklerinden dolayı tez danışmanım Prof. Dr. Salih Aynural'a, değerli hocam Prof. Dr. Abdulkadir Akçin'e, bana yardımcı olan Doç. Dr. Mesut Hakkı Çaşın'a, bölüm başkanımız Yrd. Doç. Dr. A. Kayyum Kesici'ye ve katkılarından dolayı Araştırma Gör. Necip Bolat'a, Serkan Kekevi'ye, Gökmen Kılıçoğlu'na, Murat Onat'a arkadaşlarım Ahmet Çeşme'ye, manevi desteğinden dolayı Cengiz Ayhan'a ve sevgili Pınar Özden'e yaptığı düzeltmeler ve yorumlarından dolayı teşekkür ederim.

Ayrıca bana bugüne kadar her anlamda maddi ve manevi desteğini esirgemeyen aileme teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER DİZİNİ

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	iv
SUMMARY	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER DİZİNİ	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	ix
HARİTALAR DİZİNİ	xi
TABLolar DİZİNİ	xii
FOTOĞRAF DİZİNİ	xiii
1. GİRİŞ	1
2. NÜKLEER GÜCE SAHİP OLMANIN DEVLETLERİN DIŞ POLİTİK EYLEMLERİNE ETKİSİ	3
2.1. Nükleer Güç Kavramı	3
2.2. Nükleer Çağda Stratejinin Özellikleri	5
2.3. Nükleer Kapasitenin Belirlediği Stratejiler	8
2.3.1. Caydırma (Deterrence)	9
2.3.2. Tırmanma (Escalation)	13
2.4. Nükleer Silahların Yayılması Ve Kısıtlanması Çalışmaları	15
2.4.1. Dehşet Dengesi	16
2.4.2. Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması	20
2.4.3. Dünya'nın Nükleer Silah Başlıkları Açısından Son Durumu	26
3. İRAN' IN ÜLKE PROFİLİ	29
3.1. İran Cumhuriyetine Genel Bakış	30
3.1.1. İran'ın Etnik Yapısı	31
3.2. İran'ın Siyasi Yapısı	33
3.3. İran'ın Ekonomik Yapısı	35
3.4. İran'ın Enerji Potansiyeli	36
3.4.1. Petrol Rezervleri	37
3.4.2. Doğalgaz Rezervleri	38
3.4.3. Elektrik Enerjisi	40

3.5. Askeri Gücü	41
3.5.1. Kara Kuvvetleri	42
3.5.2. Deniz Kuvvetleri	43
3.5.3. Hava Kuvvetleri	43
4. İRAN'IN NÜKLEER GÜCE SAHİP OLMA POLİTİKASI	44
4.1. İran Füze Programı ve Kapasiteleri	46
4.2. İran'ın Nükleer Planlaması	49
4.3. Nükleer Silahların İran'ın Güvenliği Üzerine Etkisi	55
4.4. İran'ın Nükleer Çalışmalarının ABD ve AB Tarafından Algılanışı	59
4.5. Şah Dönemindeki Nükleer Silah Çalışmaları	68
4.6. Devrimden Sonraki Çalışmalar	71
4.6.1. Rafsancani'nin Nükleer Silahlanma Parametreleri	74
5. İRAN'LA İŞBİRLİĞİ YAPAN ÜLKELER VE İRAN'IN NÜKLEER GÜCÜ	78
5.1. Çin Reaktör Anlaşmaları Ve İşbirliği	78
5.2. Rus Reaktör Anlaşmaları	81
5.2.1. Rusya-İran İşbirliği	87
5.3. Nükleer Reaktörler Ve Hızla Silahlanma	93
5.3.1. Yayılmacılık Ve Nükleer Kısıtlama Anlaşması	96
5.3.2. İran'ın Nükleer Silah Tesisleri	97
5.3.3. İran'la İlgili Raporlar ve Yanlış Bilgilendirmeler	100
5.3.4. NPT(NSA), IAEA(UAEA) Araştırmaları	103
5.4. İran'ın Nükleer Çalışmalarının Son Aşaması ve Sonuçları	109
5.4.1. İran'ın Nükleer Savaş Doktrini Ve Kabiliyetleri	114
5.4.2. İran'a Uygulanan Nükleer Baskının Son Dönemeci	117
6. SONUÇ	122
KAYNAKLAR	126
ÖZGEÇMİŞ	137
EKLER	
EK-1:CIA Silah Azaltma Merkezi Bölümü İran Raporu Şubat 2000	

KISALTMALAR VE SİMGELER

- AB :** Avrupa Birliği
- ABD :** Amerika Birleşik Devletleri
- AEOI :** The Atomic Energy Organization of Iran
İran Atom Enerjisi Örgütü
- BM :** Birleşmiş Milletler
- BOP :** Büyük Ortadoğu Projesi
- BWC :** Biological Weapons Convention
Biyolojik Silah Konvansiyonu
- CNEA:** Comisión Nacional de Energía Atómica - Argentina
- ÇHC :** Çin Halk Cumhuriyeti
- CIA :** Central Intelligence Agency
Merkezi Haberalma Teşkilatı
- CTBT :** Comprehensive Test Ban Treaty
- CW :** Chemical Warfare
- CWC :** Chemical Weapons Convention
Kimyasal Silah Konvansiyonu
- ENUSA :** Ulusal Uranyum Teşebbüsü
- İDMO:** İslami Devrim Muhafızları Ordusu
- KİS:** Kitle İmha Silahları
- KWU :** Kraftwerke Union
Kraftwerke Birliği
- LIS :** Lazer İzotop Ayırıştırma
- MAD :** Mutually Assured Destruction
Karşılıklı Mahvolma
- MARV :** Maneuvering Reentry Vehicle
Manevra Yetenekli Çok Başlıklı Füze
- MG :** Mega Watt
- MIRV:** Multiple Independently Targetable Reentry Vehicle
Bağımsız Olarak Hedefe Yöneltilen Çok Başlıklı Füze

- NATO :** North Athlentic Treaty Organization
Kuzey Atlantik İşbirliği Örgütü
- NIOC :** National Iranian Oil Company
İran Milli Petrol Şirketi
- NPP :** Nuclear Power Plant
Nükleer Güç Fabrikası
- NPT :** Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması
Nuclear Non-Proliferation Treaty
- OPEC :** Organization of Petroleum Exporting Countries
Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
- PWR :** Pressurized Water Reactors
Su basınçlı reaktör
- s. :** Sayfa
- SSCB :** Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
- t.y.:** Tarih yok
- UAEA :** Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı
International Atomic Energy Agency
- UNAEC :** Birleşmiş Milletler Atom Enerjisi Komisyonu
- y.a.y.:** Yazar adı yok

HARİTALAR DİZİNİ

<u>Harita</u>	<u>Sayfa</u>
3.1. Ortadoğu'ya Bölgesel Bakış	29
3.2. İran Siyasi Haritasi	30
4.1. İran'da Nükleer Faaliyet Alanları	52
5.1. İran'in Nükleer Tesisleri	98

TABLolar DİZİNİ

<u>Tablo</u>	<u>Sayfa</u>
2.1. Yillara Göre Ülkelerin Nükleer Başlık Sayısı	27
3.1. İran'ın Ham Petrol Üretimi, Gaz Ve Rafine Ürünleri	40
4.1. İran'ın Füze Programı	47
4.2. İran'ın Nükleer Altyapı Tesisleri	53
5.1. Rusya'nın İran'a Yaptığı Nükleer İhracat	90

FOTOĞRAF DİZİNİ

<u>Fotoğraf</u>	<u>Sayfa</u>
4.1. Natanz'ın Potansiyel Uranyum Zenginleştirme Olanğı	54
4.2. Natanz'da Gaz Santrifuj Tesisi	61
5.1. Buşer Tesisinin Yakından Çekilmiş Fotoğrafi	99
5.2. Buşer'in Uydu Fotoğrafi	100
5.3. Arak'daki Ağır Su Tesisi	102
5.4. Natanz Nükleer Tesisi	108

1. GİRİŞ

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra dünya düzeninde köklü değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. Soğuk Savaş psikolojisi tüm dünya genelinde ülkeler açısından bir tarafta olma zorunluluğu yaratmıştır ve bu açıdan bakıldığında II. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturulan dünya politik sistemi, merkezde barış ve çevrede küçük çaplı savaşlarla 1990'lara kadar süregelmiştir. Bu dönemin sona ermesinden hemen sonra ise eski sorunların buzları çözülmeye başlamıştır ve dünyanın dört bir tarafında sıcak çatışmalar yaşanmıştır. Bu açıdan bakılınca dünyanın tek süper gücü olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) çatışmalara doğrudan müdahale etmemeyi ve kendi çıkarlarına dokunulmadığı müddetçe seyirci kalmayı yeğlemiştir. İki okyanusa dayanan ve aynı zamanda bir kıta devleti olan ABD, İkinci Dünya Savaşı'nda Japonların Pearl Harbour deniz üssüne yaptıkları saldırı haricinde herhangi bir saldırıya direkt olarak maruz kalmamıştır. Bu nedenle de 11 Eylül saldırılarından sonra önleyici saldırı kavramını açıklamıştır.

Huntington'ın öne sürdüğü "Medeniyetler Çatışması" tezi doğrultusunda Soğuk Savaş sonrası oluşan yeni dünya düzeni ve ABD'nin yeni konumu ile birlikte hazırlanmış olduğu tez, tüm dünyada büyük ses getirmiştir. Huntington, kültür ve medeniyet gibi soyut verilerden ve bunların somut görüntülerinden hareket ederek dünyayı yorumlamaktadır. Şüphesiz medeniyetler arasında büyük farklılıklar bulunmaktadır. 11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin, Irak, İran ve Kuzey Kore'yi "Şer Eksenini" ülkeleri olarak ilan etmesi ile Huntington'ın tezinde haklı olduğunun gösterildiği iddia edilmektedir (Tezkan-Taşar; 2002, s.175).

İran bölgesinde geçmişi binlerce yıl öncesine dayanan ve devlet kültürüne sahip olan bir devlettir. Zira İran tarihi Pers İmparatorluğu'na kadar rahatlıkla indirilebilir. Öte yandan İran'da yönetim 1900'lü yıllara kadar da Türk hanedanların elinde kalmıştır. 1900'lü yılların başından sonra ise Batı'nın "Büyük Oyun" dediği süreç yaşanmıştır ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden silinmesi ile birlikte Ortadoğu coğrafyası yeniden masa başında çizilen haritalarla oluşturulmuştur. İran da bu paylaşımın

nasibini almıştır. Ülke, İngiltere ve Rusya arasında paylaştırılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise bir anlamda bağımsızlığını kazanan İran, ülke içinde Şah'ın yönetime gelmesiyle halkı memnun etmemiştir. Şah'ın İran'da yaşayan halkları Persleştirme politikası ve dini gündelik hayattan çıkarmaya yönelik girişimleri halkta memnuniyetsizliğe neden olmuştur.

ABD'nin devrimden sonra İran ile yaşadığı gerginlikler iki ülke arasında devamlı olarak problem yaratmıştır. İran'ın Amerikan varlığına karşı çıkması ABD çıkarları ile ters düşmüştür. Ortadoğu'daki Filistin meselesine bakış açısı ve İsrail'e yönelik saldırılarda terörist gruplara destek olması İran'ın, Amerikan raporlarında teröre destek veren ülkeler listesinde baş sıraya konmasına sebep olmuştur. İran'a uygulanan Amerikan ambargosu ise sadece ABD firmalarıyla kalmamıştır keza ABD, bu ülkeye yatırım yapacak şirketlere de yaptırım uygulayacağını ilan etmiştir. Tüm bunlar sonrası kendini soyutlanmış hisseden İran kendini güvende hissetmek için çeşitli politik açılımlar gerçekleştirmek istemiştir. Bu bağlamda nükleer gücü kendisine hedef edinmiştir ve böylelikle de yeni bir koz elde etmeye çalışmıştır; "nükleer silah". İran, ABD'nin Kuzey Kore'ye farklı davranma sebebini nükleer silaha bağlamakta ve aynı şekilde kendisi de nükleer gücün nimetlerinden yararlanmak istemektedir.

İran nükleer politikasının analiz edildiği bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde nükleer güç kavramı ve bu kavramın devletlerin dış politik karar alma süreçlerine etkileri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde İran'ın ülke profili hakkında bilgi verildikten sonra enerji potansiyeli ve askeri potansiyeline değinilmiştir. Son olarak üçüncü bölümde ise tarihsel süreç içerisinde İran'ın nükleer güç elde etme çalışmaları anlatılmış, son dönem gelişmeler irdelenmiş ve İran'a karşı uygulanan uluslararası baskı ışığında devletlerin bu ülke üzerindeki politik çıkarları gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

2. NÜKLEER GÜCE SAHİP OLMANIN DEVLETLERİN DIŞ POLİTİK EYLEMLERİNE ETKİSİ

2.1. Nükleer Güç Kavramı

Uluslararası sorunların büyük bir çoğunluğu silaha başvurulmadan, pazarlıklarla, ikna yoluyla veya çeşitli biçimlerdeki ödüllendirme yöntemleriyle çözülmektedir. Devletlerarası ilişkilerin önemli bir bölümünü olağan işler oluşturduğundan, bu tür işlerde silaha başvurmak zaten söz konusu olmamaktadır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra teknolojiye meydana gelen önemli gelişmeler, silahlar kullanıldığında sadece savaşan devletleri değil ordular ve devletler dışında insanlığı da etkileyebilecek güçlerin de oluşmasına neden olmuştur. Bu açıdan uluslararası ilişkiler içerisinde savaş, daha önce dünya tarihinde hiç yaşanmadığı şekilde etkili olmaya başlamıştır.

Hiçbir devlet kendi güvenliği söz konusu olduğunda tarafsız veya bağlantısız kalamaz. Güvenlik bugün devletlerin en önemli sorunudur. Bu konu öteki devletlerin ya da uluslararası kuruluşların teminatına bırakılamaz. Savunmasını sağlayabilmek için her devlet askeri hazırlığını ve öteki güç öğelerini en üst düzeyde tutmaya özen göstermelidir. Askeri gücün sadece savunma amacıyla kullanılmadığı herkesçe bilinmektedir. Bu nedenle ahlaki yargı açısından bakılınca göz önünde tutulması gereken husus silahların kendisi değil, bu silahların hangi amaçlarla kullanıldıklarıdır. Silahlarla ilgili başka bir nokta, bunların salt askeri açıdan değil, belki daha da önemlisi, siyasal açıdan, ya da siyasal çerçevede değerlendirilmeleri gereğidir. Bu konuda en iyi örnek nükleer silahların durumudur. Bu silahlar düşmana verilebilecek fiziksel zararlar kadar, diplomatik pazarlıklarda oynadıkları rol bakımından da önemlidirler. Sınır boylarında yapılan askeri manevralar ve bu bölgelere yerleştirilen askeri güçler küçük ve simgesel nitelikte bile olsalar, devletin dış politikasını güçlendirmekte, onu daha inanılır duruma sokmaktadırlar. Büyük devletlerin askeri girişimlerine cezalandırıcı nitelikte karşı koymada bulunan küçük devletlerin bu davranışları bile, güçlerin tutumlarını değiştirmelerine neden olabilmektedir (Gönlübol; 2000, s.172).

Öte yandan nükleer silahlar yıkım gücü açısından çok önemli etkileri olan silahlardır ve bunlara karşı önlem almak oldukça zordur. Kısmen önlem alınabilir. Belli kişiler, örneğin devlet başkanları, yardımcıları, lojistik değeri olan insanlar korunabilir, ama tüm toplumu ve coğrafyayı nükleer silahlara karşı korumak mümkün değildir. Nagasaki'ye atılan bombanın gücü 19 kilo tondur. Bu, yaklaşık 20 bin ton dinamitin patlamasına eşdeğer bir bomba demektir ve 2000 adet 10 tonluk kamyonun her birinin tamamıyla dinamitle doldurulup hepsinin aynı anda patlamasıyla ortaya çıkan gücün etkisine yakındır. Nagasaki'ye atılan bombanın da, ilk ilkel nükleer silah olduğu unutulmamalıdır. Geçen zaman içinde bundan 6500 kat daha fazla tesire sahip nükleer bombalar yapılmıştır. 1954 yılında Sovyetler Birliği'nin patlattığı termonükleer bomba, Hiroşima'ya atılandan 6500 kat daha güçlüdür. Dolayısıyla nükleer silahlara karşı önlem almak pek mümkün değildir (Kibaroğlu; Şubat 2003). Balistik füzeler güdümlü birer sistem olup uçuşun sadece ilk kısmını tamamlaması için tasarlanmışlardır. Cruise füzeleri ise genellikle küçük bir uçağa benzer ve füze motorlarıyla hareketleri sağlanır. Balistik füzelerinin aksine Cruise füzeleri patlayıcı kısmı hedefe kadar götürür (Speier; January 2001, s.55). Atom bombası olarak bilinen ve atom çekirdeğinin parçalanması sonucunda ortaya çıkan enerjinin değerlendirilmesi temeline dayanan fisyon bombası, ilk defa 16 Haziran 1945 tarihinde, ABD'nin Alamogordo çölünde denenmiştir (Sönmezoğlu; 1995, s.355).

Nükleer silahlar ve bunları gönderme aracı olan güdümlü füzeler, konvansiyonel silahlara göre hem nitelik hem nicelik bakımından önemli farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar uluslararası sistem, sistemin üyeleri ve uluslararası ilişkilerin niteliği üzerinde önemli etkiler yaratmışlardır. Nükleer silahların ve nükleer kapasitenin yayılması uzun sürede bir devletin gücünü oluşturan öğeleri de etkileyecektir. Eskiden büyük devletlerle küçükleri, ülkelerin büyüklüğü, nüfusları, endüstriyel kapasiteleri vb. öğeler ayırırken nükleer silahların yayılmaya başlamasından sonra devletler, klasik sınıflandırma yanında, nükleer olan ve olmayan devletler olarak da tasnif edilmeye başlanmıştır. Nükleer çağın bir başka çelişkisi de, nükleer silahlara sahip devletlerin, bu silahlara hedef olmaları olasılığını arttıracığından güvenliklerinin azalmış olmasıdır. Bu yüzden birçok devlet adamları kendi ülkelerinde nükleer silahların bulunmasının, bu

silahların bulunmamasından daha tehlikeli olduğunu bile düşünmeye başlamışlardır (Gönlübol; 2000, s.173).

2.2. Nükleer Çağda Stratejinin Özellikleri

Her çağın askeri stratejisi o çağın teknolojik niteliklerini, dolayısıyla uluslararası ilişkilerin biçimini yansıtmıştır. Bu nedenle “strateji” kavramının, çağa göre değişen çeşitli tanımları vardır. Klasik anlamda strateji “gücün maharetle kullanılması” biçiminde tanımlanabilir. Fakat, bu tanım nükleer silahların ortaya çıkmasından sonra önemli bir değişikliğe uğramıştır. Gerçekten, bugün birçok strateji uzmanları, stratejiyi “gücün maharetle kullanılması sanatı” biçiminde tanımlamamaktadırlar. İlk bakışta çelişkili gibi görünen bu tanım aslında geçekleri en doğru biçimde yansıtmaktadır (Gönlübol; 2000, s.179-180). Teknik gelişmeler, özellikle de silah teknolojisindeki yenilikler, çok eski dönemlerden beri insan toplulukları ve devletler arasındaki çatışmaları, belirgin bir biçimde etkilemiştir. Fakat bunlardan hiçbirisinin etkisi, nükleer silahlarınkı kadar büyük olmamıştır (Sönmezoğlu; 1995, s.354).

Kitle imha silahları ya da konvansiyonel olmayan silahlar: nükleer, biyolojik ve kimyasal silahlar olarak kategorilendirilmiştir. Hem içerikleri, hem yapım araçları ve kullanım yöntemleri, hem de etkileri bakımından bu silahlar birbirlerinden aslında oldukça farklıdır. Fakat hepsi konvansiyonel olmayan silahlar kategorisindedir. Konvansiyon, üzerinde bir anlaşmaya varılmış demektir, bu silahların ise silah olup olmadıkları konusunda askeri literatürde ve genel ahlak kavramları çerçevesinde bir anlaşma yoktur. Yani bir nükleer silahın veya bir kimyasal silahın gerçekten silah olup olmadığı hakkında bir anlaşma sağlanamadığı için bunlar "konvansiyonel olmayan silahlar" olarak tabir edilir. Anlaşma olmamasının sebebi savaşın da kendine göre bir hukukunun, ahlaki ve etik değerlerinin olmasındandır. Örneğin bir hastaneye ateş edilmez, bombalanmaz, sivillere kasıtlı bir şekilde ateş edildiğinin ortaya çıkması durumunda savaş suçları olarak tabir edilen suçlar oluşur. Oysa nükleer, kimyasal ve biyolojik silah kullanıldığı zaman; hastane, sivil, genç, çocuk, kadın, yaşlı, canlı, cansız hiçbirini ayırt etmeden ve hepsi aynı etkiyle vurulmaktadır. Dolayısıyla bu silahların

üzerinde, "silah mıdır, değil midir?" diye süren ayrı bir tartışma vardır ve bu yüzden bunlar ayrı bir kategoridir (Kıbaroğlu; Şubat 2003).

Nükleer çağda, silahsızlanma ve silahların denetimi konuları daha farklı bir anlam kazanmıştır. Bu silahların tahrip gücünün büyüklüğü, II. Dünya Savaşı sonrasındaki silahsızlanma ve silahların denetimi çalışmalarının çoğunun bu alana kayması sonucunu doğurmuştur. Bu durumda, silahsızlanma ve silahların denetimi çalışmalarının bir dış politika aracı olarak kullanılması, esas itibarıyla ABD ve SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) açısından söz konusu olmaya başlamış, zaman zaman ikinci derecede nükleer diyebileceğimiz, İngiltere, Fransa, Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) ve kendi nükleer güçlerini geliştirmeye çalışan diğer bazı ülkeler de benzer çalışmalara yönelmişlerdir (Sönmezoğlu; 1995, s.393).

Öte yandan kitle imha silahlarının yayılması iki aşamalı olarak devam etmiştir. Birincisi dikine yayılma, ikincisi de yatay yayılma olarak tabir edilir. 1945'te ABD'nin (ilk ve son olduğu umulan) nükleer silahları geliştirmesinin ve 1949'da Sovyetler Birliği'nin ilk nükleer denemeleri yapmasının ardından hızlı bir silahlanma yarışı başlamıştır. ABD ve SSCB nükleer silah stoklarını çok kısa sürede hızla arttırmıştır. Her iki ülke nükleer silah stoklarının artışıyla birlikte aynı dönemde hem biyolojik hem de kimyasal silahların üretiminde de bir yarış içine girmişlerdir. Yatay yayılma ise, 1952'de İngiltere'nin, 1960'ta Fransa'nın, 1964'te ÇHC'nin ilk nükleer denemeleri yapmaları ile başlamıştır. Bu beş ülke aynı zamanda da Birleşmiş Milletler Daimi Üyesi sıfatını taşımaktadırlar. 1960'lı yılların başında Kennedy yönetimi, eğer uluslararası önlemler alınmazsa 20 yıl içinde, yani 1980'lere gelindiğinde yaklaşık 40 kadar ülkenin nükleer silah sahibi olabileceğini düşünüyordu. Bu yönde özellikle dönemin savunma bakanı McNamara'nın yaptığı çalışmalar bulunmaktadır. İngiltere ve Fransa'nın yanı sıra özellikle ÇHC'nin nükleer denemeler yapmaya başlamasından sonra bunun önüne bir engel konması gereği hasıl olmuştur (Kıbaroğlu; Şubat 2003).

Atom çekirdeğinin fizyon, füzyon ya da her ikisinin karışmasıyla oluşan bir kimyasal reaksiyon ile enerji açığa çıkması sonucunda oluşan patlamayı yaratan her

türlü silaha genelde nükleer silah adı verilir. Nükleer reaksiyon sonucunda enerji ortaya çıkartan silahlar için farklı isimler kullanılmaktadır; atom bombası, hidrojen bombası, nükleer silah, fizyon bombası, füzyon bombası, termo nükleer silah gibi. Bu tür silahlar ilk olarak “atom bombası” diye adlandırılmıştır (Bozbiyık, Hancı, Özdemir, Demirkan; 2001, s.386).

Öte yandan nükleer bombaların çalışma ilkesi, iki ayrı tür çekirdek tepkimesine dayanmaktadır. Ağır çekirdeklerin parçalanması, yani fisyon olayı ile enerji üreten nükleer bombalara- yanlış bir terim olmasına karşın- “Atom Bombası” denilmektedir. Diğer bir bomba tipi ise, açığa çıkardığı enerjinin çoğunluğu hafif çekirdeklerin kaynaşmasına; yani füzyon tepkimesine dayanan, “termonükleer bomba” ya da “Hidrojen Bombası”dır. Henüz geliştirilme aşamasındaki çok yeni tasarımlar dışında, termonükleer bombaların ateşlenmesinde fisyon tepkimesinden yararlanılır. Diğer bir deyişle hidrojen bombasının tetik mekanizması bir atom bombasıdır. Dolayısıyla nükleer silahların yapılabilirliğini incelemeye, atom bombası yapımı için gerekli malzeme ve teknolojinin neler olduğunun belirlenmesi yeterlidir. Fisil, yani bölünebilir madde adı verilen uranyum izotoplarından U-233 ve U-235 ile insan yapısı olan plütonyum izotopu Pu-239, nükleer silahların ham maddeleridir. Uygun miktar ve geometride bir araya getirilen bu malzemelerde fisyon tepkimesi, bir nötron kaynağı yardımı ile başlatılır. Kaynaktan çıkan bir nötron, fisil madde ile fisyon tepkimesine girerek, fisil maddenin çekirdeğinin parçalanmasına yol açar. Bu tepkime sonunda, yüksek kinetik enerjiye sahip (fisil maddenin çekirdeğine göre) iki hafif çekirdekten başka, iki veya üç tane de nötron ortaya çıkar. Ortaya çıkan bu nötronlardan bazıları, sistemdeki diğer fisil çekirdeklerle fisyon tepkimesine girmeksizin sistemi terk ederler. Sistemden kaçan nötronların fisyon tepkimesine girenlere oranı, sistemin fiziksel büyüklüğü ile ters orantılıdır. Fisyon tepkimesinden çıkan nötronlardan bir kısmı ise, fisil maddede veya sistemdeki diğer maddelerde fisyon yapmayacak tepkimelerle yutulurlar. Sızma ve yutulma kayıplarından arta kalan nötronlar yeniden fisyon tepkimesi yaratırlar. Eğer sistemde yeterli fisil madde varsa ve seçilen geometri uygunsa, art arda gelişen (zincirleme) fisyon tepkimeleri sonucu, sistemdeki nötron sayısı zamanla artar. Hızla oluşan bu zincir tepkimeler sonucu, çok büyük bir ısı açığa çıkar. Sıcaklığı artan sistem,

genleşme eğilimi gösterir ve sistemden sızan nötronların oranı artar; bunun sonucu olarak da zincirleme tepkimeler sona erer. Dolayısı ile, nükleer bomba tasarımında en önemli konu, malzeme ve geometri seçiminin, zincirleme tepkimeyi mümkün olduğunca uzun süre devam ettirecek şekilde yapılmasıdır (Kadiroğlu ve Çubukçu; 1994).

Balistik füzeler bir çok karmaşık sistemden ve binlerce parçadan oluşmaktadır. Uzun çalışmalarında kullanılan balistik füzelerde tutulan istatistiksel veriler bu füzelerin ne kadar sık beklenmedik problemler çıkardığını göstermektedir. İlk on fırlatmanın üçte biri bu füzelerde başarısız olmaktadır. Yüzlerce deneme ve altı yıl gibi uzun geliştirme çalışmalarına rağmen fırlatmalarda ancak yüzde yetmiş beş oranında başarı sağlanabilmektedir (Speier; 2001. s.56).

2.3. Nükleer Kapasitenin Belirlediği Stratejiler

Günümüzde nükleer stratejinin temel işlevi, savaşı önlemek, güce başvurmadan onu bir tehdit olarak kullanarak ülkenin savunmasını gerçekleştirmektir. Strateji ile ilgili bu gelişmenin temel nedeni, silahların tahrip gücünde ve gönderme araçlarında meydana gelen değişimdir; eskiden özgül olarak bir askeri faaliyet, kurmay planlaması ve savaşı yürütme sanatı olarak kabul edilen stratejiye, siyasal bir nitelik kazandıran hususlar bunlardır. Çağımızda nükleer stratejide egemen olan kavramlar “tırmanma” (escalation) ve “caydırıcılık” dır (deterrence).

Nükleer silahların ana potansiyel hedefleri aşağıda belirtildiği gibidir; (STED; 2001, s.387)

- Stratejik askeri hedefler,
- Kritik politik ve askeri komuta, kontrol, irtibat ve istihbarat merkezleri,
- Büyük kıta ve zırhlı birlik toplulukları, lojistik merkezler,

- Hava üsleri ve limanlar,
- Kritik altyapı tesisleri- akaryakıt ve enerji merkezleri,
- Su ve su elde etme, arıtma tesisleri,
- Büyük nüfus yoğunluğunun bulunduğu merkezler.

2.3.1. Caydırma (Deterrence)

Düşman bir devletten gelebilecek nükleer bir saldırıyı engellemek amacıyla anında ve güçlü bir misilleme yapma tehdidini etkili biçimde kullanmaya dayanan bir askeri stratejidir. Caydırma, nükleer silahların ortaya çıkışından bu yana bu silahların kullanılmasıyla siyasi bir başarı elde edilemeyeceğinin anlaşılmasından ötürü nükleer güce sahip devletlerin ve ittifak sistemlerinin temel stratejisi haline gelmiştir. Bu stratejide nükleer silah ile karşılık verilebileceği ihtimali gündemde tutularak, düşman belirli bir davranıştan alıkonulur. Bu stratejinin uygulanabilmesi için, devletlerin herhangi bir saldırıya karşı yüksek düzeyde kesin tahrip yeteneğine sahip olması gerekir. Başarılı olabilmek için gerekli diğer bir öge ise potansiyel saldırganın kuşku içinde bulunmasıdır. Sonuç olarak caydırma stratejisinin iki temel şartı, beklenmedik bir saldırının ardından misilleme yapma yeteneğinin karşı tarafa inandırıcı bir şekilde gösterilmesi ve karşı tarafın misilleme kararlılığının bir ihtimal olarak göz önüne alınmasıdır (<http://www.mfa.gov.tr/turkce/grup/ha/ha03bhtm/01.htm>).

Caydırıcılığın etkili olabilmesi, çeşitli koşulların gerçekleşmesine bağlıdır. Her şeyden önce, karşı tarafın rasyonel bir karar alma sürecinin bulunması ve bunun caydırma girişiminde bulunan tarafça algılanması gerekir. Etkili caydırıcılığın en önemli koşulu yeteri kadar askeri güce sahip olmaktır. Bununla birlikte, etkili olabilmek sadece silahların nitelik ve niceliğine bağlı değildir; karşı tarafın bunu algılaması da gerekir. Sonuç olarak caydırma, potansiyel gücün, karşı tarafı olası bir davranıştan vazgeçirmek için akıllıca kullanılmasıdır. Silahların fiilen kullanıldığı bir savaşın çıkması,

caydırıcılığın başarısız olduğunu gösterir. Nükleer denge sisteminde caydırıcılığın en önemli ögeyi oluşturması, bunu sağlayacak güçlerin ayakta tutulmasının önemini ortaya çıkarmaktadır. Caydırıcı güçlerin ayakta tutulması olanağı çeşitli yollardan artırılabilir. Birinci yol, silahların sayısal önemidir. Gerçekten, silahların çokluğu kısa sürede vurulabilirliği azaltır; fakat, sayısal öge uzun sürede silah yarışına yol açması bakımından sakıncalar doğurur. İkinci yol, silahların geniş bir alana yayılmasıdır; fakat silahları gönderme sistemindeki gelişmeler sonunda hedefleri isabetle vurma derecesi arttıkça, bu tedbirde çekiciliğini kaybetmektedir. Üçüncü yol, silahların üçüncü ülkedeki üslere dağıtılmasıdır; ancak bu da her zaman olanak içinde bulunmamakta, hem de bir çok siyasal sorunları da beraberinde getirmektedir. Dördüncü yol, gönderme araçlarını koruganlarda (yer altı siloları) saklamaktır; bu yol tam isabet dışında “vurulabilirliği” azaltmaktadır. Bununla birlikte, gönderme sistemlerinin isabet derecesi arttıkça, bu yol da güvenilirliğini yitirmektedir. Çünkü, güçlü silahların isabetli vuruşuna dayanabilen koruganlar yapmak çok zor, hatta olanaksızdır. Nihayet, son bir korunma yolu, silahları çeşitli biçimlerde gizlemektir ki, bu yol da, özellikle uzaydan denetim yöntemlerinin geliştirilmesi sonunda yetersiz kalmaktadır (Gönlübol; 2000, s.185).

Caydırma yöntemleri konusuna değinirken ele alınması gereken hususlardan biri de sınırlı nükleer savaş ve taktik nükleer silahların oynadıkları roldür. “Topyekün karşılık verme” stratejisinin bugünkü nükleer denge içinde ortaya çıkarabileceği durumlarla ilgili tartışmalar, sınırlı saldırılara, taktik nükleer silahlarla, karşılık verilmesi görüşünü ortaya çıkarmıştır. Sınırlı saldırılara karşı taktik nükleer silahların kullanılmasını, bu silahların kara gücünün caydırıcılığını arttıracacağını ve büyük kara saldırılarına karşı en büyük savunma olacağı ileri sürülmektedir. Taktik nükleer silahların başka bir sakıncası da, Avrupa gibi nüfus yoğunluğu çok olan yerlerde kullanılması halinde, stratejik nükleer silahlar kadar yıkma ve öldürmelere neden olabilmesidir (Gönlübol; 2000, s.185).

Bunun yanında nükleer silahlar çevre ülkelerden yayılan düzensizliğin önlenmesinde de etkisiz kalmaktadır. Bu gibi durumlarda nükleer tehdidin kullanılması güven kaybına, caydırıcılığını kaybetmesine ve istisnai sorunların çözüm araçlarından

çok amaçlı bir silah noktasına getirmektedir (Chubin; 2001, s.20). Nükleer silahlar diğer nükleer silahları önleyebilir ancak, bir ülkenin diğerini tehdidi, hayati ve yasal boyutlarda algılanması gereken bir konudur. Milli güvenlik, tehdidi arzu etmeyen bir konudur.

Öte yandan nükleer silah sahibi olmak otomatik olarak bir caydırıcılık oluşturmamaktadır. Caydırıcılık güvenilir bir operasyonel güç oluşturulmasıyla elde edilir. Ayrıca çok amaçlı bir silah da değildir. Nükleer silahlar konvansiyonel silahların yerine geçmezler. Konvansiyonel yeterlilik, nükleer yeterlilikten daha esnek olması ve korkutucu rakamlardan oluşan bir savunma bütçesi yaratmaması yönleriyle ayrılır. Buna ek olarak nükleer silahlar ucuz değildir ve belli bir konvansiyonel güçle beraber finanse edilmelidir (Chubin; 2001, s.20).

Diğer taraftan caydırma kuramının gelişmesi birden bire olmamıştır çünkü ABD'nin nükleer tekele sahip olduğu 1945-1949 arası dönemde caydırma adı altında bir strateji kuramından söz edildiğine pek rastlanılmamıştır. Batılı yazarların genel olarak nükleer caydırıcılıktan söz etmeleri 1950' li yılların başında söz konusu olan Kore Savaşı ile başlamıştır. Ayrıca nükleer caydırıcılık üzerindeki tartışmalar özellikle Eisenhower yönetimi tarafından geliştirilen "topyekün mukabele" stratejisi ile yoğunlaşmıştır. Önceleri olası bir Sovyet saldırısı için uygun bir strateji olarak görülen "kitlevi mukabele" Sovyetlerin nükleer silahlarda dengeyi sağlaması üzerine uygulanabilir olmaktan çıktığı için 1950'lerin sonlarına doğru uygulanabilir olmaktan çıkmıştır. ABD ve Sovyetlerin nükleer stoklarını arttırmaya başladığı dönemde ise nükleer devletler askeri güçlerini diplomatik müzakere masasındaki pazarlık gücünü arttırmak ve diğer ülkeyi olası bir saldırıdan caydırmak amacıyla geliştirmeye yönelmiştir. Her iki süper devletin de Soğuk Savaşa rağmen doğrudan karşı karşıya gelmemelerine nükleer silahların bir yerde müzakere sürecini etkilemiş olması ve caydırma işlevi görebilen önleyici diplomasi (preventive diplomacy) aracı olarak kullanılmasına neden olmuştur (Anı; 1999b, s. 415).

Karşılıklı mahvolma kavramı ile ifade edilen (mutually assured destruction, MAD) ve olası bir nükleer savaşta her iki tarafın da kaybedecek olması devletlerin nükleer silahlara sahip olmayı bir caydırıcılık aracı olarak görmelerine yol açmıştır çünkü taraflardan biri veya her ikisi de sınırlı bir nükleer stoka da sahip olsa karşılıklı caydırma bu anlamda işleyecektir. Karşılıklı mahvolma, zaten olası bir nükleer saldırıda karşı tarafın misillemede bulunabilecek yeteneğe sahip olmasına işaret etmektedir. Ayrıca caydırmanın minimum ve nihai olarak adlandırılan iki farklı stratejisi üzerinde de durulmaktadır. Minimum caydırma stratejisi, rakip ülkeye kabullenemeyeceği ölçülerde zarar vermeye yetecek bir misilleme kapasitesine sahip olmayı öngörmektedir ve bu stratejiyi savunanlara göre, hedef ülkenin kentlerini tahrip etmeye yetecek ölçüde bir silaha sahip olma hem daha az masraflı hem de silahlanma yarışına neden olmayacağı için tercih edilmelidir. Nihai caydırma stratejisine göre ise, bir ülke potansiyel düşman olarak kabul edilen ülkenin misilleme kapasitesini de ortadan kaldırmaya yönelik bir ilk vuruşu gerçekleştirmek için stratejik pozisyonunu nitelik ve nicelik olarak güçlendirmeye çalışabilir. Dolayısıyla bu strateji üzerinde duranlar, düşman ülkenin yapacağı kapsamlı bir ilk vuruşu absorbe edebilecek ve başarılı bir şekilde misillemede bulunabilecek bir caydırma kapasitesine sahip olunması gerektiğini savunurlar (Arı; 1999b, s. 415-416).

Kitlesel imha silahlarının ve bunları giderek büyüyen menzillerle fırlatma yollarının yaygınlaşması, misillemeye ve stratejik şantaj sığınma döneminin kapandığını düşündürmektedir. Gelecekte, Avrupa'da caydırıcılık (ve ABD ile NATO (North Atlantic Treaty Organization-Kuzey Atlantik Antlaşma Örgütü) içinde genişletilmiş caydırıcılık) muhtemelen daha geniş ve birden çok bölgeyi kapsayan bir konu olacaktır (Fuller and Lesser; 1996, s.148-149).

2.3.2. Tırmanma (Escalation)

Devletler arasında gerçekleşen çatışmalar bazen tarafların geri dönemeyecekleri bir noktaya ulaşmaktadır. Robert C. North, bu durumun nedenini açıklarken “güvenlik paradoksu” kavramını kullanmaktadır (Arı; 1999b, s. 407). Bir devletin (veya devletlerin) diğer devlet (veya devletler) karşısında kendi ekonomik, siyasal ve askeri (stratejik) güvenliğini sağlamak gayesiyle yürüttüğü savunmaya yönelik politika bir diğer devlet tarafından kendi güvenliğine bir tehdit olarak algılandığından onun da güvenlik endişesi ile ancak ilk devletin kuşkularını da haklı çıkaracak biçimde politikalar yürütmesine yol açmakta ve bu durum karşılıklı olarak belli bir noktaya kadar devam etmektedir. Tırmanma bu nedenle devletler arasındaki ilişkilerin karşılıklı güvenlik endişeleri nedeniyle ileri çatışma noktalarına kadar vardırılması sürecidir (Arı; 1999b, s. 407). Taraflar arasında asimetrik bir ilişki mevcutsa, tırmanma güçlü tarafın isteğinin diğer tarafça kabul edilmesinin sağlandığı noktaya kadar gidecektir. Bu noktada da anlaşıldığı üzere tırmanmanın hangi noktaya kadar vardırılacağı büyük ölçüde tarafların sahip oldukları potansiyele ve kontrol ettikleri kaynağa bağlıdır. Öte yandan aralarında ister asimetrik ister simetrik bir ilişki olsun tarafların birbirlerinin potansiyelini nasıl değerlendirdikleri bu anlamda tırmanmanın boyutunu da belirleme özelliğine sahip olacaktır.

Nükleer devletlerin ellerindeki tüm tahrip gücünü savaşın ilk anlarında kullanmalarının karşılıklı intihardan başka bir şey olmayacağı açıktır. Bu durumda, çatışmanın gelişmesine ve gereklerine göre kullanılacak araçların saptanması önem kazanmaktadır. Tırmanma, savaşın ölçüsünün, basit bir çatışmadan, topyekün bir çatışmaya sürüklenmesidir. Kendine özgü açık ve örtülü kuralları çerçevesinde yürütülen sınırlı savaşlarda devletlerden biri savaşın sonunda ortaya çıkan kendi açısından kayıp sayılabilecek sonucu kabullenmeyebilir ve oyunu kuralları dışına taşımak isteyebilir. Böyle bir durumda da sınırlı savaş diğer devlet de buna karşılık vereceği için tırmanabilir ve sınırlı konvansiyonel savaş yerini askeri hedeflerin geniş tutulduğu genel bir konvansiyonel savaşa bırakabilir (Arı; 1999b, s. 408). Bu anlamda

kullanılınca, tırmanma sadece nükleer savaşlar için değil, her türlü savaş için söz konusudur.

Çatışma salt konvansiyonel silahlarla yürütüldüğü sürece tırmanmanın boyutları sınırlı kalmakla birlikte, böyle bir çatışmanın nükleer savaşa yol açması ya da bir yanlışlık sonucu başlayan nükleer bir çatışmanın topyekün bir nükleer savaşa dönüşmesi halinde, tırmanma, sadece savaşan devletler için değil, tüm insanlık için çok tehlikeli olabilir (Gönlübol; 2000, s.180). Sonuç olarak nükleer silahların kullanımı öncelikle yerel düzeyde başlamaktadır. Bu aşamada sadece taktik nükleer silahlar kullanılmakta, rakibin liman, demiryolu ve lojistik destek merkezleri roketler ve orta menzilli nükleer füzelerin ilk hedefleri haline gelmektedir. Durumu kötüye giden taraf ise buna karşılık olarak rakibin ana sığınak merkezlerini, önemli bölgelerini ve bazı yerleşim yerlerini vurmaya yönelmektedir. Bu tür saldırılar nükleer kapasite ve sahip olunan teknolojiyi göstermeye yöneliktir ve bu münasebetle belli birkaç spesifik askeri hedef, sanayi bölgesi ve yerleşim merkezi vurulmaktadır (Arı; 1999b, s. 409). Örneğin, Japonya'ya 1945 Ağustos'un da atılan nükleer bombaların amacı rakibe sahip olunan nükleer teknolojiyi göstererek teslim olmaya zorlamaktı ve Japonya o dönem buna karşılık verecek bir güze sahip olmadığı için de bu politikada başarılı oldu.

Tırmanma kavramı çeşitli kuramsal savaş senaryolarında kullanılmıştır. Birçok strateji uzmanları yaptıkları incelemelerde tırmanmanın hangi basamaklardan geçeceğini kuramsal olarak belirtmeye çalışmışlardır. Bu basamaklar arasında, tırmanmanın başlayabileceği hakkında karşılıklı ihtarlar, siyasal ekonomik ve diplomatik jestler, manevralar, seferberlik, sürekli alarm ve diplomatik ilişkilerin kesilmesi bulunmaktadır. Bundan sonra, "ilan edilmemiş savaş", "sınırlı çatışmalar"a dönüşmekte ve nükleer ultimatoma basamağına ulaşılmaktadır. Daha sonraki basamaklar ise, tek bir nükleer bombanın patlatılması, yöresel nükleer savaşın başlaması, sivil halka karşı "örnek olacak" bir saldırının yapılması-bir kentin nükleer bomba ile tahrip edilmesi gibi-düşmanın silah sistemine karşı topyekün saldırıya geçilmesi ve nihayet düşman toplumunun tümünden yok edilmesini hedef alan saldırılara geçilmesidir. Genellikle, nükleer bir çatışmada, tarafların en ileri tahrip ve yok etme yollarına başvurmadan önce

durumu yeniden değerlendirme, çatışmayı belirli basamaklarda tutma ya da tersine tırmanma yoluna gidebilecekleri üzerinde durulmaktadır (Gönlübol; 2000, s.181).

“Konvansiyonel tehditlere karşı nükleer silahların durumu nedir” sorusunun cevabı ise oldukça risklidir. İki tarafta da nükleer silah bulunması durumunda bunun sıcak teması engelleyeceği düşünülse de 1999’daki Hindistan ve Pakistan çatışmaları bunun böyle olmadığını göstermiştir. Konvansiyonel çatışma riski kaybeden tarafın inisiyatifini tekrar elde etmeye çalışması bu çatışmayı büyük ölçekli bir çatışmaya taşıyacaktır. Bunun dışında nükleer silahların erken kullanımı konvansiyonel bir çatışmayı büyük ölçekli bir çatışma boyutuna taşıma tehlikesi içerir (Chubin; 2001, s. 20).

Nitekim tırmanma olgusu savaşların varolduğu her dönemde söz konusu olsa da bir kavram olarak uluslararası ilişkiler literatürüne girmesi 1960’lar sonrasında söz konusu olmuştur. 1960’lı yılların sonlarında, füzelere yerleştirilen her savaş başlığını ayrı hedefe göndermeyi mümkün kılan bir teknoloji geliştirilmiştir. Bağımsız Olarak Hedefe Yöneltilen Çok Başlıklı Füze (Multiple Independently Targetable Reentry Vehicle-MIRV) olarak bilinen bu füzelerden biri ile birbirlerinden farklı birkaç hedefi vurmak mümkün olmuş, böylece tarafların birbirlerini tahrip yetenekleri daha da artmıştır. Nihayet, daha sonraları bir de, her birisinin ayrı manevra yeteneğine sahip olduğu modeller, örneğin; Manevra Yetenekli Çok Başlıklı Füze (Maneuvering Reentry Vehicle-MARV) teknolojisi geliştirilmiştir (Sönmezoğlu; 1995, s.359). Bu gelişmelerden sonra uluslararası alanda ilişkiler daha da giriftleşmiştir.

2.4. Nükleer Silahların Yayılması Ve Kısıtlanması Çalışmaları

1945 yılında ilk ve son kez askeri amaçlarla savaş ortamında kullanılan nükleer bombaların tesirleri günümüzde daha da artmıştır. Yüzlerce kilotonluk patlayıcı etkiye sahip bombalar Soğuk Savaş süresince sayıları sürekli artan bir şekilde geliştirilmiştir. Bunlardan yüzlerce kez daha güçlü termonükleer bombalar da bu süreçte nükleer silaha sahip devletlerin envanterindeki yerlerini almışlardır (Kıbaroğlu; 1999, s.272). Bu süreç

içerisinde karşılıklı olarak çeşitli denge politikaları sayesinde kendi yaşamlarını garantiye almak istemişlerdir.

2.4.1. Dehşet Dengesi

Nükleer güce sahip devletler arasında olası bir nükleer savaşta ortaya çıkacak topluca yok olma korkusu doğrultusunda doğan dengedir. ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki dehşet dengesi, çok çeşitli imha silahları ve bunları taşıyacak füze sistemlerine sahip iki taraftan birinin, ilk saldırısına ötekinin vereceği yanıtın önlenemeyeceği anlayışı üzerine yatmaktadır. Ani bir saldırıda karşı tarafın çok iyi şekilde korunan nükleer silah kapasitesinin tam anlamıyla yok edilemeyeceğinin bilinmemesi dehşet dengesinin yarattığı yıldırıyı arttırmaktadır. Dehşet dengesinin yıldırıcılığı tarafların daha çok ürettikleri öldürücü silahlar sonucu daha da artmıştır. Dehşet dengesini yaratan geniş nükleer silah stoku top yekun savaşı akılcı bir devlet politikası olmaktan çıkartırken, kaza sonucu bir savaşın çıkması tehlikesini büyük oranda arttırmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde atom bombası üzerine kurulu olan denge, Hiroşima'ya atılan bombadan binlerce kat daha güçlü bombaların üretimi sonucu daha da şiddetlenmiştir. Dehşet Dengesi'nin varlığı Soğuk Savaş döneminde iki blok arasında bir top yekun savaşı önlemişse de, Kore ve Vietnam Savaşları gibi "sınırlı savaşlar" devam etmiştir. Dehşet Dengesi "Karşılıklı Mahvolma" olarak da anılmaktadır (<http://www.mfa.gov.tr/turkce/grup>).

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra kurulan yeni dünya düzeninde "Atom Bombası"nın dünya sahnesine çıkması genel anlamdaki güç dengelerinin değişmesine neden olmuştur. Almanya sorunundan sonra Soğuk Savaş'a geçiş dönemini oluşturan ikinci olay, atom enerjisi sorunudur. O kadar ki Hiroşima'dan bu yana bu sorun hemen hemen her diplomatik alışverişte karşımıza çıkmaktadır. 1945 yılının sonunda "Büyük Üçler" in dışişleri bakanları, Güvenlik Konsey'ine bağlı bir Atom Enerjisi Komisyonunu kurarak bu dehşetin engellenmesi konusunda anlaşmışlardır. 1946 yılında ise ABD kendi projesini sunmuştur. "Acheson-Lilienthal Önerisi" adını alan proje, atom silahının uluslararası denetimi için bir dizi aşamayı içermektedir. Ayrıca bu geçiş döneminde ABD atom tekeline sahip bulunurken, öteki devletler uluslararası ajanslarca

denetlenecektir. 1946 yılında Bernard Baruch, BM Komisyonu'na Amerikan temsilcisi olarak seçilmiştir. Bernard Baruch, 14 Haziran 1946'da BM Atom Enerjisi Komisyonu'na Amerikan projesini bildirmiştir. Uluslararası bir güvenlik sistemi altında ABD'nin atom tekelinden vazgeçmesini ana hedef olarak kabul eden Baruch Planı şu noktaları içermekteydi: (Sander; 2003, s.218-219)

“ (i) Atom enerjisinin geliştirilmesi ve kullanımının tüm aşamalarını denetleyecek olan bir Uluslararası Atom Geliştirme Kuruluşu'nun Kurulması; (ii) İhlallere karşı bu kuruluşa sınırsız denetleme yetkisinin tanınması; (iii) Atom silahının yapımıyla ilgili her türlü ihlalin en sert biçimde cezalandırılması; (iv) Kuruluş tam denetim kurduktan sonra atom silahının yapımının yasaklanması ve mevcut atom stoklarının yok edilmesi ve (v) anlaşmayı ihlal edenlerin cezalandırılmasının engellenmemesi için Güvenlik Konseyi'ndeki veto sisteminin değiştirilmesi.”

Baruch Planı, Sovyetler Birliği tarafından kabul edilmemesine rağmen, daha sonra ABD tarafından nükleer silahsızlanma konferanslarında ortaya konan önerilerin temelini oluşturması açısından önemlidir. Sovyetler Birliği'nin planı reddetme nedenine gelince, her şeyden önce, Sovyet yorumuna göre, planın uygulanmasıyla ABD atom silahını yapabilme yeteneğine sahip tek devlet olarak kalacaktı. İkinci olarak, ABD, BM'de karar verme sürecine egemen olduğu için, bu örgütün bir kuruluşu olan Atom Enerjisi Komisyonu'nu da etkisi altına alabilirdi. Üçüncü olarak, planın tartışıldığı sıralarda Sovyetler Birliği atom silahının gizli bilgilerini ele geçirip bu silahı çok kısa süre içinde yapabilme uğraşı içindeydi ve tahminlerine göre en geç 1949 yılında ilk atom bombasını patlatabilecekti (Sander; 2003, s. 219).

Nükleer silahlarla ilgili olarak soğuk savaş döneminde çok ciddi bir tehdit söz konusuydu. Önemli sayıda akademisyen ve askeri uzmanların da savunduğu gibi nükleer silahların Soğuk Savaş döneminde yeni bir 3. Dünya Savaşı'nın çıkmasını önlediği söylenebilir. Soğuk Savaş sırasında silahlanmanın önemli oranlara ulaşması (her iki tarafın elindeki nükleer silah sayısının bir ara 126 bin adete ulaştığı göz önünde

bulundurulsa) ve bunun sonucunda kazananın da olmayacağından dolayı nükleer silahlarla savaşılmasını anlamsız kalıyordu (Kıbaroğlu; Şubat 2003).

Soğuk savaşın en hızlı geçtiği dönemlerde Sovyetler Birliği'nde yaklaşık 40 bin, ABD'de ve NATO cephesinde ise yaklaşık 30 binin üzerinde nükleer başlık bulunuyordu. Her iki tarafta yaklaşık 15-20 bin adet 10 bin km'lik stratejik menzillere sahip olan ve Amerika'dan Sovyetler Birliği'ni, Sovyetler Birliği'nden Amerika'yı vurabilecek füzeler tarafından taşınabilen nükleer başlıklar, o dönemde çok ciddi bir tehdit yaratıyorlardı. Bunun da en büyük nedeni nükleer silahların sadece siyasi olarak alınan kararlar sonucu kullanılmayabileceği idi. Teknik arızadan, siyasi otoritenin dışında belli grupların o silahlar üzerinde etkin olmaları, yukardan emir almaksızın bunları kullanma durumları söz konusu olabilirdi. Ayrıca, Soğuk Savaş döneminde gerek ABD ve NATO'da, gerek SSCB ve Varşova Paktı'nda hem havada, hem denizin altındaki nükleer denizaltılarda, hem de yerin altında oldukça korunaklı bölgelerde konuşlandırılmış, herhangi bir taraf diğerine ilk saldırıyı yaptığı takdirde bile tümü imha edilemeyecek sayıda pek çok nükleer silah bulunuyordu. Eğer ABD çok erken davranıp elindeki bütün nükleer silahları SSBC'ye ve Varşova Paktı'na gönderme ihtimalinde, Sovyetler Birliği de sürekli uçaklarla havada, denizaltılarda bulundurduğu ve toprak altında sakladığı nükleer silahlarla, ilk saldırının etkilerini savuşturduktan sonra çok güçlü bir karşılık verecek ve karşı tarafa kabul edemeyeceği, yani altından kalkamayacağı bir zarar verebilecek güçteydi. Dolayısıyla her iki tarafın da ilk saldırıyı yapıp avantaj sağlama gibi bir düşüncesi, karşı tarafı tamamen yok edemeyeceğini bildiği ve yok edememekle kalmayıp karşı tarafın kendisine kabul edemeyeceği bir zararı verebilecek güçte olduğunu gördüğü noktada, her iki tarafın bu silahları kullanma konusunda geri adımlar atmasına yol açmıştır. Böyle bir gücün de yetkili olmayan şekillerde kullanılmasını engelleyici çok ciddi önlemler almıştır (Kıbaroğlu; Şubat 2003).

Nükleer silahların yasaklanması amacıyla ilk girişimler, bu silah sistemini ilk ve son kez savaş ortamında kullanan ABD tarafından Hiroşima ve Nagazaki'deki etkilerinin görülmesinin hemen ardından başlatılmıştır. Nükleer silahı yapmak için

gerekli en temel unsur zenginleştirilmiş uranyum (U-235) ve plütonyum (P-239) maddeleri üzerinde kesin bir uluslararası denetim ve kontrol sağlanmasını öneren ABD'nin bu görüşüne, kısa süre içinde kendi nükleer bombasını yapabilmesi için gerekli bilgileri edinen Sovyetler Birliği, temelde egemenlik konusunu öne sürerek karşı çıkmıştır. 1945 yılında oluşturulan BM Atom Enerjisi Komisyonu (UNAEC) kısa süre sonra bir sonuca varamayacağını anlayınca kendini fesih etmiştir. (Kibaroğlu; 1999a, s.24-25)

ABD'yi müteakiben 1949 yılında Sovyetler Birliği ve 1952 yılında Birleşik Krallık ilk nükleer bombalarını patlatmışlardır. ABD Başkanı Eisenhower'ın 8 Aralık 1953 tarihinde BM Genel Kurulu'nda yaptığı ünlü "barış için atom" konulu konuşmasının ardından, nükleer teknoloji alanında bir çok bilgi uluslararası bilim camiasına tanıtılmıştır. Bu alanda çok önemli roller üstlenecek olan Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (International Atomic Energy Agency-UAEA) bu dönemde, 1957 yılında kurulmuştur. Ajansın amacı, atomun barışçıl kullanımının yaygınlaşmasına katkıda bulunurken, askeri amaçlı kullanıma dönüştürülmemesini denetlemek olarak özetlenebilir. Ancak, nükleer silaha sahip olan ülke sayısı bu dönemde de artmıştır ve 1960 yılında Fransa ve 1964 yılında ÇHC ilk nükleer silahlarını patlatmışlardır (Kibaroğlu; 1999a, s. 25).

Nükleer silahların kullanımına ilişkin stratejik açıdan oluşan değişimlerin temel gerekçeleri, ABD ve Sovyetlerin 1945 sonrasında nükleer silah kapasitelerindeki artış ve bunun beraberinde getirdiği politik manevralar takip edildiğinde daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Zira 1945-1949 arası dönemde ABD nükleer anlamda monopol bir güce sahipti. Sovyetler Birliği, kendisi için olumsuzluk yaratan bu durumdan kurtulmak için bir taraftan nükleer silahları geliştirmeye yönelik bir çaba içerisine girmiştir. Ancak Sovyetler Birliği, nükleer dengedeki bu asimetrik ilişkiye rağmen aynı dönemde Avrupa'da konvansiyonel bir üstünlüğe sahipti. ABD, SSCB tarafından Avrupa'ya yapılacak bir saldırıyı caydıracak ölçüde nükleer güce sahip olsa da yeterli ölçüde uzun menzilli nükleer füzelere ve gönderme araçlarına sahip olup olmadığı kesin olarak belli değildi. Oysa SSCB, Avrupa'yı ABD'nin hatalı bir davranışı karşısında misillemede

bulunmak üzere rehin almış vaziyetteydi. SSCB'nin 1949'da atom bombasını ve ABD'nin 1952'de Hidrojen bombasını patlamasından yaklaşık bir yıl sonra 1953 Ağustos ayında hidrojen bombasını yapması ve buna karşılık olarak da ABD'nin konvansiyonel gücünü de arttırması ile iki süper devlet arasında stratejik bir denge kurulmaya başlamıştı. Ancak ABD sahip olduğu kıtalararası balistik füzeler ve müttefikler aracılığı ile SSCB'nin etrafına nükleer silah konuşlandırma imkanına sahip olmuştu ve bu nedenle de nükleer üstünlüğe sahipti. İşte bu yüzden 1953-1954 yılları arasında Amerikan yönetimi "kitlevi mukabele" (massive retaliation) doktrinini benimsemiştir. Bu doktrine göre lokal savunma yerine doğrudan misillemede bulunma düşüncesi benimsenmiştir. Ancak her iki tarafın da nükleer silaha sahip olduğu böylesi bir ortamda bu doktrin oldukça tehlikeliydi (Arı; 1999b, s. 418-419).

Savaşın niteliğinde bir değişiklik olmamışsa da ilk vuruşu yapılacak olan galip gelebilirdi. Ancak bu noktada da her iki tarafta ilk vuruşu yapmak isteyebilirdi. Ancak böyle bir ortamda en avantajlı seçenek işbirliği yaparak barışı sağlamak olsa da işbirliğinden caymanın getirisi de büyük olduğu için yani ilk vuruşu yaparak mutlak galibiyete ulaşmak olduğu için maksimum çözüm tarafların karşılıklı mahvolması şeklinde olabilirdi. Bu nedenle 1950-1960 arası dönem son derece istikrarsız bir dönemdir (Arı; 1999b, s. 419-420). Sonuç olarak Sovyetlerin de etkili nükleer silahlar ve füzeler geliştirmesi "nükleer caydırıcılık" kavramının yerini "nükleer denge" kavramına terk etmesine yol açmıştır (Erhan; 2002, s. 570).

2.4.2. Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması

Nükleer güce sahip olma durumlarına göre farklı kategorilere ait devletlerin, belirli dış politika amaçlarını gerçekleştirmek açısından bazı silahsızlanma ve silahların denetimi çabalarını ve bu çabalar sonucunda imzalanan antlaşmaları bir araç olarak kullanmalarının en çarpıcı örneklerinden birisi de, Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'dır (NPT) (Sönmezoğlu; 1995, s.403).

Nükleer silahların yayılmasının önlenmesi çabaları ABD ve Sovyetler Birliği öncülüğünde devam etmiştir. 1958 yılında İrlanda tarafından başlatılmış olan bir girişim, BM çerçevesinde artan sayıda ülkenin katılımı ve katkılarıyla 1968 yılında imzaya açılan ve 1970 yılında yürürlüğe giren NPT ile sonuçlanmıştır. Anlaşma hükümlerince (Madde 9 paragraf 3) 1 Ocak 1967 tarihinden önce nükleer patlayıcıya sahip olmuş konumdaki ülkeler uluslararası hukuk nezdinde yasal olarak “Nükleer Silaha Sahip Devlet” olarak tanımlanmıştır. Diğer ülkeler ise “Nükleer Silaha Sahip Olmayan Devlet” olarak tanımlanmıştır (Kibaroglu; 1999a, s.25).

Soğuk savaşın bitmesinden sonra ise birçok NATO üyesi Avrupa ülkesi, kendi topraklarında bulunan nükleer silahların geri alınmasını istemiştir. Ancak, İncirlik üssünde Amerikan ağır bombardıman uçaklarından atılabilecek şekilde, "gravity bomb" olarak bilinen ve yerden belli bir yükseklikte patlayan nükleer silahlar halen bulunmaktadır. Bunların sayısının 150 kadar olduğu ifade edilmektedir. Ancak bunların askeri anlamından ziyade NATO ittifakının içinde bulunan Türkiye ile ABD'nin arasındaki dayanışmanın bir göstergesi olarak görmek gerekir. Bunlar aynı zamanda olası tehditler karşısında NATO'nun, özellikle Amerika'nın, Ortadoğu'dan ya da başka bölgelerden gelebilecek tehlikeler karşısında Türkiye'ye vermiş olduğu desteğin bir teyidi olarak bulunmaktadır. Bu silahların daha çok sembolik bir önemi olduğunu ifade etmek doğru olur (Kibaroglu; Şubat 2003).

Günümüzde ise ABD, Rusya, İngiltere, Fransa, Çin Halk Cumhuriyeti, Pakistan, Hindistan, Brezilya, Arjantin, Güney Afrika Cumhuriyeti, İsrail, Kazakistan, Ukrayna, Beyaz Rusya nükleer güce sahip devletlerdir (STED; 2001, s.386). NPT'ye taraf olmayan ve resmen ifade edilmese de nükleer silah sahibi olduğuna kesinlikle inanılan bir diğer ülke de İsrail'dir. Ortadoğu'daki coğrafi ve sosyo-politik konumu sebebiyle büyük güvenlik endişeleri bulunan İsrail, hayati çıkarlarını böylesi tahrip gücü yüksek stratejik bir silaha sahip olmaktan görmüştür ve 1960'lar itibarıyla yoğun olarak bu silahı üretme çabaları içine girmiş ve başarılı olmuştur. İsrail bugün önemli sayıda nükleer silaha sahip konumdadır ancak nükleer silahı “son başvuru silahı” olarak gördüğü ifade edilmektedir. İsrail'in gerek NPT'ye, gerek Ortadoğu'da oluşturulmasına çalışılan “Kitle

İmha Silahlarından Arındırılmış Bölge” düşüncesine fiiliyatta yanaşmamasının en temel sebebi, bu gibi anlaşmaların yeterli denetim gücünün olamayacağına olan inancı ve bu yöndeki ifadesidir. Örnek olarak da NPT’ye taraf olan bazı ülkelerin nükleer silah yapma yolunda ciddi girişimlerinin UAEA tarafından fark edilmemiş olmasını vermektedir (Kibaroğlu; 1999a, s.26).

NPT’ye taraf olarak UAEA ile denetim anlaşması imzalayan ülkeler kural olarak, sınırları dahilindeki nükleer tesisleri ve nükleer malzemeyi bildirmek zorundadırlar. UAEA da belirli aralıklarla yaptığı denetlemelerle bu tesis ve malzemenin statüsünde şüphe uyandırıcı bir değişiklik (sivil amaçlı kullanımdan silah yapmak amaçlı kullanıma dönüştürme) olup olmadığını doğrulamak durumundadır. Bu doğrulama işlemi, ülkelerin beyan ettikleri tesislerin belirli bölümlerinde nükleer malzemelerin sayılması yoluyla gerçekleşmektedir. Kural olarak, UAEA denetçileri tesislerin başka bölümlerine giremez ve denetleme yapamaz. Ayrıca, UAEA sadece rapor tutmakla sorumludur, herhangi bir polis gücü yoktur ve bu sebeple beyan edilmeyen tesisleri aramak gibi bir yetki ve sorumluluğu da bulunmamaktadır. Ancak, şüpheli durumları UAEA Yönetim Kurulu’na bildirerek BM Güvenlik Konseyi’ne giden süreci başlatabilmektedir (Kibaroğlu; 1999a, s.27). Mevcut beş nükleer güç – Birleşik Devletler, Rusya, Birleşik Krallık, Fransa ve Çin – NPT anlaşmasında kurucu rolündedir ve bu da nükleer silahlarını koruyabilecekleri anlamına gelmektedir. Bu ülkeler NPT yaptırımları altındadır ancak bu yaptırımlar cephaneliklerindeki nükleer silah sayısının düşürülmesi ve diğer üye ülkelere enerji ve araştırma için nükleer alt yapı sağlamak şeklindedir. Çifte standart bu sebepten kaynaklanmaktadır (Kemp; 2001, s.3). Ayrıca bu ülkelerin dört tanesi de “Nükleer Tedarik Grubu”nun üyesidir ki bu örgüt de nükleer teknolojinin NPT’yi imzalamamış diğer ülkelere (enerji gibi sivil sebeplerle olsa bile) ihracını engellemektedir. NPT’ nin dilinde Nükleer Tedarik Grubu’nun transferleri kısıtlayan hareketlerinde bir ikilem söz konusudur (Kemp; 2001, s.3).

NPT'deki en temel bir sorun, 1 Ocak 1967'den önce nükleer deneme yaptığı için nükleer silah üretme hakkını halen elinde tutan ve kısıtlamaya tabi olmayan ABD, Rusya, Çin, Fransa ve İngiltere'nin bulunduğu 5 ülkenin varlığıdır. Diğer ülkeler

anlaşmayı imzalayarak kendilerini kısıtlama altına almışlardır. ama bu 5 “nükleer” ülkenin varlığı bazı diğer ülkelerin anlaşmaya karşı çıkması sonucunu doğurmuştur. Başta karşı çıkanlardan bir tanesi Hindistan olmuş ve "anlaşma içeriğinin ülkeler arasında ayırım gözettiğini" iddia ederek, "hiçbir zaman anlaşmaya taraf olmayacağını" ifade etmiştir (Kibaroglu; Şubat 2003). Nitekim önce 1974 yılında barışçıl olarak tanımladığı bir nükleer deneme yapmış, ardında da 1998 yılının Mayıs ayında bir dizi deneme daha gerçekleştirerek, nükleer silah sahibi ülke konumuna geldiğini ifade etmiştir. Aynı şekilde Pakistan`da Hindistan`ı takip etmiştir. Dünyanın en yeni nükleer güce sahip olduğunu deklare eden iki ülkesi Hindistan ve Pakistan aralarında yüzden fazla nükleer başlığa sahiptir ve bunların pek çoğu henüz operasyonel olarak konuşlandırılmamıştır. Tahminlere göre Hindistan 45-95 nükleer başlık için yeterli olabilecek fisil metaryeli üretmiştir ama sadece 30-35 civarındakine monte edebilmiştir. Pakistan ise yaklaşık 30-52 silah için gerekli fisil metaryeli üretmiştir ve 24-48 başlığı monte etmiştir. Her iki ülke de nükleer başlık stoklarını arttırmaya devam etmektedirler (Norris and Kristensen; 2002, s.104).

Öte yandan NPT`nin en önemli zayıflığı, her şeyden önce uluslararası camiada egemen devletlere yönelik kısıtlamalar öngörmesidir. Her ne kadar, anlaşma koşullarına uymayan devletler BM Güvenlik Konseyi`nin, BM Şartı`nın VII. Bölümü`nde ifade edilen kuvvet kullanma da dahil yaptırımlarına tabi olabilecekse de, bu her devlet tarafından caydırıcı unsur olarak algılanmamaktadır. Bundan başka, NPT`nin yapısal ve teknik sebeplerden doğan zayıflıkları vardır. Anlaşmanın doğrulama mekanizmasını oluşturan denetimlerin gerçekleşme usulünü belirleyen belgelerin hazırlanışı sürecinde bazı ülkelerin nükleer yayılma endişesinden çok ticari kaygılarını ön plana getirmesi, denetimlerin gerçekte oldukça kısıtlı yapılmasına sebep olmuştur (Kibaroglu; 1999a, s.27).

Asıl yapılması gereken bu silahlardan tüm dünyayı arındırmak olduğu halde nükleer silaha sahip devletlerin güvenlik endişelerinin ortadan kalkmaması, eski Sovyetler Birliği topraklarında (Rusya Federasyonu dışında) bugün de halen önemli ölçüde nükleer madde, teknoloji ve bilim adamı bulunması ve bunlara bazı ülkelerin

erişerek kendi nükleer silahlarını yapmak istemeleri, nükleer silahların kullanılmamak üzere imha edildiği takdirde nükleer başlıklarda bulunan ve açığa çıkacak olan binlerce ton plütonyum ve yüksek oranda zenginleştirilmiş uranyum stoklarının ne yapılacağı sorusuna henüz kapsamlı bir cevap bulunamamış olması, nükleer bilimin ulaştığı bilgi ve teknoloji düzeyinin geri döndürülmeyecek olması gibi birçok ciddi kaygı sebebiyle nükleer silahsızlanma halen bir hayal olmaktan öteye gidememektedir (Kibaroglu; 1999a, s.28). Japonya'ya iki tane nükleer bomba atmış ve Sovyetler ile nükleer savaşın eşğine gelmiş bir tarihsel geçmişe sahip olan devletin başkanı Ronald Reagan "Bir nükleer savaş hiçbir zaman kazanılmaz ve hiçbir zaman böyle bir savaş yapılmamalıdır" demektedir ve hatıralarında nükleer silahlara karşı tutumunu şu şekilde açıklamıştır: (Kissinger; Ocak 2002, s. 758.)

"Kimse bir atom savaşını "kazanamaz". Ancak nükleer silahlar varolduğu sürece onların kullanılma riski de daima olacaktır ve bir kez bir nükleer silah kullanılınca, nerede son bulacağını kim bilebilir? Bu nedenle benim rüyam, nükleer silahlardan arındırılmış bir dünyadır."

Sonuç olarak, nükleer silahlar askeri olarak kullanışlı değildir. Diğer nükleer silahları kışkırtmakta ve çıkarların korunumu için güç kullanımını gündeme getirmektedir. Esnek veya çok-her amaçlı değildir; konvansiyonel silahların yerini tutamazlar. Düşük seviyeli tehlikelere karşı güvenilir değildirler. Nükleer silahların caydırıcılık dışında hiçbir askeri faydası söz konusu değildir. Siyasi olarak da kullanışlı değildirler (Chubin; 2001, s.33). Ancak bir taraftan nükleer güç gelişimi, ihtiyaç duyulan teknolojik gelişmeden ayrı düşünülmemektedir ve nükleer silah yapımı için de yeterlidir diğer taraftan da ne gücün gelişimi ne de araştırma ve teknolojiye yeni cihazların etkin ve yaygın kullanımı teknik gerçeklere bağlı olarak tamamen başarılı olabilmektedir. Bu noktada da atom enerjisinin barışçıl kullanımı teknik kişilerin ilgi alanlarını arttırsa ve insanların refahı ile ilgili gibi gözüke de savaştan çıkmış ümitsiz insanların açlığına ve bezginliğine direkt etki edememektedir (Oppenheimer; 1948, s. 243). Sonuç olarak BM Atom Enerjisi Komisyonu silahsızlanmaya ilişkin iki merkez sorunun karmaşıklığı ile yüzleşmelidir. İlki dünyada kitle imha silahlarının üretiminin

nasıl sınırlandırılacağı ve diğeri ise bu sınırlamaların etkin kontrolünün nasıl yapılacağıdır. (Dulles; 1947, s. 204.)

Öte yandan nükleer patlamanın beş tane yıkıcı etkisi vardır. Bunlar (Seitz; 1998, s. 197-198);

- İlk olarak gama ışınlarıyla radyasyon yayılır,
- Elektromanyetik dalga yayarak geniş bir alandaki elektronik aletleri etkiler,
- Meydana gelen patlamayla ortaya çıkan parlak ışık gözleri kör ettiği gibi güçlü sıcaklık da güneşin merkezine eşittir,
- Patlama sonucu çevredeki yapılar yıkılmaktadır,
- Mantar bulutundan sonra kirlilik atmosfere yayılır ve geniş bir alanı etkiler.

Bir başka bakış açısıyla nükleer silahlar, sadece yıkım gücü veya yaydığı radyasyondan dolayı değil, çok kalıcı etkileri sebebiyle de çok tehlikeli silah sistemleridir. Üzerinde son derece ciddi düşünülmesi gereken, hatta mümkün olsa tüm dünyada tümüyle yok edilmesi gereken, fakat bunun da olmasının adeta imkansız olduğu bir silah sistemidir. Fakat yine de nükleer silahların yayılmasını önleyici bir takım adımlar atılmıştır. NPT'den sonra 1972'de Biyolojik ve Toksik Silahlar Konvansiyonu ile bu silahların üretilmemesiyle ilgili bir antlaşma yapılmıştır. 1993 yılında da Kimyasal Silahlar Konvansiyonu ortaya konmuştur. Bütün bu anlaşmalar, nükleer silah yarışına sonradan katılan veya katılabilecek olan diğer devletlerin, başta nükleer silahlar olmak üzere, kimyasal ve biyolojik silahları edinmesini engellemek amacıyla ortaya konmuştur (Kibaroğlu; Şubat 2003).

Yakın gelecekte esas güvenlik sorunu devletler arasında var olan sorunların yanısıra, devlet dışı aktörler olarak tanımlanan gruplarla devletler arasında yaşanacak

mücadeledir. Bugün uluslararası alanda, örneğin Almanya, Japonya gibi bazı ülkeler siyasi karar alındıktan bir ay sonra nükleer silah sahibi olabilirler. Bunun için gerekli olan bütün altyapı ve malzemeye sahipler. Japonya'nın enerji üretmek için reaktörlerinde kullandığı plütonyum stoku yaklaşık iki üç bin nükleer başlık üretmeye yetecek kadar. Keza Almanya'nın altyapısı, plütonyumu ayrıştırma ve gerekli yerlerden sağlama imkanı mevcuttur. Ama bu iki ülkenin siyasi otoriteleri, nükleer silahlara karşılar. Fakat bu karşı olmaları sadece nükleer silahları sevmemelerinden, bunun yanlış olduğuna inanmalarından dolayı değil, kendilerini belli oranda güvence altında hissetmelerinden ve uluslararası bazı rejimlerin dünyadaki nükleer silahların yayılmasını engellemesindedir (Kibaroğlu; Şubat 2003).

Her ne sebeple olursa olsun nükleer silahların kullanılması uzun dönemli kaçınılmaz sorunlara neden olmaktadır. Öncelikle nükleer patlama nedeniyle havaya yayılan radyoaktif aylar hatta yıllarca yeryüzüne genellikle yağmur şeklinde düşer. Ayrıca iklim sisteminde değişikliklere yol açar, ozon tabakasında incelmeye sebep olur (Seitz; 1998, s.198).

2.4.3. Dünya'nın Nükleer Silah Başlıkları Açısından Son Durumu

Tahminlere göre 1945'den beri dünya genelinde 128.000'den daha fazla nükleer silah başlığı üretilmiştir. Bunun % 55'i ABD, % 43'ü SSCB ya da Rusya tarafından gerçekleştirilmiştir. Soğuk Savaş sona erdiğinden beri ABD ve Rusya'nın stoklarından pek çok silah başlığı işlevsel konumlarından pasif durumdaki rezerve taşınmıştır (Norris and Kristensen; 2002, s.103).

Tablo2..1'de görüldüğü üzere 21. yüzyıl itibariyle nükleer silahların ulaştığı rakam dünyayı yok edebilecek bir düzeye ulaşmıştır. 5 büyük nükleer güç sahip oldukları bu kuvvetle dünya politikasını şekillendirmede söz sahibi olmuşlardır.

Tablo.2.1. Yıllara Göre Ülkelerin Nükleer Başlık Sayısı

Yıllar	A.B.D	Rusya	İngiltere	Fransa	Çin	Toplam
1945	6					6
1946	11					11
1947	32					32
1948	110					110
1949	235	1				236
1950	369	5				374
1951	640	25				665
1952	1,005	50				1,055
1953	1,436	120	1			1,557
1954	2,063	150	5			2,218
1955	3,057	200	10			3,267
1956	4,618	426	15			5,059
1957	6,444	660	20			7,124
1958	9,822	869	22			10,713
1959	15,468	1,060	25			16,553
1960	20,434	1,605	30			22,069
1961	24,111	2,471	50			26,632
1962	27,297	3,322	205			30,824
1963	29,249	4,238	280			33,767
1964	30,751	5,221	310	4	1	36,287
1965	31,642	6,129	310	32	5	38,118
1966	31,700	7,089	270	36	20	39,115
1967	30,893	8,339	270	36	25	39,563
1968	28,884	9,399	280	36	35	38,634
1969	26,910	10,538	308	36	50	37,842
1970	26,119	11,643	280	36	75	38,153
1971	26,365	13,092	220	45	100	39,822
1972	27,296	14,478	220	70	130	42,194
1973	28,335	15,915	275	116	150	44,791
1974	28,170	17,385	325	145	170	46,195
1975	27,052	19,055	350	188	185	46,830
1976	25,956	21,205	350	212	190	47,913
1977	25,099	23,044	350	228	200	48,920

1978	24,243	25,393	350	235	220	50,441
1979	24,107	27,935	350	235	235	52,862
1980	23,764	30,062	350	250	280	54,706
1981	23,031	32,049	350	274	330	56,034
1982	22,937	33,952	335	274	360	57,858
1983	23,154	35,804	320	279	380	59,937
1984	23,228	37,431	270	280	415	61,624
1985	23,135	39,197	300	360	425	63,417
1986	23,254	40,723	300	355	425	65,057
1987	23,490	38,859	300	420	415	63,484
1988	23,077	37,333	300	410	430	61,550
1989	22,174	35,805	300	410	435	59,124
1990	21,211	33,417	300	505	430	55,863
1991	18,306	28,595	300	540	435	48,176
1992	13,731	25,155	300	540	435	40,161
1993	11,536	22,101	300	525	435	34,897
1994	11,012	18,399	250	510	400	30,571
1995	10,953	14,978	300	500	400	27,131
1996	10,886	12,085	300	450	400	24,121
1997	10,829	11,264	260	450	400	23,203
1998	10,763	10,764	260	450	400	22,637
1999	10,698	10,451	185	450	400	22,184
2000	10,615	10,201	185	470	400	21,871
2001	10,491	9,126	200	350	400	20,567
2002	10,600	8,600	200	350	400	20,150

Kaynak: <http://www.nrdc.org/nuclear/nudb/datab19.asp>

3. İRAN' IN ÜLKE PROFİLİ

Asya'nın güneybatısında, 25-39 kuzey enlemi ile 44-63.39 doğu boylamında yer alan İran , Kuzeyde Azerbaycan, Hazar Denizi, Nahcivan ve Ermenistan, doğusunda Afganistan, Pakistan, Türkmenistan, güneyinde Basra Körfezi ve bu körfezde yer alan irili ufaklı on iki adaya sahip olup, batısında Türkiye ve Irak ile çevrilmiş bulunan bir Ortadoğu ülkesidir (Caşın; 1995, s. 27).

Harita .3.1. Ortadoğu'ya Bölgesel Bakış

Kaynak: Iran Review, 2003, s.5

İran; Orta Doğu'da, Umman ve Basra Körfezleri ile Irak, Pakistan ve Hazar Denizi arasında kalan bölgede konumlanmıştır. Şah'ın devrilmesinden sonra 1979'da İran İslam Cumhuriyeti adını almıştır ve teokratik bir rejimle yönetilmeye başlanmıştır.

Yüzölçümü 1.648.000 km²'dir. Bunun 1.636.000 km²'si kara, 12.000 km²'si denizdir. Toplam sınır uzunluğu 5440 km olup; Afganistan ile 936 km, Ermenistan ile 35 km, Azerbaycan ile 432 km, Azerbaycan/Nahçıvan ile 179 km, Irak ile 1458 km, Pakistan ile 909 km, Türkiye ile 499 km ve Türkmenistan ile 992 km sınırı vardır. Hazar Denizi'ndeki sahil uzunluğu ise 740 km'dir (<http://www.cia.gov>).

Dünyanın en önemli ulaştırma ve petrol yollarını kontrol etmesi, en önemli pazar ve kaynak alanlarına ve aynı zamanda da büyük petrol rezervlerine sahip olması, bu ülkenin dünya politikasında ve askeri stratejisinde önemini muhafaza etmesine yardımcı olmaktadır (Caşın; 1995, s.27).

Başkenti Tahrandır ve Temmuz 2003 tahminlerine göre nüfusu 68,278,826'dır. Nüfus artışı ise yılda yaklaşık % 1.08'dir (<http://www.cia.gov/>). İran'ın nüfusu 1980'de 39.1 milyondan 1998'de 61.4 milyona ulaşmıştır. 2015'te 82.1 milyona, 2030 da ise 98 milyona ulaşacağı tahmin edilmektedir (Cordesman; Eylül 2000, s.5).

3.1.1. İran'ın Etnik Yapısı

Halkın % 89'u Şii, % 10'u Sünni Müslüman olup diğer dinler % 1'lik bir bölümü teşkil etmektedir. Nüfusun etnik dağılımı ise şu şekildedir : (Iran 2004 Country Review, <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/ir.html#People>)

Fars	:	% 51
Azeri	:	% 24
Gilaki ve Mazandarani	:	% 8
Kürt	:	% 7
Arap	:	% 3
Lur	:	% 2
Baloh	:	% 2

Türkmen	:	% 2
Diğer	:	% 1

Öte yandan İran'da, Farsça % 58, Türkçe % 26, Kürtçe % 9, Lurce % 2, Balohca % 1, Arapça % 1 ve diğer diller % 3 oranında konuşulmaktadır (<http://www.cia.gov>). İran çok etnikli yapısı olan bir devlettir. Bununla beraber, gayri resmi rakamlara göre, İran'da 30 milyon Azerbaycan Türk'ü ve buna ek olarak Türkmenler yer almaktadır. Bu da İran'ın nüfusunun % 45'ini Türk soylularının oluşturduğunu göstermektedir (Kekevi, Cankara, Bolat; 2003, s.463; Yel, 2003, s.57)

İran'ın etnik yapısı çoklu bir yapıya sahiptir ama yönetimde söz sahibi olan kesim ise Fars kökenlilerdir. Bu durum ülkenin içinde bulunduğu hassas dengeler açısından önemlidir. Ülke içinde devlet eliyle Fars milliyetçiliği bunu sağlamada etkin bir biçimde kullanılmaktadır. Fars milliyetçiliği Pan-İranizm ismi altında ortaya çıkmıştır. Pan-İranizm İran'daki diğer etnik grupların ve milletlerin ayrı varlığını yadsıyan, hepsinin Ari ırkın bir parçası olarak gören ve İran topraklarının asıl sahibinin Farslar olduğunu ileri süren bir ideolojidir. Fars milliyetçiliği Batı karşıtı bir tavırla ortaya çıkmıştır.(Bayır; 1999, s.104). Bu hareket giderek baskıcı hale gelmiş ve Fars şovenizmi İran'da yaşayan ve Fars olmayan halkları bir an önce ve tamamıyla Farslaştırmak idealini gütmektedir (Blaga; 1997, s.130).

Hatemi İran toplumuna "milli kimliğine dönüş" çağrısını yapmaktadır. Hatemi'ye göre, İran milli kimliğini İslam ve İranlılık oluşturmaktadır. Hatemi'ye göre, İran milli kimliğini oluşturmakta İslam çok önemli bir faktördür. İran etnik, dilsel ve dinsel farklılıklardan oluşan bir ülke olsa da, İranlılık bütün bu farklılıkların üstünde olan bir olgudur. İranlılık kimliği, Sünni-Şia, Fars-Türk unsurlarını kendi içinde barındırmaktadır (Bayır; 2001, s.15-16).

Kendisini Avrasya'nın kalbi olarak nitelendiren İran'ın dış politika çatısını ve amaçlarını genel olarak birbirini etkileyen üç dinamik içerisinde ele alan Mohiaddin Mesbahi, İran'ın Orta Asya devletlerine yönelik dış politikasının da yine bu üç kavramın karşımı ile yönlendirildiğini ifade etmektedir. Bu faktörlerden ilki, Rusya-İran ilişkileri

veya İran'ın Orta Asya politikasının Rusya merkezli açılımları; ikincisi, İslami faktör çerçevesinde İslamın jeo-politik veya jeokültürel rolü; üçüncüsü de, Orta Asya'nın (ve Kafkaslar) gelişmesinde İran'ın merkeziliği vizyonudur (Erol; 2004, s. 20).

3.2. İran'ın Siyasi Yapısı

Siyasi liderliğin peygamberlerden ehli-beyt imamlarına, onlardan da fukahaya intikal ettiğini, dolayısıyla yalnızca fukahanın meşru otorite olduğunu iddia eden ve günümüz İran yönetiminin esasını oluşturan “velayet-i fakih” kavramı (Üstün; 1999, s.21), İran'ın yönetim biçiminin temelini oluşturmaktadır.

Haashang Amirahmadi, İran'ın 1979 sonrası tarihini dört bölüme ayırmakta, bu dönemler içerisinde farklılıklar arz eden İran dış politikasındaki hedefleri ve öncelikleri İslam-İslam, İslam-İran, İran-İslam ve İran-İran şeklinde ele almaktadır. Bu ayırım, İslam-İslam; İhtilal'den Irak Savaşı'na kadar geçen ve İslami prensiplerin hedeflendiği döneme işaret ederken, İslam-İran Dönemi 1980-1989 arasında Humeyni'nin ölümüne kadarki dönemi içermektedir. Bu dönemde İran tarafından Irak Savaşı'nda halkı motive edebilmek için, milliyetçi (Farsi) duygular canlandırılmaya çalışılmıştır. Üçüncü dönem (İran-İslam), Humeyni'nin ölümünden 1990'lı yılların ilk yarısının sonuna kadar süren ve İran'ın milli menfaatlerine dayalı dış politika gütmeye ve reel politiği İslami ideallere tercih etmeye başladığı süreçtir (Erol; 2004, s. 20-21).

1979 Devriminin ardından İran' da rejimin ismi 'İran İslam Cumhuriyeti' olarak belirlenmiştir. 1979' da hazırlanan anayasaya göre İran siyasal sisteminde, 270 üyeye sahip Danışma Meclisi yani parlamento, Kabine, Başbakan, 12 üyeli Anayasa Koruyucuları Konseyi ve Cumhurbaşkanı bulunmaktadır ve tüm bu birimlerin üzerinde bir dini lider-Fakih yer almaktadır (Arı; 1999a, s. 35). 1979 Anayasasına uygun olarak bugün İran İslam Cumhuriyeti'nin en tepesinde “veliy fakih” (rehber) bulunmaktadır (Üstün; 1999, s.28). Fakih, konum olarak devletin başıdır ve bütün yürütme, yasama ve yargı işlerinde son sözü söyleme hakkına sahiptir. Bir başka ifade şekliyle, Fakih'in belirttiği görüşe itiraz edilememekte ve son tahlilde onun görüşleri karar olarak uygulanmaktadır. Ayrıca dini liderin, silahlı kuvvetleri kontrol etme, cumhurbaşkanı

adaylarını onaylama ve 12 üyeli Anayasa Koruyucuları Konseyi'nin din adamlarından oluşan 6 üyesini atama şeklinde özetlenebilecek yetkileri de bulunmaktadır (Arı; 1999a, s.35). Şöyle ki, Humeyni'nin yazıları ve İslam Cumhuriyeti'nin anayasası, nihai gücün tüm seçimle gelen organları çiğneyip geçebilen ve inananlara görüşlerini dikte ettirebilen, ilahi ilhama sahip dinsel otoritenin, yani 'fakih'in elinde olduğunu açıkça ortaya koyar (Halliday; 1992, s.14).

Anayasanın birinci maddesine göre, İslam Cumhuriyeti olan mevcut İran rejimini başka cumhuriyetler ve diğer İslami devletlerden ayıran iki önemli faktör ülkenin resmi adındaki "İslam Cumhuriyeti" nitelemesinde vücut bulmaktadır. Çünkü İran her ne kadar anayasalı bir devlet olsa da bu anayasada yasaların, anayasanın yanı sıra şeriatada aykırı olamayacağı ve her şeyin üstünde bir Dini Liderin (Veliyi Fakih) bulunduğu belirtilmektedir (Oğuz ve Çakır; 2000, s.35). En üst merci, göğe çıktığına ve bir gün geri geleceğine inanılan, 12. imam Mehdi'nin gaybubetinden doğan boşluğu doldurmak üzere ihdas edilen Velayat-i Fakih makamıdır. Dini lider de diyebileceğimiz Veli-i Fakih, din adamları arasında, özel bir usulle, bu makama seçilen kişidir (SİSAV; 2000, s.225).

Anayasa Koruyucuları Konseyi ise, hem parlamento seçimlerinde hem de cumhurbaşkanı seçimlerinde katılacak adayların belirlenmesi ve elenmesinde etkili bir konuma sahiptir. Ayrıca Konsey, Danışma Meclisi'nin çıkardığı yasaların anayasaya ve dini ilkelere uygunluğunu denetlemektedir. Öte yandan, İran siyasi sisteminde bir de 1988 yılında ihdas edilen 86 üyeli Uzmanlar Meclisi bulunmaktadır ve işbu meclis dini lideri atama ve görevden uzaklaştırma yetkilerine sahiptir (Arı; 1999a, s.35-36). Ancak 1998 yılında yapılan seçimlere liberal adayların katılımı engellendiği için işbu mecliste çoğunluğu muhafazakarlar oluşturmaktadır.

Danışma Meclisi ise dört yılda bir yapılan seçimlerle belirlenen 270 kişiden oluşmaktadır. Meclis yasama organı niteliğindedir. Yürütme organı ise doğrudan halk tarafından dört yıllığına seçilen Cumhurbaşkanı ve cumhurbaşkanı tarafından seçilip, Danışma Meclisi tarafından onaylanan Başbakanı oluşturmaktadır.

Dini liderin seçtiği altı din adamı ile Yargı Erki'nin önerdiği ve Meclis'in onayladığı altı yargıçtan oluşan Vesayet Konseyi, kabul edilen kanunların İslam dinine uygun olup olmadığını ve Meclis seçimlerine katılacak adayların yeteneklilik durumunu inceleyip karara bağlamaktadır. Rejimi korumak amacıyla kurulan bir Konsey'de, Meclis ile vesayet Konseyi arasında çıkan görüş ayrılıklarını gidermekte ve Dini lidere müşavirlik yapmaktadır. Yasama Erki, dört yıl için seçilen 270 üyeli meclisten oluşmaktadır. İcra Erki, halkın seçtiği Cumhurbaşkanı ve kurduğu hükümettir. Yargı Erki de Yüksek Mahkeme tarafından uygulanmaktadır (SİSAV; 2000, s.225).

Öte yandan İran' da seçimler gerek meclis gerekse cumhurbaşkanı için dört yılda bir yapılmaktadır ve kadın-erkek 15 yaşın üzerindeki herkes oy kullanabilmektedir. İran'da siyasal sistemde gücü elinde bulunduran önemli partilerin başında ise, İran İslam Cumhuriyeti Partisi, İslami İran Katılım Partisi ve İnşa ve İcra Partisi gelmektedir (<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/ir.html> 13.03.2004).

İran, içerisinde çeşitli etnik grupların barındığı heterojen bir nüfusa sahiptir ve tarih boyunca kültürel üretimler Fars dili üzerinden yapıldığı için İran kültürü, Fars kültürü ile türdeş hale gelmiş ve böylelikle İran, kimlik düzeyinde Fars merkezli bir kimliğe sahip olmuştur. Ancak 1979 yılında yapılan devrimin ardından İslam Cumhuriyeti, bu anlamdaki Fars merkezli İranlılık kimliğini reddetmiş ve İslam tarihini hedef alıp Batı'yı dışlayan ve bu noktada da Şia'yı temel alan yeni bir Fars merkezli İranlılık kimliği geliştirmiştir (Keskin; 2003, s. 66).

3.3. İran' ın Ekonomik Yapısı

İran esas itibariyle bir petrol ekonomisine sahiptir. Şah Muhammed Rıza Pehlevi, yılda 22 milyar doları bulan petrol gelirleriyle ülkesini dünyanın önde gelen devletlerinden biri haline getirmek istemiş ve nükleer teknoloji dahil, büyük bir sanayileşme hamlesi başlatmıştır. İhtilali takiben duran yatırımlar ve yabancı teknisyenlerin ayrılışıyla aksayan üretim, yetenekli teknik adamlar yetiştirildiği nispette toparlanmıştır. İki dönem arasındaki temel fark, 1979 başında yaşanan petrol grevinin

etkisiyle, İran'ın günde 6 milyon yerine 3-3,5 milyon varil üretebilecek duruma düşmüş olmasıdır. Ayrıca, ülke ekonomisi petrol fiyatlarındaki dalgalanmalardan etkilenmiş ve nüfus ikiye katlanmıştır (SİSAV; 2000, s.225).

İran'da Şah'ı destekleyen büyük burjuvazinin 1979'da tasfiye edilerek, önemli sanayi ve ticaret kuruluşlarının tümüne yakınının kamusallaştırılması ve finans sektöründe devletin mutlak tekel kurması, İran'ın ekonomik yapısını belirlemiştir. "Devlet Kapitalizmi" nitelendirmesini hak eden bu yapıda devlet, ekonomik hayatın tüm alanlarında asıl karar alıcı konumundadır. Toplumun hemen her kesimi bir şekilde devlet tarafından desteklenmektedir. Devrimin itici gücü olan Çarşı (esnaf-tüccar) devrimden sonra gelişme göstermiş ve devlet sermayesinin ardından ülkedeki ikinci büyük güç haline gelmişse de devletin koruyuculuğuna muhtaçtır. İran'ın ekonomisini geliştirmede karşısına çıkan başlıca sorun ise ABD'nin yarattığı güçlükler nedeniyle uluslararası sermaye kuruluşlarına ve nitelikli teknolojiye ulaşamamasıdır (Akdevelioğlu; <http://www.stradigma.com>)

Fiyatların varil başına 10 dolar olduğu dönemde, İran'ın petrolden sağladığı yıllık gelir 10 milyar doları biraz geçmektedir. Fiyatlar 30 dolara fırlayınca petrol girdisinin de üçe katlanması beklenmektedir. İran'ın ticari ilişkilerde bulunduğu ülkelerin başında, ihracat yönünden Japonya, İtalya, Yunanistan, Fransa, İspanya, Güney Kore gelmekte olup ithalatta ise Almanya, İtalya, Japonya, Birleşik Arap Emirlikleri, İngiltere ve Belçika başı çekmektedir.

3.4. İran'ın Enerji Potansiyeli

92.9 milyar ton ile dünya petrol rezervlerinin % 9'unu elinde bulunduran İran doğalgaz rezerviyle de Rusya'dan sonra dünyada ikinci sırada yer almaktadır. İran'da ayrıca 1 milyar ton demir, 1 milyar ton kömür ve 800 milyon ton bakır olmak üzere krom, kurşun, cıva, manganez, kalay, tungsten ve altın rezervleri de bulunmaktadır (y.a.y.; İSOD, 2004,s.108).

3.4.1. Petrol Rezervleri

İran OPEC' in (Organization of Petroleum Exporting Countries-Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) ikinci en büyük petrol üreticisi ülkesidir ve dünya petrol rezervlerinin yüzde 9'unu ve doğalgaz rezervlerinin yüzde 15'ini elinde bulundurmaktadır. İran 90 milyar varil kanıtlanmış petrol rezervine sahiptir. Ayrıca ham petrol rezervlerinin önemli bir bölümü Irak sınırı yakınındaki Kuzistan'da bulunmaktadır. Öte yandan petrol ihracatının yaklaşık yarısını Asya pazarına, geriye kalanını ise Avrupa ve Afrika'ya yapmaktadır (DEİK; 2003, s.12).

Daha çok Körfez'de petrol üreten İran'ın Hazar'daki petrol varlığı Anzali petrol sahasıyla sınırlıdır. İran Hazar'ın bir göl olduğunu ve beş kıyı ülkesi arasında ortaklaşa kullanılması gerektiğini ifade edip, Hazar enerji kaynaklarının tek taraflı çıkarılmasına karşı çıkarak Rusya ile bu alanda da işbirliği yapmaktadır (Aras; 2001, s.198)

İran 32 tane petrol üretim alanına sahiptir. Bu alanlardan önemlileri şunlardır: Ahwaz-Asmari (700.000 varil/gün), Bangestan (245.000 varil/gün), Marun (520.000 varil/gün) Gachsaran (560.000 varil/gün), Agha Jari (200.000 varil/gün), Kranj-Parsi(200.000 varil/gün), Rag-e Safid (180.000 varil/gün), Bibi Hakimeh (130.000 varil/gün), Pazanan (70.000 varil/gün), Dorood (130.000 varil/gün), Salman (130.000 varil/gün), Abuzar (125.000 varil/gün), Sirri A&E (95.000 varil/gün) ve Soroush/Nowruz (60.000 varil/gün) (Country Analysis Briefs "Iran"; 2003, s.2 <http://www.eia.doe.gov>).

İran'ın önemli petrol alanları 1973 yılına kadar Batılı petrol şirketlerinin oluşturduğu bir konsorsiyum tarafından işletilmiştir. 1973'te yapılan anlaşmayla İran Milli Petrol Şirketi (NIOC-National Iranian Oil Company) petrol çıkarımı ve rafineri faaliyetlerini yürütmeyi, konsorsiyumda bu işlemlerde teknik müşavirlik ve müteahhitlik hizmetlerini sağlamayı üstlenmiştir. İran Milli Petrol Şirketi 200.000 varil/gün olan petrol çıkarımını, 1979 yılına kadar kademeli olarak 1.1 milyon varil/güne çıkarmıştır. Konsorsiyumun faaliyetleri NIOC tarafından yapılan bir duyuru ile 1 Mart 1979 yılında son bulmuştur. İran'da tüm petrol faaliyetleri devletin tekelinde olup Petrol Bakanlığı'na

bağlı dört kuruluş tarafından yürütülmektedir. Başlıca petrol rafinerileri Abadan (150.000 varil/gün), Bakhtaran (20.000 varil/gün), Tahran (130.000 varil/gün), Şiraz (40.000 varil/gün) ve İsfahan (100.000 varil/gün) rafinerileridir (y.a.y.; İSOD, 2004, s.109).

Petrol sektörüne yapılacak yatırımlarla ülkenin üretim kapasitesini arttırması mümkündür. İran, 1974'te günde 6 milyon varil petrol üretirken 1979 Devrimi'nden bu yana yıllık bazda günde 3.8 milyon varil seviyesini aşamamıştır. Petrol Bakanlığı tarafından açıklanan bilgiye göre petrol sahalarının modernizasyon ve yenileme ihtiyacı nedeniyle üretimin her yıl günde 250-300 bin varil azaldığı ifade edilmektedir. Varolan sorunlara rağmen, İran 2005 yılına kadar petrol üretimini günde 4.8 milyon varil, 2010 yılına kadar günde 5.6 milyon varil ve 2020 yılına kadar 7.3 milyon varil seviyesine çıkarmayı planlamaktadır. Diğer taraftan, petrolün iç tüketimi de oldukça fazladır. Bu hacim gelişmekte olan ülkelerin tüketiminden yüzde 50 oranında daha fazladır (DEİK; 2003, s. 12)

3.4.2. Doğalgaz Rezervleri

İran kanıtlanmış doğalgaz rezervleri ile dünyanın ikinci büyük doğalgaz rezervlerine sahiptir. İran'ın yaklaşık % 62'lik doğalgaz rezervleri birleştirilemeyen alanlarda bulunmaktadır ve tam anlamıyla işletilememektedir. Bu İran'ın doğalgaz potansiyelinin çok büyük olduğu anlamına gelmektedir (Country Analysis Brief "Iran"; 2003, s.7).

İran'ın başlıca doğalgaz alanları Pars, Nar, Kangan, Agar, Varamin, Gonbad, Asalooieh, Namak ve Dlan bölgeleridir (y.a.y.; İSOD, 2004, s.109). Yaklaşık olarak 230 milyar metreküp kanıtlanmış doğalgaz rezervine sahiptir. Bu Rusya'dan sonra dünyanın en büyük doğalgaz rezervine işaret etmektedir. İran'ın doğalgaz rezervleri tek bir bölgede bulunmamaktadır. Bu rezervler büyük ölçüde geliştirilmemiş sahalardır ve bu nedenle büyük bir potansiyel bulunmaktadır (DEİK; 2003, s. 13).

Artan iç tüketime rağmen İran aynı zamanda önemli bir doğalgaz ihracatçısı olmaya adaydır. İran 1999 yılında 53.7 milyar metreküp doğalgaz üretmiştir. Bugün toplam enerji ihtiyacının yüzde 44'ünü doğalgazdan karşılamaktadır. Hükümet, Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde doğalgaz sektörüne milyarlarca dolarlık yatırım planlamaktadır. Ülkenin en büyük doğalgaz rezervleri Güney Pers bölgesinde bulunmaktadır. Bu bölgedeki rezervlerin 7.9 trilyon metreküp olduğu tahmin edilmektedir. Güney Fars sahasının geliştirilmesi İran'ın en büyük enerji projesidir ve şimdiden 20 milyar dolarlık yatırım çekmiştir (Country Analysis Brief "Iran"; 2003, s.7).

İran iç tüketimdeki hızlı artışa rağmen doğalgaz ihracatını arttırmak için girişimlerde bulunmaktadır. Türkiye 2002 yılından itibaren İran'dan yılda 10 milyar metreküp doğalgaz almaya başlamıştır. İran ayrıca, Bulgaristan üzerinden Avusturya'ya doğalgaz ihraç etmeyi hedeflemektedir (DEİK; 2003, s. 13). İran'ın diğer potansiyel doğalgaz pazarları Ermenistan, Ukrayna, Avrupa, Pakistan, Hindistan, Tayvan, G. Kore ve Çin'in kıyı bölgeleridir. Bu ihracatın boru hatları ile ya da LNG tankerleri ile gerçekleştirilmesi mümkündür (DEİK; 2003, s. 13).

Doğalgaz ihracatı yanında İran esas doğalgaz rezervlerinin bulunduğu güney bölgesinden uzakta kalan kuzey bölgelerinde kullanılmak üzere Azerbaycan'dan doğalgaz ithalini düşünmektedir. Halen Türkmenistan'dan bir miktar doğalgaz ithal edilmekte ve bu bölgede kullanılmaktadır. Türkmenistan 2001 yılında İran'a 40 dolardan 5.9 milyar metreküp doğalgaz sağlayacaktır (DEİK; 2003, s. 13-14).

Tablo.3.1. İran'ın Ham Petrol Üretimi, Gaz ve Rafine Ürünleri

Ham petrol üretimi, gaz ve rafine ürünler	1997	1998	1999	2000	2001
Ham petrol (günde bin varil)	3,603	3,713	3,439	3,661	3,572
İhracat (günde bin varil)	2,587	2,512	2,291	2,492	2,446
Rafine ürünlerin toplamı (günde bin varil)	974	1,338	1,361	1,316	1,365
Gaz (milyon metreküp)					
Brüt Üretim	82,600	89,000	104,605	122,379	114,325
Pazarlanan ürün	47,000	50,000	56,755	60,147	69,145
Petrol Rezervleri (milyon varil)	92,600	93,700	93,100	99,530	99,080
Gaz Rezervleri (milyar metreküp)	23,000	24,100	22,370	26,600	26,600

Kaynak: "OPEC Annual Statistical Bulletin 2002", <http://www.opec.org/>

3.4.3. Elektrik Enerjisi

Hükümetin öncelikli yatırım hedeflerinden biri de gelecek birkaç yıl içinde elektrik enerjisi üreten santrallerin çoğaltılması yönündedir. 18 hidro-elektrik ve 20 petrol ile çalışan santrale sahip İran'ın elektrik kapasitesi Mart 2002 itibariyle 28,650 MW'a (mega watt) ulaşmıştır. Fakat, İran'da elektrik enerjisine olan talep ülkenin kalkınma hamlelerine paralel olarak yılda yüzde 7-8 oranında artmaktadır. Bu çerçevede, Enerji Bakanlığı Yap-İşlet-Devret yöntemi ile kurulacak enerji santrallerine sıcak bakmaktadır. Bakanlık 2002 yılının başında, 12 yeni santral inşası için yabancı sermaye arandığını açıklamıştır. İran ayrıca, Buşer bölgesinde Rusya'nın desteği ile nükleer santral inşası çalışmalarını sürdürmektedir (DEİK; 2003, s. 14).

İran'ın yıllık üretimi 2002 yılında 26.500 MW olarak gerçekleşmiştir. Gelecek 10 yıl içinde bu miktarın ikiye katlanması hedeflenmektedir. İran'da 21 Mart 2002-20 Mart 2003 tarihleri arasında elektrik miktarı yüzde 9.6 oranında artmıştır (DEİK; 2003, s.14).

Bu aşamada İran doğal kaynakları açısından çok zengin olan bir ülkedir ve ülke gelirlerinin önemli bir bölümünü petrol ve doğalgaz ihracatından elde etmektedir. Böyle bir ülkenin enerji gereksinimi için nükleer enerji santralleri kuram istemesi birçok ülke tarafından kuşkuyla karşılanmakta ve bunu ileride kendilerine karşı tehdit olabileceğini düşünerek İran'ın rejimi ve dünya ile genel anlamdaki ilişkileri nedeniyle şüpheyle bakılmaktadır. Bu çalışmada İran'ın nükleer güç elde etmek için çalışmaları ve bu gücü elde ettiği takdirde ne gibi sonuçlar doğurabileceği incelenecektir.

3.5. Askeri Gücü

Şah zamanında İran silahlı kuvvetlerinin çok büyük bir kısmı ABD ve İngiltere'ye dayanmıştır ancak 1979 devriminden sonra Tahran dünyadan izole edilmiştir ve İran-Irak savaşında uygulanan silah ambargosu sonucunda (Eisensadt; 1999, s.125) ordusunu yeniden modernize etmeye ve dışa bağımlılığı azaltmaya çalışmıştır.

İhtilal sırasında Silahlı Kuvvetler tamamıyla dağılmış, kışlalar yağma edilince silahlar halkın eline geçmiş, hedef haline gelen subaylar ortalıkta görünmez olmuş, bu yüzden askeri uçaklar havalanamaz, gemiler sefere çıkmaz hale gelmiştir. İlk olarak Pasdaran birlikleri (devrim muhafızları) kurulmuş, Kürtler ayaklanınca bir kısım karacı subaylar göreve çağırılmış, Irak savaşı çıkınca da pek çok pilot ve denizci subay gönüllü olarak hizmet talebinde bulunmuştur. O günün zor şartlarında, bunların bir kısmı hapisten çıkarak doğrudan savaşa katılmıştır (SİSAV; 2000, s. 226-227).

İhtilal öncesinde, kara kuvvetlerinde ABD, İngiliz ve Sovyet üretimi tank, top ve piyade silahları dikkati çekmekteydi. Hava kuvvetleri esas itibarıyla, F-4, F-5 avcı bombardıman ve F-14 tipi avcı uçakları ile RF-4E tipi keşif ve Boeing -747 tipi nakliye uçaklarından oluşmaktaydı. Bağımsız bir komutanlığa bağlı, hemen hepsi ABD üretimi, değişik tiplerde helikopter filoları mevcuttu. Deniz kuvvetleri de, Amerikan

teknolojisinin en ileri örnekleri sayılan muhrip ve sair tekneler ile İngiliz yapısı howercraft'lara sahipti. Ayrıca Alman tezgahlarına denizaltı ve hücumbotu siparişleri verilmekteydi. Füze tertipleri olarak, Maverick, Sprarow, Sidewinder, Phoenix, Hawk, Rapier, Tigercat, Stinger'ler Batılı ülkelerden ithal edilmişti. İhtilali ve Irak savaşını takiben, bunlardan kullanılabilir halde kalanlara, Rus ve Çin üretimi silahlar ve Scud füzeleri eklenmiştir. Ayrıca bu ülkelerin teknolojisine dayalı olarak İran tipi füze üretimine başlanmıştır (SİSAV; 2000, s. 227). Askeri konularda güvenilir kaynaklar, İran Silahlı Kuvvetleri hakkında verdikleri bilgilerde ihtiyatlı bir dil kullanmaktadırlar. Bu noktada da İran'ın sahip olduğu askeri potansiyele bakmak gerekmektedir.

İran, 5 yılda konvansiyonel ve nükleer gücünü arttırmak için 50 milyar dolar ayırmıştır. Mevcut İran rejiminin diğer ülkelerle olan anlaşmazlıkları, onu silahlanmaya ve askeri gücünü arttırmaya sevk etmektedir. Bunun için sadece 1992-1993 rakamlarına göz atmak yeterlidir. İran, 1992'de Rusya'dan iki Denizaltı satın almıştır. Söz konusu denizaltılar şu anda İran Körfezindedir. Yine aynı yıl 10 tane SU-24 ve 150 tane PDM satın almıştır. 1992-1993'te 10'dan fazla MIG-29 ve MIG-31 uçakları almıştır. Bundan başka T-72C ve PDM-2 tipli tankları üretmeye, IL-114 uçakların montajının ve bazı parçalarının İran'da üretilmesini sağlamaya çalışmaktadır (Aslan; s. 184).

İran askeri kuvvetlerini modernize etmek ve ulusal çıkarlarını korumak için sadece Hazar Denizi değil Körfez bölgesinde de devam ettirebilmek için Rusya ile işbirliği yapmaktadır. Bu politikanın çatısı olarak da İran Rusya'dan yeni silahlar almaktadır. MIG-29 avcı uçakları, 24-SU bombers and SA-6 uçaksavar sistemleri bunlara örnek verilebilir. Rusya ayrıca İran'a know-how teknoloji transferi yapmaktadır (Efeğil and Stone; 2003, s.71).

3.5.1. Kara Kuvvetleri

Toplam mevcudu 350.000' dir. 4 Kolordu karargahına sahiptir.. Her biri 3 zırhlı, bir mekanize tugay ve 4-5 topçu taburundan oluşan zırhlı tümen, 4 piyade tümeni ve 1 komando tümeni ile sair bağımsız birliklerden oluşmaktadır.Devrim Muhafızları' nın

ise 100.000 karacı, 20.000 denizci ve 5.000 deniz piyadesi olmak üzere toplam mevcudu 125.000 kişidir.

3.5.2. Deniz Kuvvetleri

Toplam mevcudu 20.600' dür. Üçü Sovyet Kilo tipi olmak üzere 5 denizaltı, 3 muhrip, 2 korvet, 20 füze atar, 42 kıyı güvenlik, 14 mayın arama-tarama, 9 çıkarma, 25 destek ve sair tipte 2000 mevcutlu ve 17 helikopterden oluşan bir deniz hava gücü ile 2 tugay halinde örgütlenmiş 2600 deniz piyadesi bulunmaktadır (SİSAV; 2000, s.227).

3.5.3. Hava Kuvvetleri

Toplam mevcudu 50.000'dir. Savaş uçağı sayısı 300'dür. Devam eden ambargo dolayısı ile, ABD'de üretilenlerin takriben % 60'ı, Rusya ve Çin'de üretilenlerin % 80'i harekete hazır durumdadır. Helikopterler silahsızdır. Filolar halinde örgütlenmiş 50 F-4 D/E, 60 F5E/F, 30 Su-24, 60 F-14, 24 F-7, 30 MİG-29 savaş, 15 RF-4E keşif, 5 C-130 Hercules ve değişik tiplerde Boing nakliye uçağı vardır. Bunlara 39 Bell helikopteri ve çeşitli eğitim uçakları da eklenebilir. Paramiliter Kuvvetleri ise, aktif görevde bulunanlar 40.000' dir. İhtiyatlar 200.000 olup seferberlik halinde bu rakam 1 milyona kadar çıkabilmektedir. İçişleri Bakanlığı Kolluk Kuvvetlerinin ise toplamı mevcudu 40.000' dir (SİSAV; 2000, s. 227-228).

İran, Rus yapımı MIG-29 uçaklarından 1990 yılında ilk parti olarak 14 adet satın almış, 1994 yılı teslimatı ile bu uçakların sayısı 30'a çıkmıştır. Aynı çerçevede MIG-29 uçaklarından elli adet daha teslimatı yapılacaktır. SU-24 serisi 25 uçak teslim almıştır. Ayrıca, 12 adet TU-22 uzun menzilli stratejik bombardıman uçağı da sipariş edilmiştir (Caşın; 1995, s.41).

4. İRAN'IN NÜKLEER GÜCE SAHİP OLMA POLİTİKASI

Hamaney ve Rafsancani gibi liderler, İran'ın nükleer silahlara sahip olmasını ulusal güç ve otoritenin en önemli koşulu olarak görmektedirler. Bu liderler, politik liderler olup uluslararası stratejist ve teknolojist değildirler. Bu liderler, İran'ın bağımsızlığı ve İsrail-ABD'nin diktelerinden ve işgalinden kurtuluşunun tek yolunu nükleer silahlar olarak görmektedirler. Onlara göre bu nükleer silahlar Pers medeniyetinin ne kadar ileri bir uygarlığa ulaştığını da gösterecektir. Ayrıca Şii İranlılar nükleer gücün rakip Sünni Araplara göre kendileri için bir üstünlük olduğunu düşünmektedir. Sonuçta İranlı milliyetçiler nükleer silahları iç güvenlik, bağımsızlık, global eşitlik ve diğer büyük güçler karşısında bir eşitlik olarak görmektedirler (Perkovich; 2003, s. 4).

İslami Devrim Muhafızları Ordusu (İDMO) Komutanı Yayya Ramin Safavi'nin, Kum kentinde kapalı kapılar ardında bir grup İDMO mensubuna verdiği demeç, Nisan 1998'de bir İran gazetesi olan Jameeh'de yayınlanmıştır. Demeçte Safavi'nin şu ifadeleri yer almıştır; (Jame'eh, 1998'den aktaran Farhi; 2001, s.35)

“Amerika'nın tehditlerini ve bizi kontrol etmeye yönelik tavırları karşısında barışçı bir politika izleyerek ayakta kalabilecek miyiz? Amerika'dan gelen tehlikeleri medeniyetler arası diyaloglarla engelliyebilecek miyiz? Kimyasal ve Nükleer silahlanmayı durduran anlaşmaları imzaladıktan sonra gelecekte İslam Cumhuriyetini uluslar arası Siyonizm'den koruyabilme şansımız kalacak mı ?”

İDMO komutanının bu açıklamaları, İran'da nükleer silahlanmanın İran'ı tehdit eden düşmanlara karşı sürdürülmesi taraftarı bir oluşumun olduğuna yeterli kanıt oluşturmaktadır. Bazı yorumlara göre İDMO ve İstihbarat Bakanlığı'ndan oluşan ve ruhani lider Ayetullah Ali Hamaney'le olan ilişkisi tam açıklanamayan bu oluşum İran'ın Nükleer silahlanma programına işlerlik kazandırabilecek niteliktedir (Farhi; 2001, s.37).

İran'ın füze etkinliklerini kısıtlayan ve İran'ın üyesi olduğu hiçbir uluslar arası anlaşma yoktur. Her ne kadar, gelişmiş ülkelere füze teknolojisini geliştirmekte olan ülkelere teknoloji transferini engelleyen, Füze Teknolojisi Kontrol Rejimi olsa da bu rejimin teknolojiyi alan ülkelere bir yaptırım söz konusu değildir. Hatta Rusya ve Çin, her ikisi de rejimin üyesi olmasına rağmen, İran'a teknolojiyi sunan ülkelerdir (Kemp; 2001, s.5).

Politikanın kuralları ve doğasının son derece rekabetçi ve hızla genişleyen bir ortamda tartışılmakta olduğu İran'da nükleer konularla ilgili tartışmalar göreceli olarak daha az olmaktadır. Bu sebepten ötürü İDMO Komutanı Safavi'nin yorumları ve açıklamaları bile İran'da nükleer silahlanma konusunda geniş, açık ve kapsamlı bir tartışma ortamı doğmasına sebep olamamıştır. Böyle bir tartışmanın yaygın olmamasından dolayı basın sürekli olarak resmi anti-nükleer yaklaşımı yansıtan raporlar yayınlamış ve İran'ın imzalayarak taraf olduğu uluslararası anlaşmalara sadık kalacağı yorumlarını yapmıştır. Sürekli İran'ın en düzgün silah kontrol raporlarına sahip Ortadoğu ülkesi olduğu tekrarlanmıştır. Ayrıca İran'ın NPT ile Biyolojik Silahlar Antlaşmalarına taraf bir ülke olduğu ve aynı zamanda Kimyasal Silahlar Anlaşması ile Kapsamlı Testleri Durdurma Anlaşması'nı da imzaladığı sürekli vurgulanmıştır. Bunlara ilaveten balistik füze programını durdurduğu ve BM silah kayıt programına katıldığı yayınlanan haberlere eklenmiştir. Ayrıca basın da İran'ın barışçıl nükleer programına dışardan gelen tepkileri de eleştirilere hedef olmaktadır (Farhi; 2001, s.39).

İran, füze programını politikasına ve güvenlik politikasına bağlı olarak değerlendirmektedir. Bununla ilgili iki tür füze vardır; Çin tarafından sağlanan cruise füze programı, Silk-vorm anti-gemi füzesi; ve Sovyet Scud ve Kuzey Kore No-Dong'ların türevi olan SSM programı. En son geliştirilen SSM olan Şahab 4 iki defa test edilmiştir ve İsrail'e ulaşacak bir menzile sahip olduğu düşünülmektedir. İran bu füzeleri birkaç kere, üzerine ilginç politik söylemler yazılmış olarak, kamuoyuna sundu. Dünyanın görmesi için üzerine okunaklı olarak İsrail'in yaklaşan yıkılışı ve ABD ile ilgili sloganlar yazılmıştı. Batılı araştırmacılar arasında da füzelerin ne kadar gelişmiş oldukları ile ilgili tartışmalar sürmektedir. Şüphe yok ki füzelerin itiş motorları ve

kılavuz sistemleri konusunda Ruslar yardım etmektedir ama İran füzenin tamamını kendisi üretebilecek teknolojiye erişme yolunda ilerlemektedir. Öyle veya böyle eğer İran'ın tek istediği nükleer başlıklı ve komşu ülkeleri görsel olarak tehdit edecek bir iki füze ise bu amaçlarına hizmet edecektir. Küçük bir askeri faydası olsa da potansiyel bir komşu ülke ile savaş durumunda var olan bir silah olacaktır. Bu tarz bir füzenin güvenilirliği düşük olabilir ama potansiyelini göz ardı etmemizi gerektirmez. Hatta İsrail gibi ülkeler bu tür programları oldukça tehlikeli bulmaktadırlar (Kemp; 2001, s.5).

4.1. İran Füze Programı ve Kapasiteleri

İran balistik füzelere de cruise füzelerine de sahiptir ve bu iki tip füzeyi de üretebilmektedir. İran'daki bu silahların önemini ve niteliğini anlamak için harita üzerinde analiz yapmak gerekmektedir. İran topraklarından Bağdat'a en yakın mesafe 130 km'dir. İran-İrak savaşı boyunca İran, Bağdat'a ve diğer Irak kentlerine 300 km menzilli ve 1000 kilogramlık savaş başlıkları taşıyan Scud B füzeleri atmıştır. Savaşın sonra İran sıvı yakıtla çalışan ve 130-200 km menzile sahip Mushak serisi füzeleri Bağdat'ı vurabilmek amacıyla geliştirmiştir. Ancak İran bu seri füzeleri arzu ettiği ölçüde geliştirmeyi başaramamıştır ve Çin'den 200 adet CSS-8 füzesi ithal etmiştir. 1989 yılında ithal edilen bu füzelerin menzili 150 kilometredir ve 190 kg başlık taşıyabilmektedir. Muhtemel hedefleri ise yine Bağdat'tır (Speier; 2001. s.57).

İran aynı zamanda Şahab-4 üzerinde de çalışmaktadır. Bu füzenin 2000 km menzili ve 1000 kg savaş başlığı taşıma kapasitesi bulunmaktadır. Bu füzeler muhtemelen Kuzey Kore'nin iki etaplı füzeleri olan Taepo-Dong 1 füzelerinin türevi niteliğindedir. Kuzey Kore bu füzenin üç etaplısını 1998 yılında bir uzaya fırlatma füzesi (SLV) niteliğinde denemiştir. Bu olayda neden İran Savunma Bakanı'nın Şahab-4 füzesini bir atmosfer aşabilen (SLV) silah olarak tanımladığının göstergesi olabilir. Şahab-4 Rusların SS-4 MRBM füzesinin ya da bu Çin ve Rus füzelerinin bir karışımının da türevi olabilir. Şahab-4 füzeleri bir balistik füze olarak İsrail'i rahatlıkla vurabilecek ve İsrail'in füze savunma sistemi olan Arrow füzelerinin sağladığı güvenceyi tehdit

edebilecek bir silah. Daha küçük bir savaş başlığı ve eklenecek üçüncü bir etapla Şahab-4 tüm Batı Avrupa'yı vurabilecek potansiyele sahiptir (Speier, 2001. s.58).

İran füze sistemleri konusunda kendi teknolojisini de hızla geliştirmeye çalışmaktadır. K. Kore'den aldığı füzeleri her yönüyle millileştirmeye çalışmaktadır.

Tablo.4.1. İran'ın Füze Programı

Füze	Menzili (km)	Taşıma Kapasitesi	Menşei
M-7(CSS-8)	150	190	Çin
Scud-B	300	1000	Libya Suriye
Scud-C	500	700	K. Kore
Şahab III	1300	750	Hindistan- K.Kore
Şahab IV	2000	?	Hindistan- Rusya
Şahab V	3000-5500?	?	Hindistan Rusya

Kaynak: Walpole, 1999; http://www.nti.org/e_research/profiles/Iran/Missile/

İran, Kuzey Kore'den menzili 500 kilometreye kadar uzayabilen Scud serisi füzeler aldı. 21 Temmuz 1998 yılında ise İran, Kuzey Kore'den aldığı Nodong Füzelerinin bir türevi olan Şahab 3 füzelerini denemiştir. Bu füzeler 1300 km menzile ve 750 kg savaş başlığına sahiptirler. Böylelikle bu füzelerle İsrail'i vurabilecek imkana

kavuşmuştur.(İran sınırından İsrail'e en yakın uzaklık 1020 km'dir) Aradaki fazla menzil ise İran'ın bu füzeleri gerekenden daha yüksek bir irtifadan fırlatıp, İsrail'in füze savunma sistemi olan Arrow füzelerinden kurtulup kurtulamayacağı sorularına sebep oldu (Walpole; 1999).

İran'ın Şahab-5 füzesi de zaman zaman bir atmosfer ötesi silah olarak tanımlanmaktadır ve Kuzey Kore'nin Teapo-Dong 2 füzesine benzetilmektedir. Kuzey Kore'nin bu füzesi 1000 kg savaş başlığıyla 6000 kilometre menzile sahiptir. Bu tip bir füze 1000 kilogramlık başlığıyla Londra'yı ya da Avrupa'da herhangi bir bölgeyi vurabilecek potansiyele sahiptir. 1999 yılı Milli İstihbarat Tahminleri'ne göre İran beş yıl içerisinde üç etaplı Taepo-Dong füzelerinin benzeri olan Şahab-5'leri test edebilir. Yine bu belgelere göre ilerleyen yıllarda İran Rus teknolojisi ve Rus yardımıyla bir ICBM füze yani kıtalar arası bir balistik füze yapabilir ve Amerika'yı vurabilecek potansiyele erişebilir. İran SLV füzelerini 2010 yılında denemeyi planlamaktadır. Eğer bu potansiyele erişirse bu SLV füzeleri bazı eklemelerle ICBM füzesine dönüştürülebilir ve bu füzelerle ABD'ye yüzlerce kiloluk savaş başlıkları fırlatabilir (Speier; 2001. s.58).

UAEA Yönetim Kurulu bir toplantı yaparak, 12 Mart 2004'de İran'ın nükleer faaliyetlerine ilişkin bir karar almıştır. Kararda, BM denetçilerinin İran'da yaptıkları denetimlerde yeni uranyum zenginleştirme cihazları bulmasından ve İran'ın açıklamadığı şüpheli faaliyetlerde bulunmasından duyulan rahatsızlık belirtilmiştir. (<http://www.ntvmsnbc.com/news/261329.asp>) Aynı zamanda İran'ın nükleer geliştirme programının bazı yönlerinin uluslararası kamuoyundan gizlendiği ileri sürülmüş ve Tahran hükümeti, nükleer programını açıklama konusunda yeterince işbirliği yapmamakla suçlanmıştır (<http://www.dwelle.de/turkish/nachrichten>).

Konunun BM Güvenlik Konseyi'ne iletilip ileilmeyeceğine ise UAEA'nın Haziran ayındaki oturumuna kadar karar verilmesi öngörülmüştür. Toplantıda İran'dan başka Libya'daki nükleer faaliyetlerde görüşülmüştür. Ancak İran'ın aksine Libya, UAEA müfettişlerinin izinsiz denetimlerde bulunabilmelerini sağlayan NPT'yi imzalamıştır (<http://www2.dw-world.de/turkish/nachrichten>).

4.2. İran'ın Nükleer Planlaması

İran nükleer planlamasının geçmişi çok eskilere dayanmaktadır. Keza İran, 1957 yılında Birleşik Devletler atom için barış programının bir parçası olarak ABD ile nükleer işbirliği anlaşması imzalamıştır. Anlaşma koşul olarak teknik destek ve zenginleştirilmiş uranyum desteği öngörmekte ve barışçıl amaçlı kullanım için araştırma yapma işbirliğini deklare etmiş bulunmaktadır. 1960'larda ise İran, Tahran Üniversitesi'nde 5 MG'lik araştırma merkezi satın almayı planlamıştır (Poneman; 1982, s 84). ABD, araştırma reaktörünü temin ederken aynı zamanda İran'a çok sayıda sıcak hücre satmıştır.

İran yerel olarak bir stabilite adası olmuştur ve sınır değişiklikleri konusunda tutucu ve mevcut hiçbir tehditle karşı karşıya değildir. Mevcut destabil durumlar nasıl askeri tehdit olabilirler sorusunun cevabı ise şu şekilde yanıtlanabilir;

- Nükleer bir komşuyla kriz. (Irak)
- Komşu devletle konvansiyonel savaş. (Irak)
- Komşulardaki yıkım ve olaylar. (Irak, Türkiye, Pakistan ve Afganistan.)
- Bölgesel çekişmenin yayılması. (Ermenistan, Azerbaycan, Afganistan ve Irak.)
- Komşular tarafından korkutulmak. (Türkiye)
- Dış güçlerden konvansiyonel tehdit. (İsrail ve ABD)
- Dış tehditlerden nükleer belirsizlik. (İsrail ve ABD)

İran açısından nükleer silahlar nasıl işe yarayabilir sorusunun yanıtı ise şu şekildedir: (Chubin; 2001, s.19)

- Nükleer silahlar diğer ülkelerin nükleer silah programlarını engelleyebilir. (Irak, Pakistan)
- Nükleer silahlar dış tehditleri önleyebilir. (İsrail ve ABD)
- Nükleer silahlar konvansiyonel yetersizliği giderebilir.

- Nükleer silahlar diplomatik bir araç olarak görev görebilir. (Caydırıcı etki olarak, statü sağlaması açısından ve yerel zayıflıkları kompanse etmesi açısından.)

İran'ın uluslararası arenada ve bölgesindeki durumuna ve konumuna gelince, nükleer silahlanmaya muhalif olan düşünürlere göre, Pakistan'ın sahip olduğu nükleer silahların benzerlerinin İran'ı Amerika gibi büyük güçlere karşı koruması mümkün değildir. Çünkü nükleer silahlanmayı savunan kesimler Amerika'nın İran'ı bir düşman olarak görmesinden dolayı endişe etmektedirler. Ayrıca, Amerika, İran'ın uluslararası platformdaki tek endişesi de değildir (Farhi; 2001, s.46-47):

“Aslında gelen tehlikenin önemli bir bölümü Amerika Birleşik Devletleri'nden geliyor ama eğer etrafımızı çeviren politik atmosfere gerçekçi bir gözle bakarsak şunu görürüz ki tehlikeli bir bölge olan Ortadoğu'da yaşıyoruz ve yanı başımızda baş düşmanımız olan İsrail 200 nükleer savaş başlığıyla karşımızda duruyor. Irak'ta her ne kadar Birleşmiş Milletler tarafından denetlenmiş olsa da nükleer bir tehlike olma ihtimalini sürdürüyor. Pakistan, Kazakistan ve Rusya bugün bizimle çok iyi ilişkiler içinde olmalarına rağmen birer nükleer tehlikeler ve ülkeler arası ilişkilerde dostlukların kalıcı olacağına garantisini kimse veremez. Farz edelim ki yarın Pakistan'la aramızda bir problem çıkacak. Çözüm için yapılan pazarlıkta nükleer bir güç olan Pakistan mı yoksa biz mi avantajlı oluruz? Bu sorunun cevabı çok açık.”

Daha farklı bir şekilde ifade etmek gerekirse İran daha aktif bir siyaset izlemek istemektedir ve içinde bulunduğu bölgede gerçekleşen olaylarda etkin bir güç olarak söz sahibi bir ülke olmak için nükleer silahlara sahip olmak istemektedir. Bu tip politikalar ile nükleer silah karşıtlarının bazıları bile nükleer silahlara daha sıcak bakmaya başlayabilir. Lakin bu noktada göz önünde bulundurulması gereken husus sadece yüksek politik, ekonomik ve askeri potansiyele sahip ülkelerin bu coğrafyada etkin ve baskın birer güç olarak yer alabildiğidir. Bu sebepten ötürü İran bu etkin ülkelerden biri olmak istiyorsa nükleer silahlanma projesine başlamalıdır çünkü Ortadoğu ülkelerinin güç tanımının temelini askeri potansiyel oluşturmaktadır. Keza nükleer silahlanmayı savunan kesimlere göre de İran bölgede bir güç olmak istiyorsa mutlaka nükleer silahlar

edinmelidir. Nükleer silahlanmayı savunan bu kesimler beklenmedik yerlerden destek almaktadır. Michael Eisentadt'a göre de İran bölge gücü olmak ve düşmanlarına karşı caydırıcı bir unsur edinmek istiyorsa mutlaka nükleer silah edinmelidir. Ayrıca nükleer silahlanma İran için güçlü bir askeri unsur olmanın en ucuz yoludur. Bu sayede İran ekonomisini çok zorlamadan bölgesinde önemli bir askeri güç olabilir. Çünkü konvansiyonel bir ordu kurmak için onlarca milyar dolara ihtiyaç duyulurken, nükleer bir güç olmak birkaç milyar dolara halledilebilecek bir problemdir. Nükleer silahlara sahip olmak nükleer silah taraftarlarına göre İran'a sosyal bir hareketlenme ve uluslararası ilişkilerinde prestij kazandıracaktır. Yani nükleer silahlanma güvenlikten çok prestij arttırmaya yarayacaktır (Farhi; 2001, s.47).

İran'ın, Semipalatinsk'ten gizlice aldığı iki Balistik Nükleer Füze başlığı 1992'nin başlarında ülkeye getirilmiştir. İran, Kazakistan'dan 100 ton uranyum almıştır. Kazakistan Ticaret Bakanı Adilbek Aymonov, atom kuruluşlarının Kazakistan'da bulunmasına karşın, ülkesinin söz konusu kuruluşları denetleyemediğini ve İran'ın eski kanalları kullanarak söz konusu uranyumu satın almasının mümkün olduğunu söylemiştir. İran, aynı zamanda nükleer silahların geliştirilmesine katkıda bulunmaları için bir çok Rus, Hindistanlı ve Arjantinli bilim adamlarıyla anlaşma imzalamıştır. Batılı uzmanlar, İran'ın asrın sonuna kadar sahip olduğu 7 atom merkezinde plütonyumu zenginleştirebileceğini tahmin etmektedirler (Aslan; s. 184-185).

Harita .4.1. İran’da Nükleer Faaliyet Alanları

Carnegie Endowment for International Peace, *Deadly Arsenal* (2002), www.ceip.org

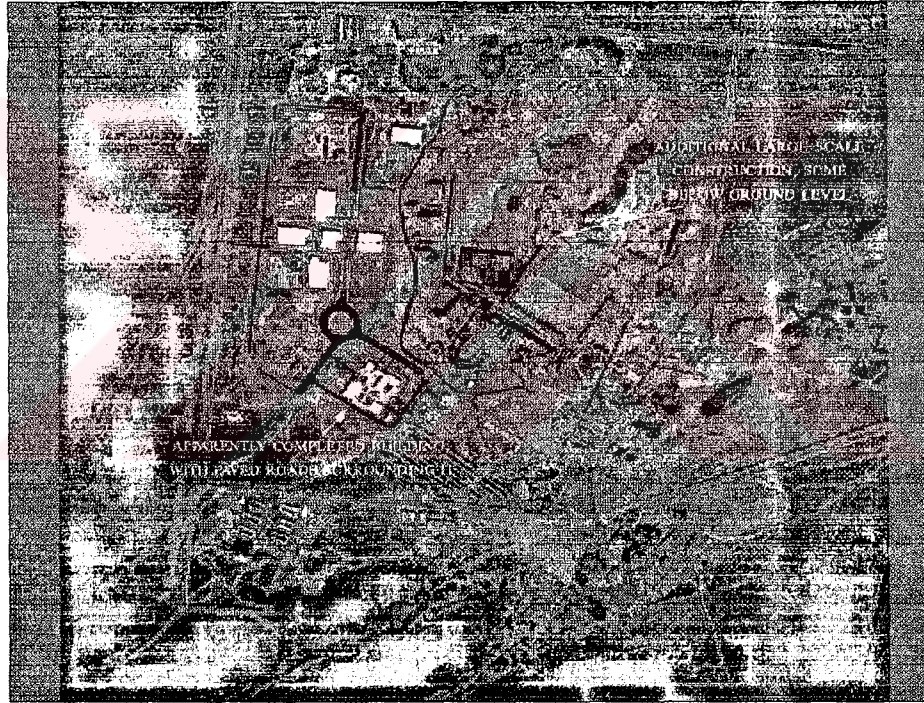
Tablo.4.2. İran'ın Nükleer Altyapı Tesisleri

Kuruluşun İsmi ve Yeri	Çeşit/Durum	IAEA(UAEA) Denetimi
GÜÇ REAKTÖRLERİ		
Buşer I	Hafif Su reaktörü, düşük zenginleştirilmiş uranyum, 1000-MWe Çıkış, Irak Hava Harekatı sonucu hasar görmüş(1987-88)Şimdi yapım aşamasında.	Planlanmış
Buşer II	Halif su, düşük zeng. Uranyum, 1300 MWe çıkışı. Irak Hava Harekatı sonucu hasar görmüş(1987-88). Kuruluş hala bitirilmemiş ve proje askıya alınmıştır.	Planlanmış
ARAŞTIRMA REAKTÖRLERİ		
Tahran	Hafif su, yüksek derecede zenginleştirilmiş uranyum,5- MWtermal çıkışı, çalışmaktadır. Tahran Nükleer Araş. Mrkz. yer almaktadır.	Evet
İsfahan	Minyatür nötron kaynak reaktörü, 900 gr. Zenginleştirilmiş uranyum, 27 kw çalışmaktadır.	Evet
URANYUM ZENGİNLEŞTİRME		
Tahran	Sharif Teknoloji Üniversitesi,Uranyum santrifüj araştırma programı ileri sürmektedir.	Hayır
YENİDEN İŞLEME(PLUTONYUM KÖKENLİ)		
Tahran	Laboratuar ölçekli sıcak piller; operasyonel olmayabilir?	Hayır
URANYUM İŞLEME		
Yazd İli	1990'da uranyum tortularını keşfettiklerini duyurmuşlardır.	Uygulanmamaktadır
Tahran	Uranyum maden cevheri konsantrasyonu yetersiz kalmaktadır.	Uygulanmamaktadır
İsfahan	UF(4), UF(6) ve UO(2) üretebilen uranyum dönüşüm fabrikası planlanmıştır. Çin bu bölgedeki desteğini 1997'de iptal etmiştir.	Evet

Kaynak: Spector, McDonough and Medeiros; 1998, s.185

Irak'tan sonra ABD'nin gizli nükleer programlar konusundaki kuşku ve uyarıları Kuzey Kore ile İran üzerinde odaklanmış bulunmaktadır. Bunlardan Kuzey Kore, daha önce Amerikan baskısıyla kilit vurduğu ve nükleer silah üretildiğinden kuşku edilen tesislerini yeniden açtığını saklamamaktadır. İran ise, Amerikan iddialarına karşılık silah yapımına yönelik bir programı bulunmadığında ısrarlıdır. 2003 şubat ayında uluslararası denetçiler tarafından Natanz kasabasında keşfedilen modern bir nükleer yakıt zenginleştirme tesisinin, Rusya'nın yardımıyla inşa ettiği nükleer enerji santralleri için kısmen zenginleştirilmiş yakıt üretimine yönelik olduğunu söylemektedir (Bilim ve Teknik; 2003, s.10). Natanz'ın uydudan çekilmiş fotoğrafları da bilgi vermektedir

Fotoğraf.4.1. Natanz'da Potensiyel Uranyum Zenginleştirme Tesisi

NATANZ, IRAN — SITE OVERVIEW

 INSTITUTE FOR SCIENCE AND
INTERNATIONAL SECURITY

IMAGE CREDIT: DIGITAL GLOBE
DATE OF IMAGE 16 SEPT 2002

THE NATANZ SITE IS A POTENTIAL URANIUM ENRICHMENT FACILITY,
POSSIBLY A GAS CENTRIFUGE SITE. IT IS LOCATED APPROXIMATELY
100 MILES SOUTH OF TEHRAN.

Kaynak: <http://www.cns.miis.edu/research/iran/images/fac03o.jpg>

Nükleer madde kaçakçılığı Soğuk Savaş'ın sonuçlarından birisidir. Bu sonuç 1990'ların başından beri, özellikle uluslararası terörizmin daha cüretkar olması nedeniyle giderek daha ciddi bir tehdit olarak algılanmaktadır. 1993'ten bu yana dünya genelinde resmi raporlara geçen nükleer madde kaçakçılığı olayları sayısı 550'den fazladır. Neyse ki bu olayların tümü atom bombası yapımında kullanılabilecek maddeleri içermemektedir. Batılı güvenlik örgütlerinin kabusu; Rusya'nın elindeki silah yapımında kullanılmaya hazır parçalanabilir nükleer madde stokları, bu maddenin kaçakçılık yoluyla teröristlerin ya da nükleer silahlara kavuşmak için gizli programlar yürüttüğü sanılan "sorumsuz ülkelerin" eline geçmesi ve bunları kontrolsüz olarak kullanma ihtimalleridir (Topçuoğlu; 2001, s.59).

Türkiye'de yaşanan olaylarda, nükleer maddenin eski Sovyetler Birliği ülkelerinden -özellikle Kazakistan- batıya doğru, Hazar Denizi üzerinden Kafkasya boyunca geçerek ülkemize ulaştığını göstermektedir. Bu rotanın ortaya çıkmasının nedeni Suriye, İran ve Irak'tır. Batılıların, nükleer silah edinme emelleri olmasından kuşkulandıkları bu üç ülkenin ortasındaki stratejik konumundan dolayı Türkiye, sınırlardaki önlemleri arttırmak için ABD ile geçtiğimiz yıl bir anlaşma imzalamıştır. Anlaşma, Türkiye'nin stratejik açıdan önemli sınır kapılarına radyasyon dedektörleri yerleştirilmesini içermektedir. Türkiye üzerinden geçişlerin tümü bir arada incelendiğinde, belirgin bazı sonuçlara varılmaktadır. Birincisi, Türkiye içinde yakalanan nükleer maddenin tümünün kaynağının eski Sovyetler Birliği ülkeleri olduğudur. Çoğunda da maddenin hedeflenen son durağının İran ya da Libya olduğu ortaya çıkmaktadır (Topçuoğlu; 2001, s. 60-61). Bu durumda haklı olarak bu ülkelerin gizli şekilde nükleer silah elde etme peşinde oldukları kuşkusu uyandırmaktadır.

4.3. Nükleer Silahların İran'ın Güvenliği Üzerine Etkisi

İran, Şah rejiminin sona ermesinden bu yana bölgede ABD'nin baş düşmanlarından olmuştur. Zbigniew Brezinski'ye göre; İran açıkça bölgesel hakimiyete adaydır ve ABD'nin etkisini kırmaya hazırdır. Bir imparatorluk geleneği vardır ve bölgedeki Rus ve Amerikan varlığıyla yarışmak için hem dini, hem de milliyetçi motivasyona sahiptir (Erdoğan; 1999, s. 241-242).

Nükleer silahların İran'ın güvenlik amaçları üzerindeki potansiyel rolü üzerine bir analiz nükleer silahların rolü, fonksiyonları ve İran'ın güvenliği konularında tartışma yaratacaktır. İlk olarak İran'ın güvenliği, tarihsel süreç ve geçmiş tecrübelerden etkilenen mevcut tehditlerin ve çıkar tanımlarının bir fonksiyonudur. En kaba anlatımla İran'ın çıkarları şunlarla ilgilidir: toprak bütünlüğü, etki alanı (statü) ve ekonomik kalkınma. Bunlarda geçmiş tecrübelerden etkilenerek; bağımsızlık, yalnız kendine güven, hazırlıklı olma ve kültürel olarak kendini ifade etmek gibi değerlere büyük önem yüklemiştir. Tarihsel yanlı ve hak ettiği statüye sahip olmama duyguları da dikkate değerdir. Dolayısı ile risk almamaya ve askeri çözümler konusunda kendine güvenmemeye bir eğilim vardır (Chubin; 2001, s.18).

Pakistan, 1998 yılının Mayıs ayında nükleer silahlarını test etmiştir. Bu durum, İranlı entelektüel ve karar yapıcılarını Batı'dakinden daha çok etkilemiştir. İranlılar için Pakistan kültürel ve tarihi olarak daha geri görülen bir komşudur. Pakistan'ın yaptığı denemelerle bir nükleer güç olarak tanınması, İran'ın üstünlük duygusunu zedelemiştir. Daha da önemlisi Pakistan Vahabi köktencilik doğduğu yerdir. Pakistan istihbarat örgütü, Sünni aşırı uca yardım etmiş ve Talibanı yaratmıştır (Perkovich; 2003, s. 4). Taliban, İran'ın açık düşmanıdır. 1998 yazında Pakistan'ın nükleer silah denemesinden birkaç ay sonra Taliban, Afganistan'ın batısında 9 İran'lı diplomata suikastta bulunmuştur (Perkovich; 2003, s. 5).

Pakistan ve Hindistan'ın nükleer silah denemeleri İran'ı endişelendirmiştir. Güney Asya'daki nükleer silah denemeleri tartışmayı İslam Cumhuriyetinin nükleer silah yarışında çok geride olup olmadığı konusuna odaklamıştır. Bu motivasyonla devletten ve özel sektörden bir çok insan İran'ın tarihten gelen bölgesel liderliğini koruması bunun içinde nükleer komşularının gerisinde kalmaması gerektiğini savunmaya başlamıştır. Aylık olarak çıkan, bağımsız pozisyonuyla ve dış politikayla ilgili kuvvetli görüşleriyle meşhur Payam-e Emrouz Gazetesi İran'daki durumu şöyle anlatmıştır (Farhi; 2001, s. 40);

“En önemli endişe bu nükleer denemelerin İran’ı nasıl etkileyeceği ve bu bağlamda İran’ın yeni politikalarının nasıl şekilleneceği. Bir yandan Rusya ve Pakistan gibi iki nükleer güçle komşuyuz, diğer yandan Irak ile ki uzmanlar yakın bir gelecekte Irak’ın da nükleer silah yapabilecek potansiyele sahip olabileceğini söylüyor. Daha da ötesi İsrail ve Hindistan’da nükleer silahlarla donanmış durumdadır. Bu tehlikeli bölgesel durumda daha önce hiç olmadığı ölçüde ciddi bir şekilde milli çıkarlarımızı korumak için çalışmalıyız.”

Tüm bu gelişmeler İran’ın nükleer gücü kendisi için o dönemde bir prestij meselesi haline getirdiğini göstermektedir.

Batılı güvenlik servislerine göre, başta Rusya olmak üzere eski SSCB ülkelerindeki işsiz kalan araştırmacılar ve resmi görevliler de bir başka tehdit unsuru olarak görülmektedir (Topçuoğlu; 2001, s.59). İran’ın nükleer silah elde etmeden durdurulması gerektiğine inanan ABD, İran ile nükleer işbirliğine giren devletleri ve şirketleri caydırma ve İran’ı çevreleme politikasını benimsemiştir. Ocak 2002’de ABD Başkanı George Bush’un İran’ı “şer eksenini”nin bir üyesi olarak nitelenmesinden beri de İran üzerinde uluslararası baskı giderek yoğunlaşmaya başlamıştır.

İran-ABD ilişkilerinde de, Rusya’ya benzer bir şekilde, 11 Eylül saldırılarının ardından bir yumuşama ve iyileşmeye gidileceği varsayımları ortaya atılmıştır. Zira, İran, 11 Eylül saldırılarının hemen ardından bu olayları kınamış, Afganistan’a karşı başlatılan hareketle ilgili sert çıkışlardan özellikle kaçınmış, hatta ABD askerlerinin saldırıya uğramaları halinde kendi hava sahasından tahliye edilmelerine izin vermiştir. Bu olumlu gelişmelerin yarattığı tüm beklentilerin aksine, ABD Başkanı Bush’un 29 Ocak 2002’de yaptığı konuşmada İran’ı, Irak ve Kuzey Kore ile birlikte “şer eksenini” olarak nitelenmesi iki ülke arasındaki ilişkilerin tekrar kopmasına neden olmuştur. Bush’un söz konusu konuşmasının ardından İran Dışişleri Bakanı Kemal Harazi, kendilerine yönelik suçlamaları şiddetle kınamış ve ABD tarafından İran’a yöneltilen düşmanca ithamların ABD’nin Ortadoğu’daki baskıcı ve İsrail yanlı politikalarını

sürdüreceği anlamına geldiğini vurgulamıştır. Bush'un şer eksenini tanımına İran'ı da dahil etmesi ABD içinde de bazı tepkiler uyandırmış ve Bush'un en azından İran'daki Hatemi liderliğindeki reform kanadına destek vermemesi eleştirilmiştir (TÜSİAD; 2002, s.25).

İslam ülkelerinden Pakistan'ın nükleer güç elde etmesi İran'da farklı şekillerde yorumlanmıştır. Genel anlamıyla Müslüman bir ülkenin nükleer bombaya sahip olması olumlu bulunurken bunun İran'ın komşusu olması ve aradaki mezhep farklılıklarından dolayı ileride yaratabileceği güvenlik sorunları da İran'lı yetkililer tarafından dikkate alınmıştır. Eski bir diplomat ve İmam Sadeq Üniversitesinde profesör olan Davood Hermidas Bavand'a göre (Farhi; 2001, s.43);

“İran nükleer silah geliştirmek ve depolamakla suçlanıyor ve bu silahları bölge ülkeleri üstünde kullanabileceği iddia ediliyor. Böyle bir durum içinde bazı İranlı resmi yetkililere göre Pakistan'ın nükleer silah üretmekteki başarısı İran için İsrail'e karşı bir garanti oluşturuyor. Ancak şunu da söylemek gerekir ki Pakistan bu hamlesiyle istemeden de olsa İran'ın nükleer programına karşı olan baskıları arttırdı. İşte bu yüzden İran Atom Enerjisi Kurumu'nun denetimlerini ve nükleer silah programını değil sadece Rusya'nın desteğinde barışçıl nükleer enerji programını uygulamayı kabul etti. Bu durumda şunu sormak gerekir ki neden diğer ülkeler nükleer silahlar üretip depolarken biz dış baskılar sebebiyle bunu yapamıyoruz. Tabi ki ideolojik bir yaklaşımla bakıldığında bir İslam ülkesi olan Pakistan'ın nükleer silah geliştirmesi tüm İslam alemi için iyi bir gelişme ama unutmamak gerekir ki ideolojik yaklaşımlar ulusal güvenliğimizi gerçekten ve tam olarak garanti altına alamaz. Müslüman olduğu iddiasındaki bir ülke olan Irak ile yaptığımız savaşta kaybettiğimiz maddi manevi değerleri ve yine Müslüman oldukları iddiasında ki ülkelerin bu savaş boyunca Irak'a verdiği desteği unutmayalım.”

Bu görüşlere karşın ülke içinde İran'ın nükleer silah elde etmesine karşı olan reformcular da mevcuttur. Bu kişiler İran'ın dünya genelinde zaten kötü bir imaja sahip olduğunu ve bunu değiştirmek için uğraşırken İran'ın nükleer silah elde etmeye çalışmasının İran'ın imajını iyice zedeleyeceğini belirtmektedirler. Nükleer

silahlanmanın İran'a ne tip stratejik faydalar getireceği konusunu sorgulayan görüşler de mevcuttur. Muhafazakar Farda gazetesinde yayınlanan nükleer silahlanma karşıtı yazı buna en güzel örneği teşkil etmektedir (Farhi; 2001, s.43):

"Sorum şu ki İran'ın hangi ülke yada ülkelere savaş ilan edebilmesi için nükleer silahlara ihtiyacı var. Pakistan'ın yaptığı türden zayıf bir nükleer silahlanma, ki bu silahları yapabileceğimiz şüpheli, bizi Birleşik Devletler gibi büyük güçlerin şerrinden koruya bilecek mi? Cevap kesinlikle hayır. Pakistan'ın yaptığı türden zayıf nükleer silahların Birleşik Devletlerin gücüne ve teknolojik üstünlüğüne karşı bizi koruması veya caydırıcı rol oynaması mümkün değil. Diğer yandan ise İran'ın bölgede ki küçük ülkeler ile bir problemi olmadığı için bölgede bu silahlar zaten gereksiz. Zaten bu ülkelere karşı caydırıcı olmak için nükleer silaha ihtiyaç yok. Kısacası nükleer silahlanma İran'ın problemlerini çözmekten çok bize daha çok problem yaratır."

4.4. İran'ın Nükleer Çalışmalarının ABD ve AB Tarafından Algılanışı

ABD, uzun bir süre İran'ın nükleer silahlar araştırmasını devamlı ve derin bir şekilde vurgulamıştır. 1995'te Başkan Bill Clinton'un ilk Dışişleri Bakanı Warren Christopher şunları söylemiştir: (Smith; 1995, p. A-12, New York Times; 2 Mayıs 1995, p. a-6)

"Teşkilatı, programı, edinimini ve dönüştürme işlemleri bağlamında, İran, nükleer silah elde etmeye çalışan bütün ülkelerin izlediği yolu takip etmektedir... İran'ın nükleer silah elde etme çabaları büyük tehlikeler oluşturmaktadır. Dünya toplumunun her üyesinin bu çabaların başarısızlığında menfaati vardır. Hoşnutluğa yer yoktur. Irak'ı hatırlayın..."

Warren Christopher ayrıca İran'ın plütonyum üretmek ve ağır su reaktörleri almak için uzun yıllar çalıştığını, uranyum zenginleştirmek amacıyla kaynaklarını seferber ettiğini ve eski Sovyetler Birliği ülkelerinden nükleer maddeler, teknoloji, bilim

adamları ve teknisyenler aldığını da belirtmiştir (Smith; 1995, p. A-12, New York Times; 2 Mayıs 1995, p. a-6).

Bu açıklamalar batılı birçok istihbarat kaynağının İran'ın zenginleştirilmiş uranyum programı oluşturduğuna dair raporlar sızdırdığı bir zamanda yapılmıştır. İran, dengeleme makinelerinin yanı sıra laboratuvar ölçüsünde santrifüj geliştirmeye uygun olan çift kullanımlı araçlar satın almak için Almanya ve İsviçre'ye yaklaşmıştır. Buna ilave olarak İranlı ajanlara santrifüj üst yataklarının gelişiminde kullanılan samaryum-kobalt manyetik teçhizatını almaları için bir İngiliz şirketi ile irtibata geçmeleri söylenmiştir (Cordesman; 2000b, s.1).

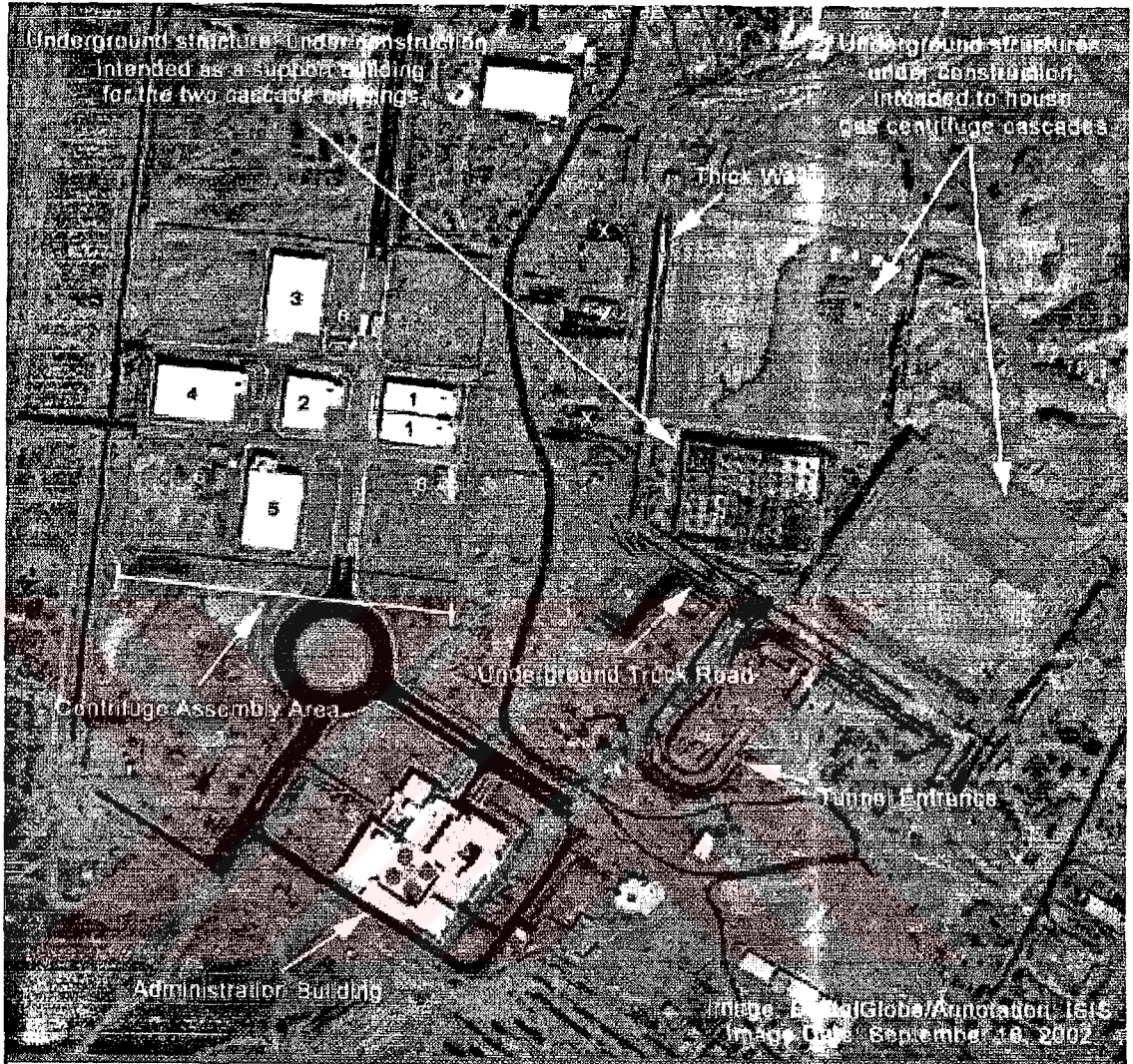
Başkan Clinton'un ikinci Dışişleri Bakanı Albright aynı ikazı 1997 şubatında Avrupa gezisinde tekrarlamıştır. Rusya'nın ve Avrupa'nın çift kullanımlı ve nükleer silahla ilgili teknolojilerini satmayı kesmelerini özellikle vurgulamıştır (Washington Times, 24 Şubat 1997, p. A-1). ABD Silah Kontrolü ve Silahsızlanma Birimi Başkanı John Holumn ise Mart 1997'de yaptığı açıklamada çabaların yavaş ilerlediğini ve İran'ın 2005-2007'den önce nükleer silah sahibi olamayacağını belirtmiş olsa da İran'ın nükleer silah geliştirdiğine şahitlik etmiştir (Cordesman; 2000b, s.1).

İran 4 Nisan 2004 tarihinde Tahran'ın Mehr News Agency, Almanya'nın İran Büyükelçisi Paul Von Maltzahn'ın bir demecine yer vermiştir. Maltzhan'a göre "İran NPT anlaşmasına uygun olarak nükleer enerjiyi barışçıl amaçlar için kullanmaktadır". Maltzhan'ın bakış açısına göre ABD, İran'ın sivil bile olsa nükleer programa sahip olmasını istememektedir. Avrupa Birliği (AB), eğer İslam Cumhuriyeti geçmiş nükleer aktivitelerinden vazgeçerse İran ile işbirliğinde yeni bir evre için plan yapmak isteyecektir. Aynı zamanda AB İran ile ticaret ve işbirliği anlaşmasını yeniden ele almak isteyecektir (Al-Arian, 2004, s.48) Buradan ABD ve AB arasında uzun vadede Ortadoğu'da yaşanacak çıkar çatışmalarının ilk seslerini Alman Büyükelçi dile getirmiştir. ABD'nin Irak'a yerleşmesinden rahatsızlık duyan Almanya, AB'nin de facto lideri olarak kendisine yeni açılımlar yaratmaya çalışmaktadır.

Aşağıda İran'ın uranyum zenginleştirme ya da gaz santrifüj tesisinin uydudan çekilmiş fotoğrafı yer almaktadır.

Fotoğraf .4.2. Natanz'da gaz santrifuj tesisi

NATANZ, IRAN -- CLOSE-UP

INSTITUTE FOR SCIENCE AND
INTERNATIONAL SECURITY

IMAGE CREDIT: DIGITALGLOBE

DATE OF IMAGE: 16 SEPTEMBER 2002

THE GAS CENTRIFUGE URANIUM ENRICHMENT PLANT AT NATANZ, IRAN.

Kaynak: <http://www.cns.miis.edu/research/iran/images/fac02c.jpg>

Avrupa Birliği de konu hakkındaki ilgisini vurgulamıştır. 16 Ocak 1998'de Atom Enerjisi Birliği görevlileri İran'ı kitle imha silahlarını ele geçirmekten alıkoyacak 15 adımlık bir listeyi ABD'ye vermiştir ve Tahran'ın terörizme desteğinin önüne geçilmesi

gerektiğini dile getirmiştir. AB dönem başkanlığını henüz üstlenen İngiltere'nin Dışişleri Bakanı Robin Cook ile Avrupa Komisyonu ikinci başkanı Leon Brittan, Madeline Albright'a Avrupa ülkelerinin kitle imha silahları (KİS) için gerekli teçhizat ve malzemelerin İran'ın eline geçmemesi için yaptıklarını içeren kısa bir not vermiştir (Cordesman; 2000a, s.2).

İran'ın özellikle kitle imha silahları geliştirdiğine dair senaryolar ve İsrail karşıtı girişimlere verdiği destek, ABD yönetimindeki şahinler ve İran ile ilişkilerin normalleştirilmesine karşı çıkan Musevi lobisi tarafından belirgin bir biçimde ön plana çıkarılmaktadır. ABD'nin İran'a karşı olan tutumu, Avrasya politikaları değerlendirilirken tartışmaya en çok konu olan problemdir. Özellikle 2001 yılında, İran ve Libya'ya karşı uygulanan Yaptırımlar Yasası (ILSA)'nın Fransız Şirketi Total'in İran'daki yatırımlarına da uygulanması noktasındaki tartışmalar, ABD'nin İran'a olan yaklaşımı etrafındaki tartışmaları körüklemiştir. Sonuç olarak, Fransız şirketine bu defa yaptırım uygulanmamakla birlikte, ABD Yönetimi, Hazar petrol boru hatlarının İran'dan geçirilmemesi konusunda net bir tavır ortaya koymuştur. ILSA tartışmaları, ABD iş dünyasının ABD Yönetimi ve Kongre'ye yönelik olarak, bir dış politika aracı olarak yaptırımlar politikasına gereğinden fazla bel bağladığı konusunda eleştirilerini artırmasına neden olmuştur. Konu hakkında akademik ve düşünce kuruluşları tarafından da yaptırımların sonuç almadaki yetersizliği ve İran konusunda Hatemi gibi reform yanlılarının ABD-İran ilişkilerine getirebileceği yumuşamayı gözardı etmesi konusunda eleştirmişlerdir (TÜSİAD; 2002, s.25).

Birleşik Devletler ve analitik çevrede geniş kabul bulduğu üzere yakın bir gelecekte İran İslam Cumhuriyeti açıktan veya gizli olarak nükleer kapasitesini oluşturacak bir dizi program yürütecektir. İran'ın nükleer kapasiteye kavuşması ile ilgili endişeler dört gruba ayrılmaktadır; sivil araştırmalar ve halen kullanımdaki-inşa halindeki nükleer reaktörler; İran'ın santrifüj uranyum zenginleştirme ve plütonyum ayırıştırma (yeniden işleme) tesisi geliştirme çabaları; İranlı ajanların "fisil malzeme" ve "çift kullanımlı" malzeme temin etmek için Avrupa ve eski Sovyet ülkelerindeki girişimleri ve son olarak ta İran'ın kitle imha silahları başlığı taşıyabilen, karadan karaya füze programı. İran'ın nükleer silahları ile ilgili tartışma ayrıca İran'ın politik – askeri

eğilimleri ve amaçları, zamanlaması, nükleer programın finansal maliyet ve stratejik kazanımlar ve zararları ile de ilgilidir (Kemp; 2001, s.1).

1997’de ABD’ye verilen kısa not dışında hiçbir ayrıntı bulunmamaktadır. Brittan’a göre bu kısa not Avrupa Birliği’nin KİS’in geliştirilmesi ve İran’ın bir terör üssü olarak kullanılmasına karşı aldığı sert tedbirleri göstermektedir. Bazı esnekliklerin olup olmadığı sorulduğunda Robin Cook şu şekilde bir açıklama yapmıştır: (Cordesman, 2000a, s.2-3).

“İran’ın KİS elde etme çabalarını engelleme veya İran’ın füze kabiliyetini kazanmasının önlenmesi veya İran’ın devlet terörizmini durdurmak konularındaki kararlılığımızda esnekliğe yer olmamalıdır... Bütün bu cephelerde bunların İran hükümetinin kabul edilemez davranışlarına bağlı kabul edilemez tehlikeler olduğu konusunda son derece açık olmalıyız.”

Robin Cook ayrıca ABD’nin bu İslami ülkeyi soyutlamasının işe yaramayacağını da belirtmiştir. Ona göre İran tarafından ortaya çıkarılan tehditlere olduğu kadar fırsatlara da cevap verilmelidir. Ancak İran’ı soyutlamak doğru cevap değildir. Cook, Avrupa ülkeleri ve karşı üretkenlik açısından kabul edilemez olduğunu söyleyerek Washington’un İran gaz ve petrolüne yatırım yapan yabancı şirketleri cezalandırmasına yol açan “Libya-İran Yaptırım Anlaşması”nı da kınamıştır. Ona göre; (Cordesman, 2000b, s.2)

“İran’ı soyutlamak hedefe ulaştırmayacaktır. İktisadi tedbirler İran’ın KİS’na ulaşma çabalarını fazlaca etkilemeyecektir. İran’da Glasnost işaretleri vardır ve biz bunu desteklemek için ne gerekiyorsa onu yapmalıyız.”

İran bu suçlamaları ve şüpheleri hiçbir zaman kabul etmemiştir. İran Cumhurbaşkanı Yardımcısı Mohajeroni, Ekim 1991’de İran’ın bir “İslam bombası” için diğer İslam ülkeleri ile işbirliğine gidebileceğini açıklamıştır. Buna rağmen İran hükümeti nükleer silaha olan ilgilerini inkar etmiş ve Ortadoğu’nun nükleer silahtan arındırılmış bölge olması tekliflerini yapmıştır. Örneğin, Şubat 1997’de CBS’nin 60 dakika programında Cumhurbaşkanı Rafsancani’ye İran’ın nükleer programının olup

olmadığı sorulmuştur. Rafsancani; “Kesinlikle hayır. Bu silahtan nefret ederim” diye cevaplamıştır. Kısa zaman önce vaki olduğu gibi Hatemi Cumhurbaşkanı olduktan sonra, onun Dışişleri Bakanı ve İran Atom Enerjisi Teşkilatının yeni başkanı da benzer açıklamalarda bulunmuşlardır (Cordesman; 2000a, s.3).

İran medyası da bu tarz yalanlamalar yapmıştır. İran hükümetine bağlı İran İslam Cumhuriyeti'nin Sesi Radyosu bu iddiaları temelsiz olarak tanımlamıştır ve silah teknolojisi transferi ile ilgili değişik makalelere atıf yapılarak Siyonist rejime bağlı batı medyası tarafından yürütülen bir propaganda olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca İran'ın nükleer silahlara ulaşma çabasının ülkenin kalkınması için gerekli olan elektriği elde etme ve bu elektriği sağlık ve tarım amaçlı kullanmaya yönelik olduğu açıklanmış ve UAEA, İran'ın nükleer silah programlarının silah artırımına gidilmemesine teknik ve kanuni olarak uygun olduğunu belirlemiştir. Ayrıca Siyonist rejimin 200'den fazla nükleer harp başlığı olduğu açıklanmıştır (Cordesman; 2000b, s.2).

İran, nükleer silah çalışmaları hakkındaki uluslararası toplumun iddialarına cevaben; 1945-1991 yılları arasında, toplam 1923 nükleer silah denemesinin 936'sının ABD, 715'inin Sovyetler 192'sinin Fransa, 46'sının İngiltere, 36'sının Çin ve Hindistan tarafından gerçekleştirilerek bu ülkelerin nükleer yeteneklerini her geçen gün içerisinde modernize faaliyetlerini sürdürdükleri görüşünü savunmuştur. İran, müteakiben Nükleer Enerji İşbirliği faaliyetlerini, Güney Afrika, Almanya ve Arjantin'le birlikte sürdürmüştür. İran bu çerçevede elektrik ihtiyacının %20'sini nükleer enerjiden karşılamayı planladığını ve nükleer silah çalışmaları iddialarının doğru olmadığı savunmasını diplomatik olarak ortaya koymakla birlikte 1996 yılından itibaren Rusya ve Çin'den nükleer teknoloji transferinin yanı sıra, nükleer enerji konusunda bilimsel araştırmalarda işbirliğini başlatarak, diğer taraftan da NPT anlaşmasını imzalamıştır (Caşın; 1999, s.312).

İran'ın nükleer silah geliştirmesiyle ilgili kararı Büyük Ortadoğu'da güvenlik stabilitesi ile ilgili olumsuz sorunlar ortaya çıkaracaktır. Bu olayın etkisi Basra Körfezi'nin ötesinde Doğu Akdeniz, Kafkaslar, Güney ve Orta Asya'da da hissedilip bu bölgeleri de etkileyecektir. Uç noktadaki korkularda da İran'ın nükleer silahları geliştirip

cephanelik envanterine alması, İsrail ve hatta ABD'den geri dönüşü olmayan askeri müdahalelerle karşılık bulması şeklinde belirtilebilir. Orta menzilli karadan karaya füzelerle taşınan İran nükleer başlıklarının kimyasal veya biyolojik silahlara göre stratejik olarak daha büyük bir önemi vardır. Bu yüzden İran nükleer programının engellenmesi ABD için birincil önem arz etmektedir. Bu olay önlenebilir mi ve eğer önlenebilirse en iyi sonuç bireysel olarak veya topluluk olarak ya da ikisinin karışımıyla üretilecek politikalardan mı sağlanabileceği ABD'nin İran politikasını belirlemesinde önemli faktörlerdir (Kemp; 2001, s.1).

İran Atomik Enerji Organizasyonu (The Atomic Energy Organization of Iran-AEOI) 19 Ağustos 1997'de İran'ın bir nükleer programı olduğunu ve Amrollahi'nin Mart 1995'de bir toplantı sırasında Güney Afrika Atom Enerjisi Komisyonu Başkanı Dr.Waldo Stumpf ile nükleer silah programı için Güney Afrika'dan gerekli teçhizatı almak amacıyla yardım istediğini yalanlamıştır (Cordesman; 2000a, s. 3).

AEOI ayrıca İran'daki nükleer faaliyetlerin her şeye uygun olduğunu çünkü İran'ın silah artırımına gidilmemesi anlaşmasına (nükleer güvenlik programı ve testlerin yasaklanması) taraf olduğu, İran'ın faaliyetlerinin UAEE'nin gözetiminde sürdüğünü ve son teftiş raporlarında İran'ın tamamen işbirliği içinde olduğunu gösterildiğini ve bütün suçlamaların Siyonist bir plan olduğunu belirtmiştir. Stumpf ise buna benzer fakat ironik bir plan ortaya koymuştur. O, kendisini Petrol Bakanı olarak tanıtan ancak kısa zaman sonra İran'ın nükleer programının başkanlığına getirilen Gholamrez Aghazadeh'in görüştüğü tek kişi olduğuna işaret etmiştir (Cordesman; 2000b, s. 2-3).

Bu yalanlamaların zamanlaması çok ilginçtir çünkü sadece günler sonra Cumhurbaşkanı Hatemi AEOI Başkanı Rıza Amrollahi'yi, İran'ın eski Petrol Bakanı Gholamrez Aghazadeh ile değiştirmiştir. Gholamrez Aghazadeh'in atanmasının sebepleri açık değildir. Bazı uzmanlar bunun İran'ın nükleer programının yönetimini ilerletmeye yönelik bir çabayı gösterdiğine inanmaktadır. (Amrollahi kötü bir idareci ve yönetici olarak nam yapmıştır) Bazıları ise bu durumu İran'ın nükleer programının daha da verimli hale getirilmesinin bir parçası olarak görürken, bazıları böyle bir programın

'maliyet-etkinliği',nin iyi olup olmadığının veya İran'ın nükleer programını dumura uğratıp uğratmadığının gözden geçirilmesi olarak görmektedir (Cordesman; 2000a, s.4).

İran'ın nükleer silah seçeneği incelenirken göz önüne alınması gereken bazı analitik ve politik gerçekler vardır. İlki, yüksek gizlilik taşıyan istihbarat bilgilerine ulaşmadan analizcilerin İran'ın aktivitelerindeki niyeti belirlemesi mümkün değildir. İkincisi, İran basınında hükümetin nükleer saplantısıyla ilgili artan bir tartışma vardır. Üçüncüsü, tartışmaların ağırlık noktası nükleer silahlarla ilgili teknik ve askeri kısıtlamaların dışında İran dış politikasına yararı veya zararı ile alakalıdır. Dördüncüsü ise Batı'nın İslam Cumhuriyeti'nin kendisini nükleer silah yeterliliğine ulaştırarak teknolojiyi üstü örtülü bir şekilde ele geçirmeye çalıştığıyla ilgili suçlamalardır (Kemp; 2001, s.2).

Öte yandan İran'ın Dışışleri Bakanı Kemal Harrazi 5 Ekim 1997'de şu şekilde bir açıklama yapmıştır; (Washington Post; 5 Ekim 1997, p. C-4).

"Biz atom bombası geliştirmiyoruz çünkü nükleer silahlara inanmıyoruz... biz Ortadoğu 'nun nükleer silahlardan ve Kitle İmha Silahlarından arınmış bir bölge olması fikrine inanıyor ve bunu uyguluyoruz. Peki nükleer teknolojiyi niçin geliştiriyoruz. Enerji kaynaklarımızı çeşitlendirmek zorundayız. Birkaç on yıl sonra petrol ve gaz rezervlerimiz tükenebilir. Öyleyse diğer enerji kaynaklarına ulaşmak zorundayız... zaten nükleer teknolojinin sağlık ve tarımda da kullanım alanı var. ABD'nin de petrol rezervi konusunda durumu İran'inkinden farklı değil. ABD'nin de büyük petrol kaynakları var fakat aynı zamanda nükleer tesisleri de var. Öyleyse eğer barışıl hedefler varsa nükleer teknolojiye ulaşmanın yanlış bir tarafı yok."

Hükümet dışındaki bazı uzmanlar da nükleer programının olmadığı konusunda İran'ın açıklamalarını doğru bulmaktadır. Örneğin, Stockholm Barış Araştırmaları Enstitüsünden Eric Arnett, İran'ın tesislerini UAEA'nın teftişlerine açmayı teklif ettiğini ve bölgesel silah kontrol tedbirlerinin sıkı bir destekleyicisi olduğunu belirtmektedir (Arnett; 1997).

İran nükleer silah edinmeye gönüllü bir ülke olarak kabul edilmektedir. İran'ın imzalamış olduğu NPT anlaşması ile çelişki oluşturan ve aciliyet gerektirmeyen İran'ın gizli nükleer silah programı ile ilgili iddialar mevcuttur. Bazı araştırmacılar İran'ın nükleer silah doğrultusunda ilerlemesinin sebebini İran'ın zorlu sınır komşuları, nükleer güç konumundaki komşuları ve Irak savaşındaki tecrübeleri olarak göstermektedir. Bazı araştırmacılar İran'ın nükleer silahlanmasını geciktirecek yolları ve Batı çıkarları üzerindeki etkilerini ortaya koymaya çalışmaktadır (Chubin; 2001, s.17).

Hükümetlerinin istihbarat bilgilerine doğrudan ulaşan birçok batılı uzman İran'ın nükleer silah programının olduğuna inanmaktadır. Bu uzmanlar çıkarımlarını istihbarata ve İran'a çok küçük katkı yapacak olan çift kullanımlı teçhizat ve nükleer silah teknolojisini elde etme çabalarının uzun geçmişine dayalı analizlere dayandırmaktadır. İnanmadıkları şey, İran'ın Irak gibi kapsamlı nükleer program uyguladığı iddiasıdır. Öte yandan bazı uzmanlar İran'ın böyle bir programı kuracak mali kaynağının olmadığını ve İran'ın çeşitli ihraç kontrolleri ve istihbarat faaliyetleri sebebiyle istediği nükleer teknolojinin elde etmesinin zor olduğunu düşünmektedir. Diğer bazı batılı uzmanlar ise eski bir ABD Ulusal Güvenlik Konseyi üyesinin İran'ın 10 milyar dolarlık nükleer silah alım stratejisi geliştirdiğine dair raporu destekler durumda görünmektedir (Hoaqland; 1995, p. A-23). Ancak İran, Irak'ın birkaç bin kişilik nükleer teknisyen seviyesine de ulaşmış değildir. Bazı tahminler Irak'taki 7500 kişiye karşılık İran'ın 1980'lerin sonunda 500'den az nükleer fizikçi, mühendis ve teknisyene sahip olduğuna işaret etmektedir.

İran'ın nükleer silah programı yavaş ve evrimsel görünmektedir. Aslında ABD, İran'ın nükleer çalışmalarını zamanla daha ılımlı olacağını düşünmektedir. ABD Merkezi Haberalma Teşkilatı (Central Intelligence Agency- CIA), 1992 yılında İran'ın 2000 yılında bombaya sahip olacağına ilişkin bir öngöründe bulunmuştur. 1995'te John Holum İran'ın bombayı 2003'te elde edeceğini hesaplamıştı. İran'ın gelişme sağlamış olabileceği 1997'de ise bombaya 2005-2007'de sahip olabileceğini hesaplamıştır. Sonuç olarak ABD uzmanları, İran'ın çabalarını "emekleyen bir gelişme" olarak tanımlamaya başlamışlardır-ki bu tanımın İran'ın dış kaynaklardan silah hammaddelerini alamayacağı varsayımı üzerine kurulduğuna dikkat çekmek gerekmektedir.

Sonuç olarak İran, kapsamlı nükleer program geliştirmektedir. İran hükümeti, bunun bütünüyle yasal olduğunu ve artan enerji talebi nedeniyle enerji kaynaklarını çeşitlendirmeye ihtiyaç olduğu şeklinde bir yorumda bulunmaktadır. Ancak Bush yönetimi açıkça İran'ı nükleer silahlar üzerinde gizli kapaklı çalışmakla suçlamaktadır ve Avrupalı hükümetler de bu noktada gönül alıcı bir rol oynamaktadır (Chamberlain; 2003).

4.5. Şah Dönemindeki Nükleer Silah Çalışmaları

1973-1974 petrol krizinin ardından İran, büyük bir hırsla nükleer silahların iki önemli bileşeni olan zenginleştirilmiş uranyum ve plütonyumun üretimi için gelişmekte olan yakıt çevrim sistemleriyle ilgili nükleer güç programını uygulamaya başlamıştır. Carter yönetimi bir yandan Avrupa hükümetlerini yayılma riski yüzünden yakıt çevrim sistemlerinin İran'a satılmaması için ikna ederken bir yandan da bu ülkeye nükleer güç santrallerini satmak için Almanya ve Fransa ile yarışmaktaydı (Karaca; 2003).

İran'ın nükleer silah edinme eğilimi, işbu ülkenin bölgedeki ve dünyadaki rolünden büyük beklentileri olan Pro-Amerikan Şah rejiminden, 1960'lardan bu yana mevcuttur. Ama asıl olarak 1980 – 1988 arası süren kanlı Irak savaşı sırasında Irak'ın kimyasal silah kullanması ve İran'ın uluslararası topluluktan izolesi İran'ın bu eğilimini arttırmıştır. 1998 mayısında Hindistan ve Pakistan tarafından yapılan nükleer denemeler İran'daki nükleer silah taraftarlarının elini, nükleer silahları milli güvenliğin önemli bir ögesi olduğu yönünde kuvvetlendirmiştir. Ayrıca İsrail'in nükleer yeterliliği ve uzun menzilli füzelere sahip olması İran'ın bir kez daha bu yönde güvensizliğini ortaya çıkarmıştır (Kemp; 2001, s.2).

Nükleer çalışmalarını ilk başladığında İran çok daha hırslıydı. İlk çalışmalar Şah'ın ABD'den Tahran'daki Amirabad Nükleer Araştırma Santrali (şimdiki ismi Amirabad Teknik Koleji'dir) için İran'ın ilk nükleer reaktörünü istemesiyle başlamıştır. Beş mega watt'lık reaktör 1967'de çalışmaya başlamıştır ve o günden beri de çalışmaktadır (Quillen; 2002, s.17). Aynı zamanda ABD, İran'a 5545 kg zenginleştirilmiş uranyum sağlamıştır. Bunun 5165 kilogramı fisil izotopu içermektedir ve İran bunu araştırma

reaktöründe yakıt olarak kullanmıştır. 112 kg da plütonyum sağlamıştır ve bunun 104 kg'lık kısmı fisil izotopu olup araştırma reaktöründe çalıştırma kaynağı olarak kullanılmıştır (y.a.y., 1980, <http://nsarchive.chadwyck.com>). Düzenli olarak UAEA tarafından denetlenmektedir fakat nükleer silahların bazı çeşitleri için uygun olan %93 zenginleştirilmiş uranyumla çalışmaktadır (Cordesman; 1994, s. 97).

Öte yandan Kasım 1974'de İran, Alman firması olan Kraftwerk Union'dan Buşer'e yerleştirilmek üzere 1200 MWe'lik iki su basınçlı reaktör (PWRs-Pressurized Water Reactors) ve Fransız Framatome'dan Bandar-e Abbas'a yerleştirilmek üzere 900 MWe'lik iki reaktör satın almayı öngören bir anlaşma imzalamıştır (Maclachlan; 1986, s. 4-5).

Şah, İran'ın Atom Enerjisi Organizasyonu'nu 1974'te kurmuştur ve hemen nükleer güç fabrikaları için görüşmelere başlamıştır. ABD ile 1974'te, Almanya ile 1976'da, Fransa ile 1977'de nükleer yakıt kontratı imzalamıştır. 1975'te Fransa, Belçika, İspanya ve İtalya konsorsiyumunun bir parçası olarak Fransa Tricastin'de inşa edilen Eurodif uranyum zenginleştirme fabrikasından %10 hisse almıştır. Şah'ın imzaladığı anlaşmayla İran, gelişen Eurodif teknolojisinden tam faydalanma imkanı ve yeni fabrikadan zenginleştirilmiş uranyum payı alacağı konularında anlaşma sağlamış olmaktadır (Cordesman; 2000b, s. 5).

Şah, İran'da ki 23 reaktör arasında 1990ların ortalarında faaliyete geçecek olan bir şebeke kurmayı ve Almanya ve Fransa'dan nükleer fabrikalar alma yollarını araştıran hırslı bir planlama yapmıştı. Ocak 1979'da Şah devrildiğinde, kontrat altında 6 reaktör bulunmaktaydı ve Almanya ile Fransa ve ABD'den toplamda 12 nükleer güç santrali almaya çalışmaktaydı. Buşer'deki iki tane 1300 mega watt'lık Alman nükleer santralin birinin %60'ı ve diğerinin %75'i çoktan tamamlanmıştı ve ihtiyaçları Framatome tarafından karşılanacak olan iki tane 935 mega watt'lık Fransız santralinden birinin site hazırlık çalışmaları başlamıştı. Binlerce İranlı Fransa, Almanya, İngiltere ve ABD'de nükleer teknoloji eğitimi görmekteydi (Cordesman; 1994, s. 97).

O yıllarda Ortadoğu devletleri içerisinde İran ve Irak'ın rekabeti vardı. İran'ın nükleer programı Irak'inkinden daha gelişmişti. 1976 yılında Irak Fransa'dan Osirak

araştırma reaktörünü satın almıştı. Irak bu sayede nükleer programını sürdürerek İsrail karşısında denge sağlamayı amaçlamaktaydı. Iraklı yetkililer eğer İsrail kendi silahını yapabiliyorsa Araplar da mutlaka ‘atom bombasına’ sahip olmalıdır demekteydiler (Quillen; 2002, s.18). Bugün İran da aynı mantıkla hareket ederek çevresindeki ülkelerin nükleer silaha sahip olmasını kendi güvenliği için zaaf saymakta ve nükleer silaha sahip olmasının gerektiğine inanmaktadır.

İran nükleer kısıtlama anlaşmasını imzalamıştır ve nükleer güvenlik prosedürlerini izlemiştir. Yine de ABD’li uzmanlar Şah’ın Amirabad Nükleer Araştırma Merkezi’nde düşük seviyeli nükleer silah araştırma programına başladığına inanmaktadır. Bu araştırma çalışması silah dizaynı ve harcanan reaktör yakıtından plütonyumu geri alma çalışmalarını kapsamaktaydı. Aynı zamanda 1975’te başlayan lazer zenginleştirme programını da içermekteydi ve kompleks ve oldukça kanunsuz olan ABD’den lazer ayırma teknolojisini alma çabasını da içermekteydi. Pek başarılı olamadığı görülen ikinci çalışma, 1976’dan Şah’ın devrilmesine kadar devam etmiştir ve kritik 16 mikron bandında çalışan 4 lazer Ekim 1978’de İran’a gönderilmiştir. Aynı zamanlarda İran plütonyum elde etmenin diğer yollarını da araştırmaktaydı, zenginleştirilmiş plütonyumu yeniden işleme sokmak için gizli çalışmalar yapmaktaydı ve küçük bir nükleer silah dizayn timi kurmuştur (Bhatia; 1988, s.85).

1976’da İran, Güney Afrika’dan 700 milyon dolar değerinde “sarı pasta” almak için gizli bir kontrat imzalamıştır ve öyle görünmektedir ki her yıl 1000 metre ton alacağına dair anlaşmaya varmışlardır. 1984’te UAEA ile ithalat kısıtlamalarına uyacağı konusunda anlaşmadan önce Güney Afrika’dan ne kadar maden cevheri aldığı ve Güney Afrika’nın bu kısıtlamalara gerçekten uyup uymadığı kesin olarak bilinmemektedir. Bazı kaynaklar göstermektedir ki Güney Afrika 1988-1989’da hala büyük teslimatlar yapıyordu. İran aynı zamanda 26.2 kg. yüksek derecede zenginleştirilmiş uranyum almaya çalışıyordu, ABD’ye bu başvurusu Şah devrilince askıya alındı (Cordesman; 1994, s. 98).

4.6. Devrimden Sonraki Çalışmalar

İran'ın kitle imha silahı aktivitelerinin dört önemli ögesi vardır; nükleer, kimyasal, biyolojik, ve füze sistemleri. Her biri farklı tepkiler yaratacak kapasitededir. İran'ın silah programları daha geniş olarak uluslararası ve bölgesel silah kontrol kabullerine göre değerlendirilmelidir. İran; İsrail, Hindistan ve Pakistan'dan farklı olarak NPT'yi imzalamış (İsrail, Hindistan ve Pakistan imzalamamış ve dolayısı ile yaptırımlarına maruz değildir.) ve iyi bir uygulayıcı durumundadır. İran ayrıca nükleer silah kısıtlama rejiminin, Cenevre'deki Silahsızlanma Komitesinde ve her beş yılda bir New York'ta toplanan NPT güncellenmesini gündemine alan toplantılarda, bazı uluslararası forumlarda sıkı bir savunucusu konumundadır. Bu toplantılarda İran diğer gelişmekte olan ülkelerin de desteğini alarak nükleer silah kısıtlamalarında ABD çifte standardı olduğunu savunmuştur. Buna karşılık ABD İsrail'in nükleer silahlarının Arap dünyasında Irak ve İran nükleer silahlanması ile karşılık bulması ile oluşabilecek sorunu hiç gündeme getirmedi (Kemp; 2001, s.2).

1978-1980 süresince yeni Humeyni hükümeti Şah'ın nükleer programının birçoğunun yok olmasına müsaade etti. Programı destekleyen Fransız ve Alman kontratlarını iptal etti. Mart 1979'da İran, Almanya'daki KWU'nun (Kraftwerke Union) Buşer'deki reaktör projelerini çabucak İran'a devretmek yerine faaliyetine son verip muhafaza altında tutma isteğini reddetti. Sonuç olarak KWU 1979 Ağustos'unun sonlarına doğru reaktör yerlerini İran'ın üzerine devretti ve İran da Kasım'ın sonlarına doğru KWU ile geçmişte yapılan tüm anlaşmaları feshetti. Bir rapora göre bilimsel kadro 13 kişiye indirilmişti (Cordesman; 2000b, s.6).

İran-Irak Savaşı, her nasılsa Humeyni hükümetinin kısa bir süre sonra İran'ın nükleer programını tekrar gözden geçirmesine ve nükleer silahlarla tekrar ilgilenmesine yol açtı. İran hükümeti Amirabad Nükleer Araştırma Merkezi'ndeki ABD destekli reaktörün UAEA korumaları altında çalışmasına rağmen çalıştıran araştırma gruplarına yeni parasal kaynaklar sağladı. Hükümetin en azından bir üst düzey memuru olan Ayetullah Muhammed Hüseyin Beheshti 1981 yılında nükleer araştırma çalışmalarını

yürüten memurlara İran'ın nükleer programla ilgili emrinin nükleer bir silah geliştirmek olduğunu ifade etti.

1983 yılında İran rejimi uzun dönem ekonomik planlama yapmıştır. Buna göre Tahran beş yıllık kalkınma planında İran'ın nükleer programını Hindistan'ın yardımıyla yeniden başlatacağını açıkladı (Quillen; 2002, s.19).

Bazı uzmanlar, IRGC'nin uzmanları ve teçhizatı 1980'lerin ortalarında Amirabad Nükleer Araştırma Merkezi'nden İsfahan yakınlarındaki yeni bir nükleer araştırma tesisine taşıdığını ve 1984'te İsfahan Üniversitesi'nde Fransızların yardımıyla yeni bir nükleer araştırma merkezi teşkil ettiğini düşünmektedir (Cordesman; 1994, s.98). Diğer birçok İran tesisinden farklı olarak İsfahan'daki tesis, UAEA'nın İran'ın nükleer silah çalışmaları hakkında çeşitli raporları bulunan 6 yeri ancak üstünkörü denetleme yapmasına müsaade edildiği 1992 Şubat'ına kadar UAEA'ya bildirilmemiştir (Segal; 1987, pg. d.01).

Bunun da ötesinde, bu batılı uzmanlar İran'ın nükleer silah yapma çalışmalarının ki bu tür çabaların nükleer güç tesislerinden tam olarak ayrılamamasına rağmen 1980'lerin sonlarına doğru hızlandığına inanmaktaydı. İran'ın Yazd eyaleti Shagand bölgesinde belirgin uranyum yatakları (en az 5000 ton) ve İran 1987'de Yazd eyaletinde Sarı Pasta fabrikası kurmayı planladığını açıklamıştır. Bu tesis 1989'da yapım aşamasındaydı ve belki de İran bir uranyum üretim ve zenginleştirme tesisi inşa etmeye başlamıştır.

Öte yandan İran belki de aynı zamanda Shagand uranyum madeninin yakınında 1990 Mart'ında yeni bir uranyum cevheri üretim fabrikası açmıştır ve öyle görünüyor ki uranyum cevheri için araştırmalarını üç yeni bölgeyi daha içine alacak şekilde genişletmiştir. Hatta belki de Şah'ın 1970'lerin sonlarına doğru Arjantin'den Cezayir aracılığıyla uranyum dioksit satın alırken elde ettiği sarı pasta stoklarını kendi çıkarı için kullanmaya başlamıştır (Cordesman; 2000a, s.6).

İran 1980'lerin ortalarında Lazer İzotop Ayırıştırma (LIS) üzerine ilgi göstermeye başladı ve bu konuyla ilgili 1987 Eylül'ünde bir konferans düzenledi. 7 Şubat 1990'da

Meclis sözcüsü İran'ın Atom Enerji Organizasyonu'nu gezdi ve İran nükleer teknisyenlerini yetiştirmek üzere kurulan Cebir İbn Al Hayyan Laboratuvarı'nın açılışını yaptı. Raporlar daha sonraları İran'ın kendini nükleer araştırmalara adanmış en az 200 bilim adamı ile 2000 kişi civarında işgücü olduğunu ortaya çıkardı (Iran nuclear chronology 1990, http://www.nti.org/e_research).

İran 1984'te İsfahan'da şehrin 4 km. dışında Shahrıda ve Fulashans köylerinin arasına konuşlanmış yeni bir nükleer araştırma merkezi açmıştır. Bu tesis barışçıl ihtiyaçları karşılamanın çok daha ötesinde bir büyüklüğe sahiptir ve İran bu merkeze yeni bir araştırma reaktörü kurmak üzere Fransa ve Pakistan'dan yardım istemiştir. Humeyni hükümeti aynı zamanda Cezayir aracılığıyla Arjantin'den alarak tonlarca pound ağırlığında uranyum dioksit elde etmiş olabilir. Uranyum dioksit sarı pastadan daha rafinedir ve bunu bir rektörde plütonyum üretmek için kullanmak çok daha kolaydır (Kessler; 1987, s.6).

İran birçok kaynaktan dış destek aramaktadır. Pakistan 1987'de İran'la nükleer işbirliği anlaşması imzalamıştır. İran Atom Enerjisi Organizasyonu'ndan uzmanlar Pakistan'da eğitim görmeye başlamıştır ve Pakistan'ın nükleer silah geliştirme çalışmalarının birçoğunu yöneten Dr. Adbulkadir Khan şubat 1986'da ve Ocak 1987'de Tahran ve Buşer'i ziyaret etmiştir (Timmerman; 1992, s.42).

İran aynı zamanda Çin'le olan nükleer araştırma bağlantılarını da güçlendirmiştir. İki ülke, İran'ın Irak'tan yapılan ilk kimyasal saldırılara uğramasıyla nükleer çalışmalara birincil öncelik vermeleri sonucunda aralarındaki işbirliği 1985'te başlamasına rağmen 1990'da resmi bir nükleer araştırma işbirliği anlaşması imzalamışlardır. İranlı nükleer konulardaki mühendisler Çin'de eğitim görmeye ve Çin de nükleer reaktör kurmak için gerekli nükleer araştırma teknolojisi ve başka teknolojileri (muhtemelen LIS için bazı teknolojileri) İsfahan'daki bir nükleer tesise transfer etmiştir (Cordesman; 2000b, s.6).

İran, Fransa ve Pakistan'dan reaktör alamayacağı kanıtlandığında Çin'le daha fazla başarı sağlamıştır. 1985'te ÇHC'den İsfahan'daki nükleer araştırma merkezi için ikincil öneme haiz bir eğitim reaktörü temin etmiştir (Hibbs and Patri; 1991, s.2-3) ve 1987'de zenginleştirme çalışmalarında kullanmak üzere küçük bir Calutron edinmiştir. Bu

Calutron Irak'taki silah geliştirme çalışmalarında kullanılan 600 milliamplık makineler karşılık sadece bir milliamp büyüklüğünde bir makineydi ve o kadar küçüktü ki yalnızca araştırma çalışmalarında kullanılmaya -özellikle yalıtkanların ve yolcu gemilerinin test edilmesinde ve ilaç kullanımına yönelik çinkoların durağan üretimi için- uygundu (Cordesman; 2000a, s.7).

İran denizaşırı ülkelerde yaşayan İranlı nükleer bilimcileri göreve çağırmıştır ve zenginleştirilmiş madde elde etmenin bir yolu olarak güç reaktörü programını yenilemeye çalışmıştır. 1984'de Humeyni hükümeti Buşer reaktör kompleksini yeniden çalıştırmaya başladı. Körfeze şehrin 18 km. güney batısına iki adet 3,765 mega wattlık reaktör yerleştirildi. Tahminlerin çoğu bunların %60 oranda tamamlandığını gösterirken, bir kısım tahminlerde inşaatın %85 oranda, elektronik ve mekanik işlerin ise %65 oranda bittiğini gösteriyordu (Mednews, y.a.y., 1992, s.1-7).

Irak'ın Buşer'deki reaktör projelerini defalarca bombalamasıyla İran'ın bu çabaları çok büyük engellemelere uğradı. Bu Irak bombardımanları 24 Mart 1984'te, 12 Şubat 1985'te, 4 Mart 1985'te 12 Temmuz 1986'da, 17 Kasım 1987'de, 19 Kasım 1987'de ve 19 Temmuz 1988'de yapıldı. Bu bombardımanlar esnasında en azından bazı yabancı teknisyenler öldü ve reaktörlerdeki çalışmalar askıya alındı. 1987 ve 1988 saldırılarının İran'ın bölgeye UAEA korumalı materyalleri Ocak 1987'de taşınmasına bir cevap olarak yaptığını belirtmek ilginç olacaktır (Cordesman; 1994, s. 99).

4.6.1. Rafsancani'nin Nükleer Silahlanma Parametreleri

İran stratejik silahlar olarak algılanan orta ve uzun menzilli güdümlü füzeler geliştirmektedir. 1985'te eski İran Devlet Başkanı Haşimi Rafsancani Kuzey Kore ile değeri 500 milyon dolar olan Kuzey Kore'ye ait güdümlü füzelerin teslimi üzerinde anlaşmaya varmıştır. İran ayrıca Şahab füzelerinin motor ve diğer parçalarının İran'da geliştirilmesi için bağlantılar kurmaktaydı (Savyon; 2002).

İran'ın nükleer programının gidişatı İran-İrak savaşının sonundan beri saptanması daha güç bir hal almıştır. Birçoğu güvenilmez, Irak tarafından finanse edilen İran rejimi

karşıtı mücahitlerden esinlenilmiş, İran'ın bu yöndeki çabalarının büyüklüğünü ve gelişimini abartan doğrulanmamış çok sayıda spekülasyon bulunmaktadır. Buna rağmen batılı uzmanların çoğu İran'ın programının, Irak'ın Körfez Savaşı'ndan önceki programından çok daha geride olduğuna inanmaktadır. Bu tahminlerin kaynaklarından biri, İran'ın ithal ettiği teknolojinin karakteri ve İran'ın üstü kapalı illegal ithalatla batıdan kontrol edilmiş teknolojileri ithal etmeye çalışmaya devam etmesidir. Bu ithalat çalışmalarının detayları çoğunlukla sınıflandırılmıştır fakat İran'ın ithalat çabaları açıkça nükleer silah programının bir parçası olarak model oluşturmaktadır ve İran'ın herhangi bir zaman dilimindeki çabaları bu gelişimin kaba bir resmini oluşturmaktadır.

İran'ın programının bu görünüşü açıkça İran'ın önemsiz bir başarısı olduğunu göstermektedir. Arjantin, İranlı teknisyenleri kendi Jose Balaseiro Nükleer Enstitüsü'nde eğitmeyi ve İran'a küçük Amirabad Nükleer Araştırma Merkezi Reaktörü için 5,5 milyon dolar değerinde uranyum satmayı 1987 Mayıs'ında kabul etmiştir. CNEA'dan (Comisión Nacional de Energía Atómica - Argentina) yetkililer, İran'ı 1987 sonlarında ve 1988 başlarında ziyaret etmiştir ve reaktörü çalıştırmak için gerekli olan, Amerika tarafından esaslı daha da zenginleştirilmiş uranyum ve plütonyum teknolojisine yedek olarak %20 zenginleştirilmiş uranyumu İran'a satmayı kabul etmiş gibi görünmektedir (Cordesman; 2000b, s.7, Kessler; 1988, s.3-4).

Arjantin hükümetinde meydana gelen değişikliklerle birlikte destek daha da azalmıştır. Arjantin hükümeti, İran, nükleer güvenlik anlaşmasını imzalamadığı için 18 milyon dolarlık nükleer teknoloji satışını iptal ettiğini 1992 Şubat'ında duyurmuştur. Arjantin basını, Amerikan basınına tepki gösterdiğini ileri sürmüştür (Coll; 1992b, p. A.30).

1990 Şubat'ında bir İspanyol gazetesi İspanyol girişiminin Buşer'deki iki nükleer güç fabrikasının kapatılmasının görüşüldüğünü rapor etmiştir. ENUSA (Ulusal Uranyum Teşebbüsü) adında bir İspanyol firma yakıtı sağlamalı, KWU buna dahil edilmeliydi. Daha sonraki raporlar İran Endüstri Bakanlığı'ndan 10 kişilik bir heyetin Girişimciler Birliği Başkanı Adolfa Garcia Rodriguez ile Madrid'de görüşüğünü ortaya çıkarmıştır. İran; aynı zamanda Şah'ın Buşer'de başlattığı reaktörlerin temini ve tamamlanması için

İspanya ile görüşmüştür. İran, Almanya'daki Siemens'ten ve Çekoslovakya'daki Skoda'dan reaktör parçaları ithal etmeye çalıştı. Bu çabaların hiçbiri İran'ın reaktörü tekrar kurma problemini çözmedi fakat ilgisinin derinliğini gösterdi (Jane's Intelligence Review, 1995, s. 14).

İran nükleer programını güçlendirmek için 1990'ların başlarında başka önlemler almıştır. Belçika'daki İyon ışını uygulamalarından 1991'de Karzaj'da bir tesis kurmuştur. Ulusal savunma için İsfahan'daki nükleer silah araştırma tesisine 27 kilo wattlık küçük bir araştırma reaktörü inşa etmek için 21 Ocak 1991'de Çin Bilim, Teknoloji ve Endüstri Komisyonu'yla bir anlaşma imzaladı. Bu reaktör açıkça plütonyum yakıtlıydı ve 1994'te çalışmaya başlayabilirdi. 4 Kasım 1991'de Çin, İran'la 1989 ve 1991'de ticari işbirliği anlaşması imzaladığını ve barışçıl ve ticari amaçlar için bir elektromanyetik izotop ayırıcı ve daha küçük bir nükleer reaktör transfer edeceğini açıklamıştır (Albright and Hibbs, 1992, s.9-12, Mednews, y.a.y., 1992, s.1-7).

Çin reaktörü küçük ölçekli araştırma sistemleriydi ve bölünebilir materyal üretiminde etkin bir değeri yoktu. Bununla birlikte Çin, İran'a daha fazla reaktör bilgisi ve gelişmiş teknoloji verdi ve Amerikalı uzmanlar Çin'in İran'a kimyasal bölünme bilgisi, diğer gelişmiş teknolojileri, reaktör yakıtı yapabilmek için uranyumu uranyum hegzolite çevirmede kolaylık için dizaynı sağladığına sarı pasta gelişiminde yardım ettiğine inanmışlardır (Smith, 1995, p. A-12).

İran, Tahran'daki Şerif Teknoloji Üniveritesi'nde uranyumu zenginleştirme ve merkezkaç teknolojisi üzerine denemeler yapmıştır. Şerif Üniversitesi zenginleştirilmiş materyalin sürecine uygun florin silindirleri ithal etme çabaları için ve 1991'de Almanya'da Thyssen'den santrifüj için kullanılabilir özel mıknatıs ithal etme girişimleri için birleştirildi. İran'ın ithalatından anlaşılacağı üzere İran santrifüj teknolojisi için çabalamaktadır (Washington Times; 1995, p. A-15).

İran plütonyum ayırımı araştırması ve nükleer silahların ateşlemesini başlatan tritium kullanımı üzerine araştırma yapıyor gibi gözükmektedir. İran aynı zamanda silah dizaynları için başvurularıyla geniş bir Amerikan ve diğerlerinin nükleer literatürünü elde etti. İtalyan müfettişleri, 1993'te İran'a gitmek üzere olan reaktör değiştirme

programında kullanılabilir 8 buhar kondansatörü ve 1994 Ocak ayında İtalya'nın Bari limanında reaktör testlerine uygun yüksek teknolojik ultra ses teçhizatı yakaladılar (Cordesman; 2000b, s.8).

İran'ın nükleer araştırma çabalarına diğer bir bakış da potansiyel silah uygulamalarıdır. İran, Tahran Üniversitesi'nde Arjantin yakıtlı 5 mega watt yarı sulandırılmış yüksek zenginlikte uranyum reaktörünü işletmeye devam etti. Reaktör Çin destekli nötron kaynağı araştırma reaktörü ve İsfahan nükleer araştırma merkezindeki 900 gramlık yüksek zenginlikteki uranyum kritik montajlarla işletiliyor. Bu merkez sıfır-güçlü ağır su reaktörüyle, yarı kritik su reaktörüyle ve yarı kritik bir grafit reaktörüyle deneyler yaptı. Sonuçta bu nükleer silah dizaynı görüşüyle denenmiş olabilir (Washington Times, 17 Mayıs 1995, p. A-15).

İranlı liderler, nükleer silahları ele geçirmeleriyle ilgili olarak İsrail'i daha doğru bir sebep olarak görmektedir. Rafsancani 14 Aralık 2001'de Tahran Üniversitesi'nde bir Cuma günü yaptığı konuşmada, bu askeri savunma hassasiyetini dile getirmiştir. Rafsancani konuşmasında Amerikan tehdidinden bahsederek, Amerikalıların çifte standardını eleştirmiştir. Rafsancani, Amerikalıların İsrail'e kitle imha silahları ve konvansiyonel olmayan silahlar vermekle suçlamıştır. *"Amerikalılar gözlerini İsrail'de ne olduğuna kapatmışlardır"* demiştir. İran'ın, Amerika-İsrail eksenini tarafından tehdit edildiğini söylemiştir. Rafsancani sözlerine şöyle devam etmiştir; (Perkovich; 2003, s. 5-6)

"Bir gün İslam dünyası da İsrail'in sahip olduğu silahlara sahip olursa, emperyalist strateji, İsrail'de kullanılacak bir silahın her şeyi yok edeceği endişesiyle bir sona ulaşacaktır. Bu durum, sadece İslam dünyasına zarar vermeyecektir. Amerika bir İslam ülkesinin bu tarz bir silah ele geçirmesini engellemek için her şeyi yapacaktır."

Bu formulasyon, emperyalistlere ve İsraililere karşı bir güç isteğini, caydırıcı olma amacını göstermektedir. Afganistan'daki savaşa karşı olarak, ABD ve İsrail'in teröristleri yok etme bahanesine sığındıklarını söyleyen Rafsancani, İslam dünyasının da nükleer güç ele geçirmesi için dua etmiş ve bu tarz bir gücün İsrail ve ABD'nin İran'a saldırmaması için caydırıcı olacağını söylemiştir (Perkovich; 2003, s. 6).

5. İRAN'LA İŞBİRLİĞİ YAPAN ÜLKELER VE İRAN'IN NÜKLEER GÜCÜ

İran nükleer çalışmalarının çok büyük bir kısmını dış destekler sayesinde gerçekleştirebilmektedir. Zira işbu ülkeye yapılan Rus ve Çin yardımları yadsınamaz ölçüdedir. Bu noktada İran-Rusya-Çin üçgeninde yaşanan gelişmelerin analiz edilmesi gerekmektedir.

5.1. Çin Reaktör Anlaşmaları Ve İşbirliği

Günümüzün yükselen yeni gücü Çin askeri alanda da kendisini geliştirmiştir. Ülkenin nükleer kapasitesi ise hiç de azımsanmayacak bir seviyededir. Yaklaşık üç yüz kadar nükleer bomba başlığına ve dış ülkelere satabilecek kadar nükleer bilgi paketine sahip durumdadır. Bu alanda dünyanın üçüncü büyük nükleer gücüdür (Karaca; 2003, s.33). Çin bu teknolojiyi kullanarak hegemonya sahasını genişletmek istemekte ve dünya üzerinde askeri varlığını diğer ülkelere de kaydırarak arttırma çabasındadır.

Batıdaki başarısızlıklarının ardından İran, Çin ve Rusya'ya dönmüştür. 10 Ekim 1992'de Rafsancani, Çin'den bir ya da iki 300-330 mega wattlık reaktör satın alınmasına ilişkin görüşmelerin sona erdiğini açıkladığı ziyaret Pekin'de gerçekleştirilmiştir. İran Savunma Bakanı tarafından bir reaktör daha satılması için farazi bir anlaşma ziyaret boyunca dile getirilmiştir. Üstelik İran Atom Enerji Kurumu, reaktör sitesini Darkovin'den, daha az sismik sabit olan Buşer'e tek taraflı olarak transfer etmeyi denemiş gibi gözükmemektedir ve sonrada Çin'in siteye göz gezdirmesini ya da taşımanın artan maliyetini ödemeyi reddetmiştir. Bu noktada dikkat çeken husus, yaşanan bu gelişmelerin Çin'in NPT'ye katılmasıyla aynı dönemde olmasıdır (Cordesman; 2000b, s.8).

Bu açıklama, Çin'e karşı ani Amerikan protestolarına yol açmıştır. Sonuçta satış ertelenmiş, Çin'in İran'a satmak isteği Çin-Amerikan ilişkilerinin düzeyini değiştirmiştir. Örneğin, İran ile Çin 4 Temmuz 1994'te Tahran yakınlarında Çin'in 300 mega wattlık bir reaktör inşa edeceği bir anlaşma imzaladıklarını açıklamışlardır (Coll;

1992, p. a.01). O zamandan beri İran, Çin'deki Quinshan ve Zhejiong bölgelerindekilere benzer iki tane 300 mega wattlık hidrolik nükleer reaktörünü Çin'den satın alma isteğini açıkladı. Bu reaktörlerden en az bir tanesi açıkça körfez sahilinde Buşer'in yakınında olan Esteghial civarına yerleştirilmeliydi (New York Times; 23 Şubat 1995, pA8).

İranlı görevliler anlaşmayı 800-900 milyon dolarlık bir peşin ödeme yaptıklarını 1995 Mayıs ortalarında belirttiler. Raporlar 1995 Ekim'inde Çin'in, Tahran'ın 160 km kuzey doğusundaki Karaj'de Calutron üretiminin kolaylık tesislerinin gelişiminde İran'a yardım ediyor olduğunu su yüzüne çıkardı ve İçişleri Bakanlığı Çin'in Nisan 1996'da İsfahan civarındaki gaz difüzyonu kolaylık tesislerinin gelişiminde İran'a yardım ettiğini belirtti (Washington Times; 18 Nisan 1996, p.A-7).

Bütün bu açıklamaların birbirini takip etmesine rağmen Amerika ve İran arasındaki yeni değişikliklerle Çin-İran anlaşmaları ertelendi ya da bloke edildi. Örneğin Amerika ile tartışmalar Çin'in, 11 Mayıs 1996'daki UAEA güvenliğinin altında olmayan tesisler için yardım sağlamayacağına dair teminat vermesine yardımcı olmuştur. Çin, Amerika ile daha sonraki görüşmelerden sonra 11 Eylül 1996'da bu teminatı uygulayacağını detaylı denetimini yayınladı (Washington Times; 14 Ekim 1997, p.A-1, 15 Ekim 1997, p.A-3).

Amerikan yönetimi aylardan beri Çin'in İran'la olan bağlantısını kesmek için baskı yapıyordu. Sonunda ABD baskısı sonucu, Çin Aralık 1996'da İran'a uranyum hekzaflorüdü dönüştüren yapıyı satmamayı kabul etti (Landay, 1996, s.1). Benzer bir şekilde, Netanyahu'nun Ağustos 1997'de Çin'e ziyaretinde Çin Başbakanı Li Lanqing'in İsrail Başbakanı Netanyahu'ya Çin'in İran'a reaktör teknolojisi ya da nükleer silah programında kullanılabilecek diğer teknolojiyi sağlayamayacağını garantisini verdiği bildirildi. Çin Dışişleri Bakanlığı 21 Ekim 1997'de "Bizim İran'la nükleer enerjiyi barışçıl kullanımımız kontrat üzerinde bir takım anlaşmazlıklardan dolayı devam etmeyecek" şeklinde bir demeç vermiştir (Washington Times; 1997, p.12).

ABD Başkanı Clinton, Çin Başkanı Jiong Zenin'in 1997 Ekim sonundaki Amerika'ya ziyareti boyunca konuya büyük öncelik verdi. Çin kendi Ulusal Nükleer Ortaklığına yapılan protestolara rağmen, Amerikan şirketlerine, nükleer güç santralleri

kurulması için Çin'e teknoloji satılmasına izin verilmesine karşılık olarak, İran'a yapılan nükleer yardımı durdurmayı kabul etmiştir. Çin, Hindistan ve Pakistan'a yaptığı nükleer satışlarından dolayı nükleer destek grubuna katılmayı reddederken, İran'a hiçbir şekilde nükleer destek sağlamayacağını-nükleer güç santraline izin verilip verilmemesini dikkate almaksızın-kabul etmiştir.

Clinton yönetimi gezi boyunca, Çin'in 11 Mayıs 1996'da verdiği güvenceden sonra UAEA güvenliğinin altında olmayan tesislere yardım sağlamadığını ifade etmiştir. İçişleri sekreterliğinde silah kontrolünde görevli John Holum ve uluslararası güvenlik işleri 26 Mart 1998'de Çin'e yaptığı gezi boyunca bu iddiaları tekrarlamıştır. Ayrıca Başkan Clinton da Haziran'da Çin'i ziyaret ettiğinde bunları tekrar etmiştir (Smith; 1997, p. A.15).

Amerikan yönetimi tarafından yapılan bu tür açıklamalar ilgi uyandırmaktadır çünkü Çin, nükleer enerji endüstrisi tarafından İsfahan Nükleer Araştırma Merkezi'ne Ocak 1998'de uranyumu zenginleştirmede kullanılan bir kimyasal olan anhydrous hidrojen florüdün yüzlerce ton satışını gerçekten askıya almış görünmektedir. Çin, bu satışı sadece 3 yıl yaptıktan sonra bir daha böyle bir şey yapmayacağını kabul etmiş ve yaklaşık iki yıl sonra da Amerikan istihbaratı satışı tespit etmiştir (Gellman and Pomfret; 1998. p. A.01).

Çin'in satabileceklerinin de bir sınırı bulunmaktadır. Nükleer endüstrisi halen gelişme evresindedir ve bazı reaktörlerini çalışır hale getirmekte ve çalışır durumda tutmakta ciddi problemlere sahiptir. Qinshan' daki Çin reaktörü, Japon yapımı bir reaktör cihazı ve Alman soğutma boruları kullanmaktadır ve bu teknolojiyi İran'a ihraç edip edemeyeceği belli değildir. Bu belirsizlikler İran'ın parasal sorunları ile birleşince özellikle de eğer Çin, Amerika'dan nükleer teknolojiyi en çok ithal eden ülke olursa, İran'la ilgilenen önemli Çinliler için devamlı belirsizlik oluşmaktadır (Goshko; 1995, p. A-22). Her ne olursa olsun, İran hala nükleer teknolojiyi Çin'den getirmektedir. İran, 15 Mart 1998'de Çin'in nükleer anlaşmayı durdurduğunu inkar etmiştir ve Amerikan iddialarına "kanıtlanmamış propaganda" adını koymuştur. Çin'in İran'a çelik ve

santrifüjler için kullanılabilecek bileşenler sağlamaya devam ettiğini gösteren bazı belirtiler de bulunmaktadır (Cordesman; 2000b, s. 10).

5.2. Rus Reaktör Anlaşmaları

Akademik ve düşünce kuruluşları, “çevreleme” politikalarının İran’ı Rusya’ya daha fazla yaklaştırdığını ve Batı’yı daha fazla dışlamasına neden olduğunu yazmışlardır. Böylece, Rusya-İran yakınlaşması yalnızca enerji değil, silah alım satımı alanlarına da kaymıştır. Ancak, ABD’deki muhafazakar düşünce kuruluşları ve özellikle Musevi lobi örgütleri, Ortadoğu barış süreci, terörizm ile mücadele, silahsızlanma konularında İran kaynaklı tehdidin, olası bir İran-ABD yakınlaşmasının Hazar ülkelerine getireceği yarardan daha büyük olduğu fikrini kuvvetle savunmaktadırlar (TÜSİAD; 2002, s. 26).

İran ve Rusya arasındaki silah anlaşmaları İran’ın Rusya’dan aldığı yüzden fazla T-72 tankı ve hatta yerli üretimi için Rus lisansı almasıyla 1990’larda başlamıştı. İran mühimmat, uçaksavar ve hava savunma sistemleri, zırhlı araçlar, Mi-17 helikopterleri ve diğer askeri teçhizatları da edinmişti (Savyon; 2002).

İran, Rusya’dan nükleer reaktörleri araştırmaya 1980’lerin ortalarında başlamıştır ve bundan sonra da Rusya ile görüşmeler yürütmüştür. Rusya’nın İran’a iki nükleer reaktör satmasını öngören anlaşmayı imzaladığını gösteren raporlar-her ne kadar bu tip anlaşmaların varlığı aleni olmayıp, bunu takip eden hissedilir adımlar atılmasa da-1980 yılının sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. AEOI’nın raporları, anlaşmanın İran’ın Gorgan’da tam olarak durağan olmayan bir yer teklif etmesi ve daha sonra da doğru koordinasyon olmadan bu yeri Buşer’e geri alma çalışmaları nedeniyle bozulmuş olabileceğini göstermektedir (Cordesman; 2000b, s. 10).

İran’ın Rusya ile olan anlaşmaları daha da başarılı olarak yeniden başladı. Kasım 1994’te İran, Şah zamanında Alman şirketleri ile başlayan Buşer’deki reaktörü tamamlamak için Rusya ile 780 milyon dolarlık bir anlaşma yapma konusunda anlaşmıştı. İran, bu anlaşmayı masrafın 850 milyona ulaştığı bir zaman

olan 8 Ocak 1995'te imzalanmıştır. Buşer'deki nükleer bina, Tahran'ın yaklaşık 730 mil güneyinde ve Buşer şehrinin de 15 mil uzağındadır. Bu bina, Siemens'in 1976'da inşa etmeye başladığı tamamlanmamış iki tane 1200 megawatt reaktör içermektedir (Cordesman; 2000b, s. 10).

Her ne kadar bölgedeki iş Şah'ın düşmesinden sonra 1979'da dursa da İran, binayı aktif halde tutmuştur ve 300-400 İranlı, Rusya İran'a reaktör satmaya razı olmadan önceki periyod boyunca bölgede normal olarak yaşamaya devam etmiştir ve bakımını sağlamıştır. Şah'ın düştüğü zamanlarda İran, bina için yaklaşık 6 milyar dolar sarf etmiştir. Buşer'deki reaktörlerden biri için çelik içeren aletlerin ve önemli binaların inşasının % 85'i Şah'ın düştüğü zamanlarda tamamlanmıştır ve diğerinin inşası da kısmen bitmiştir (Washington Post; 8 Mayıs 1995, p. A-22; Los Angeles Times; 10 Mart 1995, p. A-3). 2000 işçinin konakladığı bölge bir o kadar daha kişiyi destekleyecek kapasiteyi içermekteydi. Sonuç olarak, Rusya, İran'la anlaşma imzalar imzalamaz reaktör bölgesine 150 teknisyenini göndermiştir ve 1995'te materyallerin yüklenmesine başlanmış ve 2000 Rus işçisinin bölgeye gönderilmesinin ve 500 İranlı teknisyene eğitim verilmesinin planlandığı açıklanmıştır (Jane's Intelligence Review; 1995, s. 4-14; Washington Post, 8 Mayıs 1995, p. A-22).

Anlaşma orijinal olarak Rusya'nın ilk reaktör işini 2000 yılında tamamlamasını öngörmekteydi. Tamamlanma zamanı ve anlaşmanın maliyeti Rusya'nın bölgede varolan imkanların arzu edilen şekilde kullanımını sağlaması ve Rusya'nın bu imkanlara uyacak VVER-1000 reaktör dizaynı yapmasına bağlıydı (Washington Post; 8 Mayıs 1995, p. A-22; Los Angeles Times; 10 Mart 1995, p. A-3).

Öte yandan iki reaktör binası da İran-İrak Savaşı sırasında zarar görmüştür ve Rus yapımı VVER-1000 fiziksel olarak Siemens'in 1300 megawatt reaktöründen farklıydı. Daha da ötesi, Siemens reaktörleri ve türbinleri için buhar üreten buhar jeneratörlerini henüz yüklememişti. Rus teknisyen ve uzmanlar Eylül 1994'te bölgeyi araştırmıştır ve aşınmanın çok olduğunu ve işlerine Alman teknik dokümantasyonlarının yokluğunun engel olacağını ve 1970 dizaynının modifiye edilmesi ve VVER-1000 denilen 1000 megawattlık kapasiteli Rus yapımı su soğutmalı reaktörün alınabilmesi için binaların

yeniden dizayn edilmesi gerektiğini söylemişlerdir (Washington Times; 5 Mayıs 1997, p. A-13).

Sonuç olarak, kalan binaların ve kontrol merkezlerinin bazıları nı kullanabilecek en iyi devlet Rusya'ydı ve İran Atom Enerji Örgütü Başkanı Reza Amrollahi Temmuz 1997'de, reaktörlerin 2000 yılında çalışmaya başlayacağını iddia etmesine rağmen, reaktörü tamamen çalışır konuma getirmesi en azından 2005'e ulaşacaktı. İhraç edilen reaktör dizaynlarındaki geçmiş çabalar, Almanya'nın değişik reaktörleri için dizayn edilmiş tesisin kullanımında, Rusya'nın girişimine özgü karmaşıklık dışında belirgin olarak gecikmelere ve maliyet artışlarına neden olmuştur (Cordesman; 2000b, s. 11).

Öte yandan İran Atom Enerjisi Başkanı Rıza Amrollahi ve Rus Atom Enerjisi Bakanı Viktor Mikhailov arasında 8 Ocak 1995'de bazı terimleri daha sonra Amerikan istihbarat kaynakları tarafından açıklanan gizli bir protokol imzalanmıştır. Bu protokol ile Rusya, İranlı bilim adamlarını Rus nükleer araştırma merkezlerinde eğitmeyi sağlamada, uranyum cevheri bulma çabalarına yardım etmede ve İran ile gaz-santrifuj uranyum zenginleştirme tesisi hazırlamada açık görüşmeleri kabul etmekteydi. Protokol aynı zamanda Rusya'nın İran ile 2000 MT doğal uranyum ve araştırma reaktörü hazırlaması olasılığını ele almaktaydı (Wehling; 1999, s. 136).

1995 Ağustos'unda ise Rusya, Buşer fabrikası için yakıtı karşılamayı öngören 10 yıllık bir sözleşmeye dahil olmuştur. Her ne kadar Ocak 1995 sözleşmesinde ilk başta 2000 MT (metrik ton) doğal uranyum teslimi şart konulmuşsa da anlaşmanın bu yönü iptal edilmiştir. Moskova'nın mütemediyen reddettiği bazı raporlar göstermektedir ki Rusya aynı zamanda büyük olasılıkla resmi onaylamanın olmadığı gizli kanallardan İran'a fabrika teknolojisinde yardım sağlamaktadır. Rusya halen İranlı fizikçi ve mühendislere Moskova'da nükleer araştırmalara rehberlik eden merkezde ve Novovoronezh'deki nükleer güç istasyonunda eğitim vermektedir (Wehling; 1999, s. 135).

18 Mart 1996'da Zarubezhatomenergostroy'un Tahran bürosunun başkanı olan Anatoliy Zhilinsky, Rusya ve İran arasında Ocak 1995' de imzalanan nükleer anlaşmadan 55 ay sonra Buşer planının programlandığı gibi tamamlanacağını açıkladı.

Ayrıca Zhilinsky, İranlı müteahhitlerin Buşer’de varolan imkanları muhafaza etmek için bir yıl kalacaklarını, daha sonra bu görevi Rus uzmanların devralacaklarını ve bu programa uymakta karşılaşılabilecek en önemli sorunun Buşer’de orijinal olarak yüklenen Alman yapımı teçhizatın, teknik dökümantasyonunun olmamasının olduğu ve Almanya’nın bu belgeleri sağlamakta isteksiz olması nedeniyle İran bu belgeleri elde edemezse Rusya’nın bunların yerini alacak teçhizatı sağlaması gerektiğini söyledi. Zhilinsky konuşmasına sıfırdan yeni bir güç istasyonunun kurulmasının daha kolay olacağını ama İran’ın var olan istasyonun tamamlanması konusunda ısrar ettiğini ekledi (Cordesman; 2000b, s.11).

Öte yandan Rusya’nın Tahran büyükelçisi Sergey Tretyakov Mart 1996’da bir açıklama yaparak Buşer tamamlandıktan sonra Rusya’nın belki İran’a başka nükleer güç istasyonu inşa etmesinde yardım edebileceğini söylemiştir. O, ABD’nin bu işbirliği hakkındaki endişelerinin Rusya’nın değil, Birleşik Devletlerin problemi olduğunu öne sürmüştür (Wehling; 1999, s. 136).

Diğer sorunlar ve gecikmeler hakkında da bazı raporlar bulunmaktadır. İran, projeyi finanse eden bankalardaki bazı Rusların Musevi olmasına karşı olduğunu söylemiştir. İlerleyiş, depremde zarar görme gibi beklenmeyen problemlerden dolayı bir yıl gecikmiştir ve İran ve Rusya ödemelerin transferi ve ilerleyişin ölçülmesinde etkin bir yöntem geliştirmekten uzak kalmışlardır. Ayrıca Buşer’de İranlı ve Rus işçiler arasında önemli bir anlaşmazlık bulunmaktaydı ve Ruslar vize almada ve reaktör bölgesindeki Rus işçiler için iyi yaşama ve çalışma koşullarında sorunlar yaşamaktaydı (Smith; 1995, p. A-12; Hoagland; 1995, p. A-23; New York Times: 19 Mayıs 1995, p. A-1).

Birleşik Devletler, Ukrayna’yı devlet malı olan AOA Turbuatomu, Buşer’deki türbinler için saklamaya ikna ederek problemler yaratmaya çalışmıştır. 6 Mart 1998’de Ukrayna İran’a nükleer teknoloji göndermemeye söz verdikten sonra, Birleşik Devletler ve Ukrayna, Amerikan firmalarının Ukraynalı nükleer güç teçhizatları üzerinde çalışmasını öneren bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre Ukrayna, türbinler için 45 milyon dolarlık sözleşmede esnek davranacaktır ama aynı zamanda Sovyetler

tarafından Ukrayna'ya sağlanan 1.2 milyar dolar değerinde çalışan nükleer güç teçhizatını yeniden diriltmede çalışmak için Amerikan girişimini elde etmesine izin verilmiştir (Hoffman; 1998, p. A-15).

Birleşik Devletlerin bu çabalarının İran üzerinde daha fazla etkiye sahip olması şüphelidir. İran, pek çok taşeronluğunu, “dönüş anahtarı” Rus projelerine 2 Şubat 1998’de döndürmüştür. Bunu, tutarlı gecikmeleri ve İranlı taşeronlar tarafından yapılan işlerin kalite kontrol problemlerini yok etmeye ve Rus ekibe bütün proje çabalarında ve sistem entegrasyonunda daha fazla denetim vermeye çabalayarak yapmıştır. İranlılar orijinal olarak reaktör binası inşa etmeyi varsayımlardır ve gecikmenin sonucu, proje, sadece 25 aylık periyodun üzerine 5 aylık çalışma ile 20 ay geri konarak tamamladığı için çok ciddidir. İran, Buşer Nükleer Güç Fabrikası’nın yapımının Mayıs 2003’ün ortaları olarak programlanan tarihten daha önceye hızlandırmayı gerektirdiğini haber vermiştir. Rus Atom Enerjisi Bakanı Yevgeniy Adamov, İran ziyareti boyunca, Buşer NPP yapısı ile bir VVER-1000 reaktörün Birleşik Devletler ve İsrail’ in karşılığına rağmen Rusya tarafından devam ettirildiğini belirtmiştir (Cordesman; 2000b, s. 12).

Şubat 1999’da İran, St. Petersburg’daki Rus fabrikasından türbin satın almaya razı olmuştur ve Rusya ile anlaşmadaki fiyatı, kayda değer olarak, vakitsiz olmasına rağmen, daha önceden razı olunan 850 milyon dolarlık anlaşmanın yukarısında bir miktara arttırmıştır. Rus kaynakları ayrıca, İran’ın ödeme akışını düzelttiğini rapor etmiştir. ITAR-TASS’ın ondan sonraki raporuna göre, St. Petersburg’daki Izhorskiye Zavody, Buşer nükleer güç fabrikası için gereçler üretmeye başlamıştır. Sipariş Aralık 1998’de Atomstroyeksport ile yerleştirilmiştir ve ilk avans ödemesi çoktan yapılmıştır. Izhorskiye Zavody’ nin sözcüsü Nikolay Domichev’in dediğine göre, reaktörün ilk devresinin teçhizatı İran’a 2001’in sonunda ulaştırılmış olacaktır ve Birleşik Devletler tarafından Rus enstitülere empoze ettirilen onayın proje üzerinde etkisi olmayacaktır. Aslında, karar İran’ın siparişleri üzerindeki çalışmayı hızlandırmak için yapılmıştı. Reaktör borusu, buhar jeneratör borusu, reaktör boru başlığı ve boru içindeki gereçler St. Petersburg’da monte edilecektir. Izhorskiye Zavody’den uzmanlar, teçhizatın olduğu yerdeki askeri üs içinde yer alacaklarını sanmaktaydı. Tesisteki kıdemli uzmanlar, İran’ın kendini Buşer’deki 1000 megawattlık bir reaktör ile sınırlaması için bir nedenin

olmadığına inanmaktadır. İran'a üç tane VVER-610 reaktör üniteleri göndermek amacıyla devletlerarası protokoller imzalanmıştır (Cordesman; 2000b, s. 12).

İran, Rusya'dan ihtiyaç duyduğu eğitim desteğini elde etmiş gibi gözükmektedir. Ocak 1999'da AEOL, Buşer'deki nükleer güç fabrikası için Rusya'da eğitim görmeleri amacıyla mühendisleri göndereceğini ilan etti. İlan metninde fizik, nükleer fizik, makine veya bilgisayar mühendisliğinde uzmanlaşan toplam 225 mühendise ihtiyaç duyulduğunu, adayların İranlı olması gerektiğini ve başarılı adayların İran'da kısa bir süre eğitildikten sonra Rusya'ya gönderileceğini belirtiyordu. Şubat 1999'da Rus Atom Enerjisi Bakanlığı Buşer Nükleer Güç Fabrikasındaki işlerde eğitilmek üzere 30 İranlı uzmanın Şubat 1999 başlarında Moskova'ya geleceğini bildirdi. İranlılar Novovoronezh Nükleer Güç Fabrikası'ndaki eğitim merkezinde eğitileceklerdi ve eğitim merkezi kendi teçhizatlarını geliştirmek için Japonya'dan yardım almıştı. 1995'de imzalanan Rus-İran anlaşmasına göre birkaç yüz İranlı Rusya'da eğitilecekti ve Atom Enerji Bakanı Yevgeni Adamov, 2000-2001 yılları arasında Buşer fabrikası tamamen kadrolaşacaktı. 1000 adet Rus'un Buşer fabrikasında çalıştığı rapor edildi ve fabrikanın ilk ünitesinin % 30-40' ı tamamlandı (Cordesman; 2000b, s. 12).

İran, yabancı yatırımları geri ödemedi ve petrol gelirlerindeki gerçek durumunda yaşadığı problemlere rağmen projenin tamamlanmasını istiyor gözükmektedir. (Cordesman; 2000b, s. 12)

Öte yandan son gelişmeler ışığında ABD, Almanya ve daha sonra Çin'in İran ile nükleer işbirliği yapmasını başarıyla engelleyebilmiştir ama Rusya'nın Buşer'deki hafif su reaktörünü tamamlama projesini durdurmada başarısız olmuştur. ABD Rusya'nın projesini iptal etmeye çalışmış olsa da Buşer reaktörünün 2003 itibariyle yaklaşık olarak % 70'i tamamlanmıştır ve ilk Rus nükleer yakıtının gönderilmiş olması ihtimali çok yüksektir (Chuen; 2003).

5.2.1. Rusya-İran İşbirliği

Rusya- İran ilişkilerinin arka planı İran'ın nükleer silah programına yapılan desteğe kadar götürülebilir. İlişkiler Batı Almanya'nın 2 tane 1300 Mw elektrikli hafif su reaktörlerini Tahran'ın 750 kilometre güneyinde bulunan Buşer'de kurmaya karar verdiği 1970'li yıllara dayanmaktadır. Reaktör inşaatı 1974'de başlamıştır ama Şah'ın seküler hükümeti, 1979'da yapılan İslam Devrimi ile son bulmuştur. 1980'de İran ile Irak arasında sekiz yıl sürecek olan savaş başlayınca Almanya çalışmalarını durdurmuştur. Savaş sırasında reaktörün bitirilmiş bölümleri ağır zarar görmüştür ve daha sonra Almanya bunları tamamlamayı ABD baskısı sonucu reddetmiştir (Albright; 1995).

Rusya ile İran arasındaki ilişkileri tetikleyen asıl gelişme aslında Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin küresel bir güç olma amacına yönelik politikaları olmuştur. Özellikle SSCB'nin dağılması ve Soğuk Savaş'ın sona ermesinin getirdiği tek süper güç olmanın avantajlarını değiştirerek dünya politikasında inisiyatifi ele almayı düşünen ABD, bununla paralel olarak artan ekonomik avantajları da sonuna kadar kullanarak siyasal üstünlüğünü ekonomik üstünlükle perçinlemek istemiştir. Bu doğrultuda Orta Asya ve Hazar Bölgesi'ndeki petrol paylaşımından önemli paylar edinerek bir anlamda Rusya'nın arka bahçesine gelip yerleşmiştir (Arı; 2004, s.326).

Rusya şu anda İran'ın dost tanımladığı bir ülkedir. Eğer Moskova'nın Batı ile siyasetindeki ayrılıklar artar ve İran'ın ki de gelişmezse, bu daha sıkı bir stratejik ilişkiye yol açacaktır. Hazar denizinin paylaşımındaki Rus – İran fikir ayrılıkları, Türkiye (ve NATO), Taliban ve Tacikistan ilişkilerinde olduğu gibi Rus-İran ilişkilerini zayıflatmamıştır. İran Rusya'yı Çeçenistan olayında desteklememiş ve Rusya da İran'a tedarik edeceği nükleer ve diğer teknolojiler için yasal temelden ayrılmamıştır. İran Artık kara sınırları ortak olmadığı için İran Rusya ile bir toprak tartışması içinde değildir. Tahran'ın kuzeydeki güvenlik problemleri (Azerbaycan – Ermenistan) göçmen akınları, yayılma ihtimali olan iç savaş (Tacikistan) veya kaynaklar ya da toprak için çarpışılmasıdır (Orta Asya) (Chubin; 2001, s.32).

İran'ın önemli bir jeopolitik dost olduğunu hatırlayan Rus politikacılar, Tahran ile olan bağlarını önemsedikleri için olası bir politik hamlelerinin sonuçlarının ağırlığı hakkında dikkatli davranmaya başlamışlardır. Rus yetkililerin sadece sivil nükleer tesis ile sınırlandırarak güvence verdiği Moskova'nın İran'la olan işbirliği, Rus liderlerin kendi dış ve stratejik politikalarını inşa etmeye kalkışmaları şeklinde göze çarpan en önemli konu olarak ortaya çıkmıştır (Mizin; 2004, s.74).

Rusya ABD'nin izlediği Orta Asya'da güçlenme ve varlığını artırma çabalarını dengelemek için üçlü stratejik işbirliğini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Çin yönetimini kendi yanına çekmek isteyen Rusya bu ülke ile askeri alanda stratejik işbirliği içine girmiştir. Çin yönetiminin, ihtiyaç duyduğu askeri teknolojiyi bu ülkeye transfer eden Rusya, Çin yönetimine, stratejik silah sistemlerinin modernize edilmesi için önemli derecede destek sağladı. Diğer yandan Rusya yönetimi, İran ile ilişkilerini arttırmaya gayret etmiştir. Bu amaçla Rusya, İran'a milyarlarca dolar tutarında balistik füze sistemleri satmıştır ve nükleer teknoloji transfer etmiştir (Efegil; Kış 2001, s.11).

1990'ların ortalarında İran, Rusya ile Buşer'de suyla soğutulan bir nükleer reaktör inşa edilmesi için 800 milyon dolarlık bir anlaşma imzalamıştır. İki ülke arasındaki altyapı anlaşması, ikisi Buşer'de inşa edilen reaktör benzeri VVER-1000 tipi, diğer ikisi de VVER-440 tipi olmak üzere dört nükleer reaktörün inşasına imkan tanımaktaydı ki bunların toplamı 3 milyar doları bulmaktaydı (Savyon; 2002, Albright; 1995).

Rus desteğinin satın alınması, uzun dönemdeki İran'ın hırslı çabalarının ilk basamağı olduğunu kanıtladı. İran Buşer'de kullanmak için başka bir VVER-1000 nükleer reaktör alımıyla ilgilendiğini gösterdi. Çeşitli kaynaklar 2 tane V-213 VVER 440 güç reaktörü ve büyük araştırma reaktörü ya da 5 tane 1300 mega wattlık büyük reaktörlerden tamamını almaya çalıştığını göstermektedir (Cordesman; 2000b, s.13). Rıza Emullah daha sonra görüşlerinin yanlış anlaşıldığını, İran'ın 2000 yılı itibariyle elektriğinin %5'ini nükleer güç santrallerinden elde etmeyi umduğunu belirtmektedir. Fakat en azından onun bir konuşması, İran'ın sonunda 20 nükleer güç santrali inşa etmeyi umduğunu göstermektedir.

Rusya Atom Enerji Bakanlığı sözcüsü Georgi Kaurov, 6 Mart 1998'te halka açık konuşmasında ABD'nin baskılarına rağmen İran'a böyle nükleer reaktörler satmaya istekli olduklarını dile getirdi. Kaurov'un yaptığı açıklamaya göre Rusya, Buşer'de iki reaktör daha yapılması hakkında İran ile prensipte anlaşmıştır. İnşaatın 5 yıl içinde başlaması beklenmemektedir. Bu yeni anlaşma, imzalanmış bir kontrat değildir ama elbette sözlü bir anlaşmadır. Rus Atom Enerjisi Bakanlığı sözcüsü Vitaliy Nasonov'a göre Rusya, İran, Buşer'de nükleer güç istasyonu kurmasını gerektiren anlaşmayı tamamlamadan önce yeni herhangi bir dokümanı imzalamayacaktır (Washington Times; 1998, p. A69, y.a.y.; 1998, www.iinsnews.com, y.a.y.; 1998, www.russiatoday.com).

ABD'nin giderek Orta Asya ve Hazar'da askeri siyasi varlığını arttırarak Rusya'ya kuşatmaya çalışması bu ülkeyi tedirgin etmektedir. Dolayısıyla ABD tarafından Rusya'ya yönelik baskılar ve bu devleti İran'la ilişki kurmaktan alıkoymaya yönelik çabalar başarılı olmamıştır. Kaldı ki Rusya birçok alanda ortak çıkarları olduğunu düşündüğü İran'a silah satmasını ABD'nin güvenliğini tehdit ettiği savını da inandırıcı bulmamaktadır (Arı; 2004, s.328).

ABD'li uzmanlar İran'ın nükleer silah üretiminde kullanılan önemli miktarda bölünebilir materyal üretiminde kullanmak için 2 adet 1000 mega wattlık nükleer reaktör ve 2 adet 463 mega wattlık nükleer reaktör dahil (en az 5 milyar dolardan fazla maliyeti var) Rusya'dan 4-5 adet hafif su reaktörünü alma yolu aradığına inanmaktadır. Ayrıca onlar, İran'ın saldırganca, eski Sovyetler Birliğinden zenginleştirilmiş ve/veya bölünebilir materyal almaya çalıştığına inanmaktadır. Hatta bunlara Sovyet nükleer silah dizayncıları hizmet etmektedir (Cordesman; 2000b, s. 13).

Tablo.5.1. Rusya'nın İran'a Yaptığı Nükleer İhracat (1999 verileri)

Kategori	Durum	İhraç	İmal eden	İhracatçı	Alıcı
Reaktörler	Devam ediyor	1 adet VVER-1000 hafif su güç reaktörü	Zarubezhatomener gostroy	Minatom	Buşer Nükleer Güç Fabrikası
	Görüşme aşamasında	3 tane eklenen güç reaktörü	Zarubezhatomener gostroy	Minatom	Buşer Nükleer Güç Fabrikası ve muhtemelen diğerleri
	Görüşme aşamasında	1 adet 30-50 MWt araştırma reaktörü	Zarubezhatomener gostroy	Minatom	İran Atom Enerjisi Ajansı
	Görüşme aşamasında	1 adet 40 MWt ağır su araştırma reaktörü	Büyük olasılıkla Zarubezhatomener gostroy	NIKIE:T (Bilimsel Araştırma ve Enerji Teknolojileri Dizayn İnstitüsü)	Bilinmiyor
	Bilinmiyor	1 adet APWS-40 desalinizasyon fabrikası	OKBM (Deneysel Makine Yapımı Dizayn Bürosu)	Minatom	Bilinmiyor
Zenginleştirme, cevher ve işleme	Görüşme aşamasında	Uranyum değiştirme tesisi	Bilinmiyor	NIKIE:T ve Mendeleev Kimyasal Teknoloji Üniversitesi	Bilinmiyor
	İptal edildi	Gaz santrifüj fabrikası	Bilinmiyor	Minatom	İran Atom Enerjisi Ajansı
	Bilinmiyor	Fabrika ve mayınlama operasyonlarında yardım	Bilinmiyor	Bilinmiyor	Yazd cyaletinde ki tesis iddia edilmiştir.
Nükleer materyaller	Planlandı	VVER-1000 reaktörü için LEU yakıt çubuğu	Novosibirisk Kimyasal Yoğunlaştırma Fabrikası	Minatom	Buşer Nükleer Güç Fabrikası
	Bilinmiyor	2000 ton doğal uranyum	Bilinmiyor	Minatom	Bilinmiyor
Eğitim ve teknik ustalık	Devam ediyor	Fizikçi ve teknikçiler için eğitim	n/a	Kurchatov Enstitüsü ve Novovoronezh Nükleer Güç Fabrikası	Buşer Nükleer Güç Fabrikası

Kaynak: Wehling, 1999, s. 135.

Bu sonuçlar İran'da son zamanlardaki gelişmelerle desteklenmiştir. Cumhurbaşkanı Hatemi'nin İran Atom Enerji Organizasyonu'nun başına Gholomieza Aghazadah ile beraber Rıza Emrullah'ı yeniden getirmesinden kısa bir süre sonra Aghazadah İran'ın muazzam nükleer güç programı ile ilgili icraatlarını yeniden onaylamıştır. 3 Ekim 1997'de İran Atom Enerji Bakanı Rıza Emrullah, UAEA Başkanı Hans Blix'le yaptığı toplantıda, İran'ın sonunda ihtiyacı olan elektriğin %20'sini nükleer ünitelerinden sağlayacağını belirtmiştir. Bu da Buşer'deki mevcut 1000 mega wattlık üniteye ikinci bir 1000 mega wattlık ünite eklemek anlamına gelmektedir. Rıza Emrullah, İran'ın toplamda 6 tane olmak üzere Rusya'dan 2 tane 440 mega wattlık reaktör alımına yaklaşıldığını ve halen 2 adette Çin'den 300 mega wattlık nükleer reaktör almaya çalışıldığını belirtmiştir (y.a.y., Agence France Presse, 1997, www.lexis-nexis.com).

Rusya, İran'a nükleer silah yapımında kullanılan teknolojiyi verdiğini sürekli inkar etmesine rağmen son zamanlardaki çeşitli olaylar halen İran'la nükleer işbirliği içinde bulunduğunu göstermektedir. Kasım 1998'te Rusya Atom Enerji Bakanı Yevgeniy Adamov İran'a yaptığı bir ziyaret süresinde İran'ın Rusya'dan 3 tane daha 1000 mega wattlık nükleer reaktör inşa etmesini talep ettiğini kesinleştirmiştir. Adamov eğer bu proje imzalanırsa bunun 3-4.5 milyar dolara mal olacağını belirtmiştir (Cordesman; 2000b, s. 13).

30 Kasım 1998'te Rusya Atom Enerji Bakanı birinci vekili Viktor Mikhailov Milli Basın Enstitüsü'nde yaptığı basın toplantısında İran ve Rusya arasında yapılan nükleer ve füze işbirliği tarihini tartışmıştır. Mikhailov Buşer'deki nükleer inşasının tamamlanmasının ve İran'la yapılan işbirliği politik ve ekonomik açıdan Rusya için önemli olduğuna inandığını söylemiştir. O, Rusya'nın İran'a 1992-1997 arasında yıllık çıkışı 100-200 MT olan uranyum madeni dizayn ettiğini ve İran'ın hala uranyum ve zenginleştirilmiş izotop konusunda Rusya'nın ihtiyacı olduğunu söylemiştir (Jack and Fidler; 1998).

Rus Dışişleri Bakanı Buşer reaktör inşaatının ilk kısmını Mayıs 2003 tarihinde tamamlanacağını 26 Kasım 1998'de Rus Atom Enerji Bakanı Adamov'un Tahran

ziyaretinin ardından yaptığı bir açıklamayla duyurmuştur (<http://gulf2000.columbia.edu>). Öte yandan *Israel Wire*'de yayınlanan bir habere göre İsrail güvenlik görevlileri, Rusya ve İran arasında, İran'daki nükleer güç fabrikasının inşaatını kolaylaştıran yeni işbirliği anlaşmasından endişe duymaktadır. Görevlilerin yaptığı açıklamaya göre bu proje İran'ın nükleer kapasiteye ulaşabilmesine yardımcı olacak ve Rusya, İran'ın uzun menzilli füze programıyla koordineli yürüttüğü nükleer çalışmalarına da katkıda bulunacaktır (Israel Wire, 1998).

Adamov 20 Ocak 1999'ta Yabloko partisi vekilleriyle yaptığı bir toplantıda ABD'nin Rusya'nın son bir buçuk yıl boyunca nükleer teşebbüslerinde uluslararası anlaşmaları ihlal ettiğine dair bir kanıt bulunmadığını ve Rus özel servislerinin nükleer enerjiyle çalışan organizasyonları günlük yakın denetiminde bulundurduğunu söylemiştir. Adamov Rusya'nın komşu devletlerin silah elde etmesini istemediğini ve ABD ile İran'la ilgili mevcut anlaşmazlığın ABD Enerji Bölümüyle olan yapıcı diyalogları olumsuz etkilemeyeceğini tekrar etmiştir. Adamov, Mart 1999'ta Buşer'deki nükleer reaktörlerin inşası ve İran'la yakın nükleer işbirliğinin devam edeceğini söylemiştir (New York Times; 17 Ocak 2000, p. A-1).

Ocak 2000 başlarında Rusya savunma Bakanı Igor Sergeyyev ve İran Güvenlik Konseyi Sekreteri Hasan Ruhani ile buluştu ve İran'ın askeri ve teknik kabiliyetlerini geliştirme konusunda güvence verdi. Sergeyyev, Rusya'nın İran'la askeri, askeri teknik ve enerji alanlarında ikili çalışmalarını devam ettirme niyetinde olduğunu ifade etti (New York Times; 17 Ocak 2000, p. A-1).

Rus Dışişleri Bakanı Igor Ivanov aynı ziyaret süresince benzer icraatlar yapılacağını Başbakan yardımcısı da İran'da üç ek nükleer reaktör satımıyla ilgili muhtemel bir Rus-İran anlaşması yapılabileceğini söyledi. Başbakan ve yönetimindeki Başkan Vilademir Putin tarafından imzalanmış Rusya Askeri Endüstri ilişkileri Devlet Komisyonu raporlarına göre 3 nükleer güç santrali inşa edilmesine karar verilmiştir. 2000 yılının Ocak ayında ise CIA, İran'ın şu anki durumunda nükleer silah üretebilecek kapasiteye ulaştığını rapor etmiştir (Risen and Miller; 2000, p. A.01). Başbakan vekili İlya Klebanov, Rusya'nın İran'la yaptığı yeni anlaşmanın askeri donanım desteği

içermediğini ve bu ek reaktörlerin uluslararası bir zorlamayla karşılaşmayacağını söylemiştir (Cordesman; 2000b, s. 14).

Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla İran'ın tamponluk özelliği zayıflamıştır. Hem büyük uluslararası aktörler hem de bölgesel güçler İran'ı kendi arzularının gerçekleşmesine bir engel olarak veya Sovyet sonrası bölgede etkili olmada bir rakip olarak görmüşlerdir (Hunter; 2003, s.136). Tüm bu gelişmeler sonrasında İran şiddetle ülkesinin nükleer silah üretmek gibi bir programının olmadığını savunmuş ve nükleer ile ilgili tüm çalışmalarının barışçıl amaçlı olduğunu söylemiştir.

ABD Rusya'nın İran'a yönelik NPP (Nuclear Power Plant-Nükleer Güç Fabrikası) projesini durdurmaya yetecek güce sahip olamazken ekonomik koşulların kombinasyonu, Rusya'nın kendi stratejik çıkarı ve Moskova'nın önemli global güç olma politikasını devam ettirme isteği Kremlin'i İran'ın silah programını yavaşlatmak ya da durdurmak için gücünü kullanmaya ikna etmiştir. Rusya'da bundan dolayı İran'ın UAEA katılım protokolünü imzalamasında ısrarlı davranmıştır. Rusya bu noktada inşaatı devam ettirebilir ama protokol imzalanmadan nükleer yakıt göndermeyi reddedebilir. İran imzalamayı geciktirebilir. Global topluluk bu konuyu bir kenara atmak istememektedir fakat geciktirmeye izin verebilir ve santrifujlar kullanıldıktan sonra denetlemeyi bekleyebilir. Sonuçta İran'ı NPT'den dışlamak kimsenin isteyeceği bir şey değildir (Chuen; 2003).

5.3. Nükleer Reaktörler Ve Hızla Silahlanma

Muhammed Rıza şah devrinden beri, İran kendini bir süper güç olarak görmektedir. Bu görüşe bağlı olarak nükleer silah barındırma isteğinden kamuoyu önünde uzak duruyor gibi görünse de konvansiyonel ve konvansiyonel olmayan (uzun menzilli güdümlü füzeler ve nükleer) silahlarla donanmayı arzu etmektedir (Savyon; 2002).

Nükleer ve kitle imha silahlarının yayılması bölgedeki istikrarı etkileyen başat faktördür. Bir senato komitesi toplantısında CIA Başkanı James Woolsey şöyle demiştir:

“İstihbarat topluluğunun bu yüzyılın geri kalan kısmında karşılaşacağı en karmaşık sorunlarından biri Nükleer silahların yayılmasını önlemek olacaktır” (Erdoğan; 1999, s.241). Bu açıklama ABD’nin bölge istikrarına bakışını ortaya koymuştur.

ABD istihbarat birimlerinin İran’ın bölünebilir materyal elde etmek için gerekli olan nükleer reaktörleri elde etme çabalarıyla resmi bağlantısı yoktur. Ama İran’ın Rusya ile olan bağlantılarıyla ilgili derin kaygılarını ifade etmektedir. Keza CIA Silah Azaltma Merkezi Bölümü İran’ın Rusya ve Çin’den nükleer silah elde etme çabalarını Şubat 2000 raporunda özetlemiştir (Bkz. Ek-1) (Cordesman; 2000b, s. 15).

Buna rağmen, İran’ın nükleer güç ihtiyacı hakkındaki iddiaları, beraberinde ekonomik yeterlilik hakkında bir tartışma konusu hem İran’da hem de Batıda önemli bir problem olmuştur. Örneğin; bir İran gazetesinde 1997 Eylül ayında Atom enerjisi ile ilgili organizasyona atfen bir yazı yazılmış ve İran’da bir nükleer alan inşa etmenin sadece şakadan ibaret olduğu belirtilmiştir (Cordesman; 2000b, s. 16).

Bazı uzmanlar İran’ın ekonomik planlama yapmadığını, Rusya’nın İran’a dünya piyasası fiyatlarının altında reaktörler verdiğini tartışmıştır. Bazıları da İran’ın gerçek dünya fiyatlarından haberi olmadığını ve bu yanlış bilgilere göre ekonomik sıkıntı programı uyguladığını söylemiştir. Hatemi’nin “*ne olursa olsun*” şeklindeki değişim isteği nedeniyle İran, Buşer nükleer reaktör kompleksinin tamamlanmasına devam etmiştir. Her ne kadar programlar için bazı destekler Çin ve Pakistan gibi uluslardan sağlanıyor ise de yabancı destek için ana kaynak şimdilerde Rusya Federasyonu’dur (Quillen; 2002, s. 20-21).

Rusya, İran’ın başlangıçta aradığı plütonyum için daha iyi olan ağır su reaktörlerinden ziyade plütonyum için uygun olmayan hafif su reaktörleri satmaktadır. Rusya bir çok kere İran’a nükleer silah konusunda yardım ettiğini inkar etmiş, reaktör içindeki plütonyum üretmek için harcanan yakıtı geri alacağını sinyallerini vermiş ve İran’ın sadece 30 milyon dolarlık bir anlaşmayı reaktörlere yakıt sağlamak için yaptığını açıklamıştır (Hiatt; 1995a, p. A-32, Hiatt; 1995b, p. A-19).

Buna rağmen Rusya'nın inkarları gözden geçirilmelidir. Amerika, Rusya'nın antlaşma gereği teknolojiyi ve santrifüj sağladığını güçlü delillerle elde eder etmez Rusya üzerinde acil bir baskı uygulamıştır. Amerika, Rusya'nın Atom Enerji Bakanlığı Başkanı Viktor Mikholinov 1995 nisan ayında santrifüj sattığını iddia etmiştir. Bazı raporlar Rusya'nın petrolü tekrar işlediğini, bunu da Ural dağlarının yakınında "chelyabinsk"e yakın Mayak santralinde yaptığını belirtmektedir (Cordesman; 2000b, s.17).

Amerikanın baskısından hemen sonra Rus basını, Rusya'nın İran'a gelişmiş teknoloji ve santrifüj satımının hiçbir zaman planlanmadığına yer vermiştir. Akabinde İran da böyle bir teknolojiyle ilgilenmediğine dair beyanat vermiştir ve inkar etmiştir (Hiatt; 1995a, p. A-32).

Hala eski Sovyetlerden İran'ı destekleyen ne kadar bilim adamı olduğu hakkında belirsizlikler söz konusudur. Çok az Amerikan istihbarat uzmanı, eski Sovyet devletlerinden teknik uzmanların İran'da olduğuna inanmaktadır. Aynı zamanda Amerikan, İngiliz, Fransız, İsrail'li uzmanlar İran'ın bu teknolojiyi eski Sovyet ülkelerinden karaborsadan aldığını iddia etmektedir. Diğer bir varsayıma göre de hala İran'da eski Sovyetlerden uzmanlar bulunmaktadır ama bunlarda Rusya'nın nükleer programına göre çalışmamaktadır (Moody; 1997, s.21-23).

Bu belirsizlikler ve problemler, İsrail'in 1997'nin başlarında Rusya'yı İran'a teknoloji satmakla suçlamasına neden olmuştur. İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu, Moskova'ya 10- 12 Martta yaptığı gezi boyunca konuyu gündeme getirmiştir. Bu gezide Yeltsin'den nükleer ortaklığın sadece basit aşamada olduğunu ve balistik füzeler hakkında hiçbir çalışmanın olmadığını teyidini almıştır. Rusya ve İsrail 12 Mart 1997'de illegal nükleer trafiğe karşı ortak hareket için anlaşıklarını açıklamıştır (y.a.y., Jane's Defence Weekly, 1997, p. 3).

5.3.1. Yayılmacılık Ve Nükleer Kısıtlama Anlaşması

Günümüzde kimyasal ve biyolojik silah anlaşmalarına çok sayıda ülke henüz taraf olmadığı gibi anlaşmaların bağlayıcı hükümlerine de taraf olmadıkları görülür. Biyolojik Silahlar Anlaşması'nın içerisinde yer alan biyolojik silahların üretilmesini ve saklanmasını yasak getiren maddelerin herhangi bir denetleme mekanizması tarafından kontrol edilmemesi de bu konudaki eksiklerin başında gelmektedir. Bundan iki sene önce bir grup uzman Biyolojik Silahlar Anlaşması'nın denetleme mekanizmasını oluşturmaya yönelik NATO çerçevesinde önemli çabalar sarf etmiştir ve önemli bir aşama kaydedilmiştir. Fakat Temmuz 2001'de ABD'nin bu metne karşı çıkması sonucu bu denetleyici mekanizma yürürlüğe girmemiştir. Bilindiği gibi, 2001 Temmuz'unda biyolojik silahların denetleme mekanizmasına karşı çıkan Amerika, 11 Eylül'ün ertesinde küçük çaplı da olsa bile biyolojik silah saldırısına maruz kalmıştır (Kibaroğlu; Şubat 2003).

Devletler arasında, nükleer, kimyasal ve biyolojik silahların yayılması önemli bir tehlikedir ama bu konuda esas kaygı yaratan nokta, devlet dışı aktörler olarak tanımlanan terör gruplarının veya kişilerin bu kitle imha silahlarını üretme, bulundurma, bunlara sahip olma veya bunlara ulaşma fırsatlarının bulunmasıdır ve bu silahlara sahip grupların, kişilerin bunları çeşitli motiflere (psikolojik, ideolojik, dinsel, çıkar amaçlı, öç alma kaygısı olabilir) dayanarak masum insanlar veya belli hedefler üzerine kullanması tehditidir (Kibaroğlu; Şubat 2003).

İran ise sert ve sürekli olarak nükleer silah üretme çabasında olduğu iddialarını reddetmiştir. İran'ın reddi önceden kabul görmüş ama sonradan farklı şeyler ortaya çıkmıştır. Örneğin Hamaney 13 Temmuz 1992'de bir açıklama yaparak konu hakkındaki görüşlerini belirtmiştir. Ona göre, İran'ın yayılmacılıkla suçlanması Amerikan-Siyonist bir üründür ve kesinlikle doğru değildir. Onlar bunun bir yalan olduğunu bilmektedir. İslam cumhuriyetinin gücünün, ülke içinde atom bomba üretimine inanmamız yanılığdır. İman gücü düşmanın yayılmalarına set çekecektir (Cordesman; 2000b, s.18).

İran'ın bir önceki Atom Enerjisi Organizasyonu Başkanı olan Rıza Emrullah ise konu hakkında şu yorumu yapmıştır; *“Bizim nükleer programımız barışçıdır. Ülkem nükleer kısıtlama antlaşmasının imzalamış ve sürekli olarak bunu yüceltmeye gönüllü olacaktır. Aynı zamanda biz UAEA'nın aktif bir üyesiyiz.”* (Cordesman; 1994, s.103)

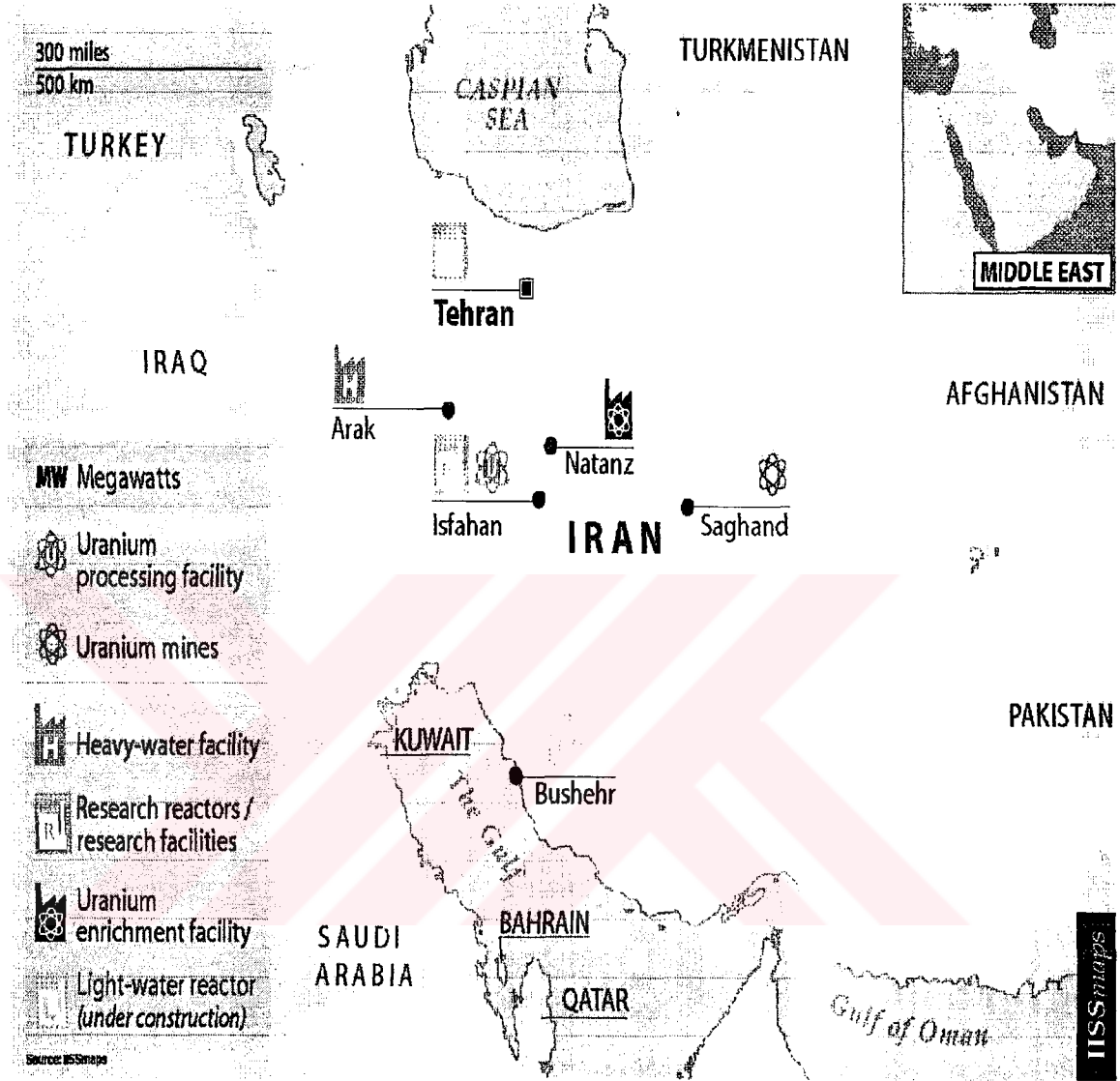
İran'ın resmi haber organının, 8 Ocak 1995'de yayınladığı habere göre, İran açıkça nükleer enerji ülkesi olma amacındadır ancak İran'ın nükleer silah programı ile ilgisi yoktur ve olmayacaktır. Cumhurbaşkanı Rafsancani, 1997 Nisan ayında *60 dakika* adlı programda, İran'ın çoğalma arzusu ile ilgili bir soruyu yanıtlamış ve *“Kesinlikle hayır, bu silahtan nefret ediyorum demıştır”* (Washington Times; 5 Mayıs 1997, p. A-13). Bu ifadedeki problem şudur; İran'ın daima yaptığı satın alması ile söyledikleri arasında tezat olmakla birlikte onların faaliyetleri de daima kontrol edilmelidir.

5.3.2. İran'ın Nükleer Silah Tesisleri

Bir ülkenin silahlandığını bilmek, nerede silahlandığını bilmekten çok daha kolaydır. Çok sayıda ipucunun doğruladığı İran'ın, nükleer faaliyetleri ve nükleer taşımacılığı merkezleri olduğu iyi bilinmektedir. İran'ın geniş bir nükleer araştırma programı olduğu da açıktır. Bununla birlikte, İran'ın nükleer silah çalışmalarının tam büyüklüğü ve yapısı, içerdiği özel faaliyetler veya İran'ın nükleer silah ithalatıyla ilişkisi ve ikili kullanımlı teknoloji konularında çok az güvenilir bilgi elde edilebilmektedir.

İran, Körfez Savaşı'nda Irak tarafından da kullanılan barınakları kopyalama ve uyduları yanıltma tekniklerini gerçekleştirebilecek düzeyde olduğunu göstermiştir ve bir küçük, iyi dağılmış nükleer silah programını tespit etmek ve yerinde inceleme yapmadan, sürekli takip etmeden karakterize etmek zordur. Böyle bir çaba olmadan verilen tesislerde düşük seviyeli İranlı nükleer silah çabalarının varlığının halk tarafından geçerli olma ya da çabanın şu anki seviyesi ve bunun muhtemel sonuçlarını anlatmanın yolu yoktur.

Harita.5.1. İran'ın Nükleer Tesisleri

Kaynak: <http://www.cns.miis.edu/research/iran/images/mapbig.gif>

Gerçekte İran'ın nükleer silah programının analiz edilmesinin bu kadar zor olma nedenlerinden biri İran'ın programı gerçekleştirilmede çok yavaş gözükmektedir. Emekleyerek ilerleme yöntemleri, Irak'ın muazzam yatırımlarına göre etkinliği daha uzaktır (Cordesman; 2000b, s. 19).

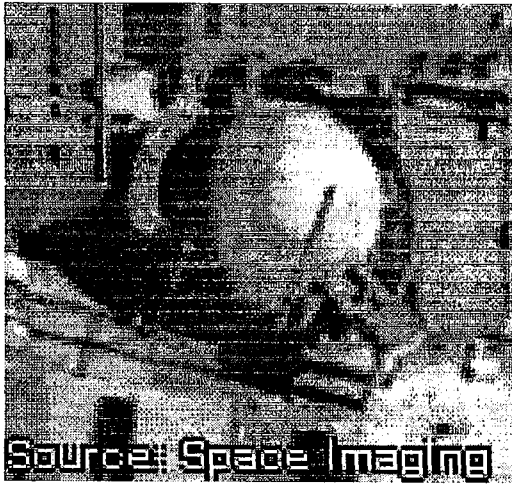
Bu durum İran'ın çalışmalarının olduğunu inkar etmek isteyen potansiyel ihracatçılara izin vermektedir. İngiliz, Fransız, Alman ve Amerikalı uzmanların İran'ın

nükleer silah çabalarının olduğuna ikna olmalarına rağmen, Çin ve Rusya gibi ihracat yapan ülkeler uygun olduğunda bu iddiayı şiddetle inkar etmektedirler. Örneğin, Rusya'nın en üst düzeyde istihbarat görevlisi olan Yevgeny Primakov 23 Mart 1995'te şu şekilde bir açıklama yapmıştır; *"ABD, İran'ın varsayılan nükleer silah programından endişe duymasına gerek yoktur. Oldukça büyük hacimli materyalleri dikkate aldıktan sonra biz İran'ın şu anda nükleer silaha sahip olmadığına karar verdik. ABD'nin endişeleri, İran'ın nükleer teknoloji elde etmeye yönelik girişimlerine ilişkin raporların artmasından kaynaklanmaktadır."* (United Press International, 1995)

Rusların bu açıklamaları çok daha güvenilir olabilirdi. Zira Yeltsin'in bir danışmanı olan Alexei Yablokov'un "Rusya sayesinde İran birkaç yıl içinde nükleer bombaya sahip olabilecek durumda olacak. Bu anlaşmayı imzalayarak Rusya, İran'ın silahlanmasına sebep oluyor.", şeklindeki açıklaması ile ters düşmektedir (Hiatt, 1995c, p. A-28).

Bu noktada önemli olan İran'ın 2020'de nükleer elektrik üretimini, bugünlerde Rus desteği ile yapım altında bulunan Buşer Hafif Su Reaktöründen 1000 megawatt üretim yapmaya başlayarak, 7000 megawatt olarak hedeflemeye karar vermiş olmasıdır. İran hükümeti nükleer üretimini Ağır Su Reaktörleri inşaatı ile ve Kanadalılar tarafından tasarlanan CANDU reaktörleri ile çeşitlendirmeyi planlamaktadır (Chamberlain; Ekim 2003).

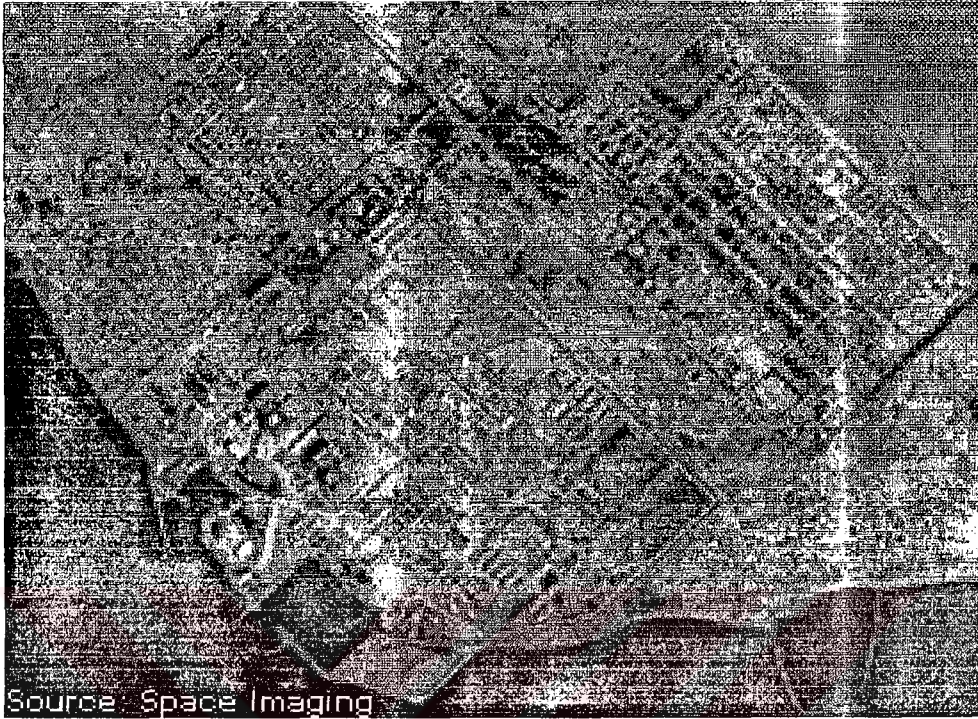
Fotoğraf.5.1. Buşer tesisinin yakından çekilmiş fotoğrafı

Source: Speed Imaging

Kaynak: <http://www.cns.miis.edu/research/iran/images/p02.jpg>

Fotoğraf.5.2. Buşer'in uydu fotoğrafı

Source: Space Imaging

Kaynak: <http://www.cns.miis.edu/research/iran/images/p03.jpg>

5.3.3. İran'la İlgili Raporlar ve Yanlış Bilgilendirmeler

İran'ın içinde bulunduğu durum korkutucu raporlar ve kasıtlı yanlış bilgilendirme ile bertaraf edilememiştir. Örneğin, raporlarını desteklemek için önemsiz derecede delil teşkil etmesine karşın, İsrail kaynakları İran'ın, Güney Afrika'nın nükleer programı için geliştirdiği nükleer artırım tesislerini satın aldığı görüldüğünü iddia etmişlerdir. Benzer olarak, şiddetli rejim karşıtı bir grup olan "Mücahitler" bir sürü detaylı iddialarda bulunmuşlardır. Değişik zamanlarda Mücahitler şunları rapor etmiştir (Cordesman; 1994, s. 102);

"İran'ın tesisleri Hazar'daki Kazvin'in yakınlarındaki Maallem Kelayah denilen bir silah kentini de içermektedir. Bunun 300 milyon dolarlık İran yatırımını içeren ve 1987'de kurulan bir IRGC-çalıştırma tesisi olduğu söylendi. Güya, kent İran'ın Hindistan'dan satın almaya çalıştığı 10 mega wattlık reaktör yerleşimi içindi.

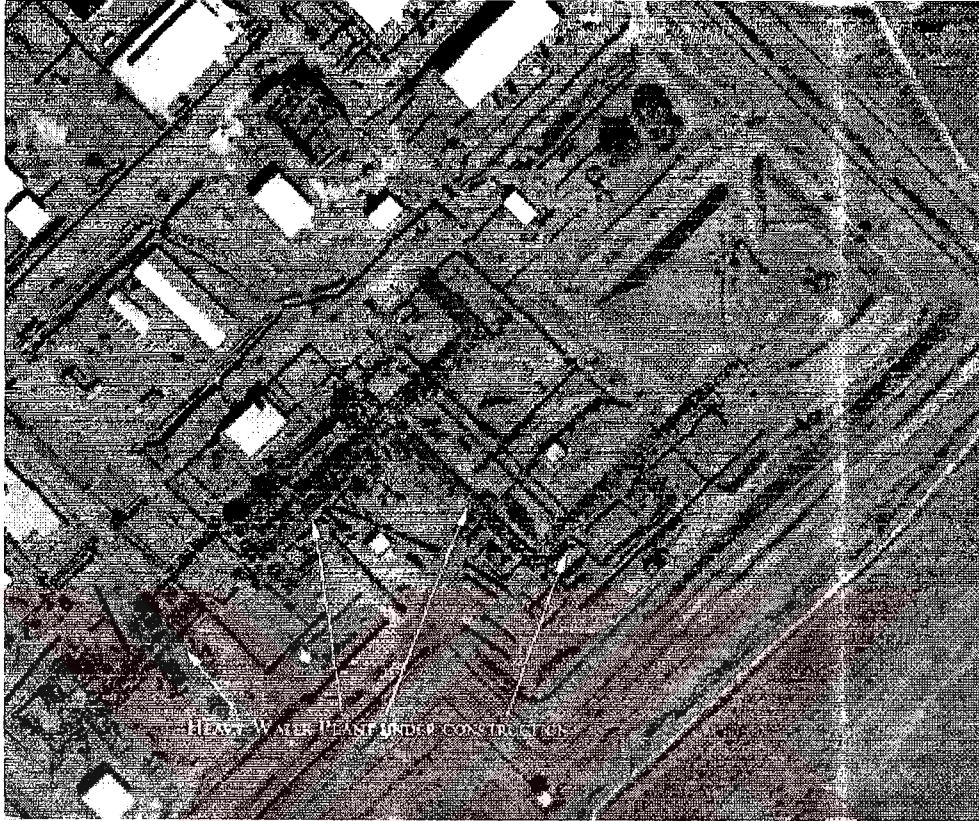

Rus fizikçilerin yönetimi altındaki iki Sovyet reaktörü Hazar'da, Gorgan'da geniş bir alanda yerleştirilmek üzere. Bir keresinde İran'ın da bir Fransız reaktörü inşa etmeyi planladığı Darkhayn'daki alan için Çin Halk Cumhuriyeti'nin uranyum artırım ekipman ve teknisyeni temin etti. Karah'ta nükleer bir reaktör inşa edilmektedir ve bu diğer nükleer silah tesisi İran'ın güney bölümünde Irak sınırında bulunmaktadır. İngiliz firması M.W. Kellogg'un Türkistan sınırı yakınında Körhasan bölgesinde, Boruherd'de inşa edilen amonyak ve üre üreten fabrika güçlü su üretimine adapte edilme amaçlı olabilir.

Amir Kabir Teknik Üniversitesi, İran Atom Enerjisi Teşkilatı, Dor Argham Ltd., Eğitim ve Araştırma Enstitüsü, GAM İran İletişim, Ghoods Araştırma Merkezi, İran Argham Ortaklığı, Sepah Bakanlığı, Araştırma ve Geliştirme Grubu, Semazen Sanayi Defa, Şerif Teknoloji Üniversitesi, Taradis İran Bilgisayar Şirketi, Zakarya El-Razi Kimya Şirketi İran'ın nükleer silah çalışmalarının birer parçasıdır.

Karşıt görüşteki bilgilere dayanan kaynaklar şöyle listelenebilir; İran Atom Enerjisi Teşkilatı, Lazer Araştırma Merkezi ve İbn-i Heysam Araştırma ve Laboratuvar Kompleksi, Bonab Atom Enerjisi Araştırma Merkezi (Doğu Azerbaycan), Devrim Muhafızları İmam Hüseyin Üniversitesi, Cabit Bin El-Hayyan Laboratuvarı Kuşumi Uranyum Madeni (Yazd), muhtemelen Moallem Kalayeh'te bir bölgede, Tahran Üniversitesi'nde Nükleer Araştırma Merkezi, Tarım ve İlaç İçin Nükleer Araştırma Merkezi (Karah), Teknoloji Nükleer Araştırma Merkezi (İsfahan), Saghand Uranyum Madeni (Yazd), Şerif Üniversitesi (Tahran) ve onun Fizik Araştırma Merkezi (Cordesman; 2000b, s. 20). Öte yandan Arak'da da inşası devam eden ağır su tesisi bulunmaktadır.

Fotoğraf.5.3. Arak'daki ağır su tesisi

ARAK, IRAN -- CLOSE-UP

INSTITUTE FOR SCIENCE AND
INTERNATIONAL SECURITY

IMAGE CREDIT: DIGITAL GLOBE
DATE OF IMAGE: 26 SEPT 2002

CLOSE-UP OF THE ARAK HEAVY WATER PLANT UNDER CONSTRUCTION.

Kaynak: <http://www.cns.miis.edu/research/iran/images/fac01c.jpg>

Problem şudur ki; silah tesislerinin bu listeleri hiçbir zaman tam olarak kabul edilmemiştir ve daha dikkatsizce ve dengelenmiş raporlarla önemsenmemektedir. İran'ın şimdiki satın alma ağı, Batılı ve yabancı kontrolüne son vermek amacıyla gizli yürütülen 15 yıllık çabaların ürünüdür ve İran rehine krizine müteakip kurduğu bu ağdan beri, sistemli olarak faaliyetlerini yaymıştır. İran'ın kullandığı tüm faaliyet sahalarını ve içeriğini takip etmek neredeyse imkansızdır. Ancak, Alman Ekonomi Bakanı kontrollü

maddeleri ithal eden veya buna teşebbüs eden, bu tip İran faaliyet sahalarını içeren bir listeyi genişletmiştir. Bu alanlar şunlar: (Cordesman; 2000b, s. 20-21)

- Bonyad e-Mostazafan;
- Savunma Endüstrisi Teşkilatı (Sezamene Sanaye Defa);
- Pers Garma Şirketi, Sadadja Endüstri Grubu (Sadadja Sanaye Daryae);
- İran Telekomünikasyon Endüstrisi (İran Muhabere Sanayi);
- Şehit Hemat Endüstri Grubu, Satın alma Teşkilatı Bakanlığı, Eğitim Araştırma Enstitüsü (EAE);
- İran Hava Araçları Üretim Endüstrisi(İHAÜE);
- İran Pazar Uğraşımı Şirketi, İran Araştırmacılar Grubu;
- İran Denizcilik Teknik Temin Merkezi;
- İran Tahran Kohakd Daftar Nezarat, Endüstri Gelişim Grubu;
- Savunma Bakanlığı (Vezerate Defa)

İran'ın orta büyüklükteki nükleer silah çalışmalarını saklayabilecek yeterli büyüklükteki araştırma ve endüstri merkezine ve yüksek derecede gelişmiş satın alma ağına sahip olduğu konusunda şüphe yoktur. Problem hangi teşkilatların ve tesislerin suçlu veya suçsuz olduğunu tam olarak anlamaktır.

5.3.4. NPT(NSA), IAEA(UAEA) Araştırmaları

1968 yılında, Sovyetler Birliği ve ABD aralarında bulunan anlaşmazlıklarını gidererek, "Nükleer Silahların Yayılması'nın Önlenmesi Anlaşması"nı imzaladılar ve 1970'te bu anlaşma yürürlüğe girdi. Bu anlaşmaya göre, 1 Ocak 1967 tarihinden önce nükleer silah denemesi yapmayan bir ülke anlaşmaya taraf olduğu takdirde nükleer silah yapmayacağı konusunda bir taahhüt altına girmiş bulunmaktadır. Bu tarihten önce nükleer deneme yapan ve anlaşmaya taraf olan ülkelerin ise nükleer silahlara sahip olma ve yenilerini üretme hakları saklı kalmıştır (Kibaroğlu; Şubat, 2003).

İran NPT (1970), Kimyasal ve biyolojik silahların kullanılmasını yasaklayan Cenevre Protokolü'ne (1925), Kimyasal Silah Konvansiyonu'na (Chemical Weapon Convention, CWC, 1993), Biyolojik Silah Konvansiyonu'na (BWC, 1975) taraftır ve henüz onaylamamakla beraber, nükleer testleri yasaklayan Comprehensive Test Ban Treaty (CTBT) yi imzalamıştır (Savyon; 2002).

NPT ve UAEA bariz değeri olan bir dizi kontrol ve denetleme olanağı temin etmektedir, ancak bir silah programında kullanılabilecek ve silahlanma için içeriği suistimali sağlayacak "barışçı" nükleer teknolojinin ithalatını meşru görebilmektedirler. NPT'nin imzalayıcısı olarak İran, UAEA'ya nükleer tesislerini incelemesi için izin vermek zorundadır. İlk baştaki denetleme yönetiminde, bu incelemelerin imkanları kısıtlanmıştır. NPT'nin V maddesi gereğince; İran'ın belirttiği tesislerde UAEA'nın denetlemelerine izin verdiği müddetçe İran, nükleer reaktör ithal etmeye ve kısıtlı miktarda nükleer teknolojiye sahip olabilir. Bu "barışçı" nükleer teknoloji transferi; sonuçta İran'a gizli reaktör tesisleri, merkezden uzak tesisler ve/veya kimyasal ayrışım tesisleri üretimi kabiliyetini veren nükleer teknoloji üslerini sürekli olarak geliştirme imkanı vermektedir (Cordesman; 2000a, s.21).

Körfez savaşı sonrasında oluşturulan ve barışçıl amaçlı olduğu açıklanan nükleer materyallerin dönüştürülmemesini en üst derecede garantilemek için ek koruma olarak oluşturulan, aynı zamanda açıklanmamış nükleer materyaller ve faaliyetlerin eksikliği için hazırlanan, 93+2 olarak da bilinen Ek Protokolü İran onaylamamıştır (Savyon; 2002).

İran'ın, NPT'nin maddelerini kabul ettikten sonra UAEA'nın düzenli olarak İran'ın belirttiği nükleer tesisleri inceleyebileceğine ve kontrol etmesine rağmen, bu İran'ın nükleer tesisleri silahlanma için kullanmadığına dair yeterli garantiyi sağlamamaktadır. NPT'de ki 93+2 revizyondan önce, UAEA sadece nükleer materyal olarak veya reaktöre sahip olarak deklare edilen tesisleri topluca inceledi. Diğer İran tesislerini ziyaret kısıtlıydı ve doğal olarak, yasal bir nükleer tesisle gizli silah yapımına adanmış olanı ayırt eden habersiz ziyaretler konu kapsamında değildi. Örneğin, UAEA, Irak'ın bildirdiği üç reaktörün NPT'ye uygun olduğunu defalarca söylemiştir. Fakat

önceki NPT rejimi altındaki diğer tesisleri denetlemekte başarısız olmuştur (Cordesman; 2000a, s.21-22).

UAEA denetimine tabii olan İran tesisleri bile risk ortaya koyabilmektedir. Kuzey Kore’de olduğu gibi, bir ülke reaktör satışlarını etkileyen tedbirlere tamamen uyup daha sonra reaktör veya reaktörler tamamlandıktan sonra UAEA, bu tedbirlerini reddedebilir. Daha sonra kullanılmış plütonyum reaktör çubuklarını işleyebilir ve İran gibi bir ülke yerel olarak imal edilen uranyum çubukları ile reaktörlerini tekrar doldurabilir. İran’ın satın almakta olduğu hafif tip su reaktörleri, ne plütonyum radyasyonu ne de reaktör yakıtının yığınlar halinde “yamyamlaştırılması” için uygun tasarımlar değildir. Fakat İran başka tip reaktörler satın alamaz. Hiç kimse Fransa’nın Osirak anlaşması zamanında Irak’a teklif ettiği, zenginleştirilmiş uranyum yakıtını kullanan araştırma reaktörlerini satmamaktadır.

İran’ın UAEA’yı atlattığı ya da onların kafalarını karıştırdığı suçlamaları ortaya atılmakta ve UAEA’nın İran tesislerine tam denetimler yerine özel ziyaretler gerçekleştirdiği öne sürülmektedir. Fakat diğer uzmanlar UAEA’nın bu ziyaretlerinin batı istihbaratlarından alınan ve göz ardı edilmeyecek brifinglerden sonra gerçekleştirdiğine deyinmektedirler. Daha sonra UAEA, Şubat 1992’de şüpheli 10 tesisten 6’sına ön hazırlıkları yetersiz ziyaretlerde bulunmuştur. Fakat hiç birinde silah faaliyetlerine rastlanmamıştır. Saghand’daki uranyum çıkarma tesisi üretimden 5 yıl geridedir ve uranyum konsantrasyon tesisi de yoktur. Ayrıca Maaleem Kelayah’taki nükleer silah araştırma tesisi olduğu iddia edilen tesis de bir motelden daha büyük olmayan bir eğitim ve konferans merkeziydi. Daha da ötesi Shiraz’daki Çin destekli Calutron yalnızca tıbbi araştırmalarda kullanmak üzere izotoplar üretebilecek kadar küçük olduğunu ortaya çıkarmıştır (Cordesman; 2000b, s. 22).

UAEA ile ilgili olarak 1992 ziyaretinin yalnızca tanıma/bilgi edinme turu olduğu suçlamaları da olmuştur. UAEA, sahte bir tesise götürülmüş ve Maaleem Kelayah’taki tesisin denetlendiği düşünülmüştü (Cordesman; 2000b, s. 22).

İran, Ekim-Kasım 1993’te yeni bir UAEA ekibinin ziyaretine izin vermiştir. Bu ekip, Amerika ve diğer Batılı ülkeler tarafından detaylı brifinglerle bilgilendirilmiş ve

Tahran, İsfahan ve Karaj'daki şüpheli üç esas nükleer araştırma kompleksine girmesine izin verilmişti. Fakat önceki UAEA ziyareti gibi bu da tam denetleme görevi değildir. Sadece bir ziyaret olarak kalmıştır. Yine UAEA, İran'ın gizli faaliyetlerini ortaya çıkaracak denetlemeye izini ve araştırma tesislerinin tamamını inceleyecek teşkilat ve donanımına sahip değildi. Daha da ötesi ekibin bu tesislerdeki toprak ve parça örneklerine yeterli erişimi bile yoktu (Coll, 20 Kasım 1993, p. A-13).

NPT'nin dayatılması; İran'ın, NPT'nin tekrar düzenlenen maddeleri ışığında tesislerinin tam bir UAEA denetimine tabii kılınmasına bilinmeyen şüpheli tesisleri "hedef alması" için yaygın ulusal istihbarat gayretleriyle desteklenmesine ihtiyaç duymaktadır. Bu halde bile İran'ın hangi faaliyetlerinin silah girişimlerinin bir parçası olduğunu belirlemekle ciddi güçlükler çıkabilir.

UAEA yöneticileri Mayıs 1997'de deklare edilsin edilmesin herhangi bir NPT ülkesinde herhangi bir tesisin incelenmesine izin veren bir taslak benimsemiştir. Bu taslak sınırlı çapta fabrika veya işlemlerden yayılması mümkün küçük çapta izotopları tespit edebilen gözlemlere ve maddenin 1 gr. Milyarda birini ihtiva eden örneklerdeki izotop oranını ölçmekte kullanılmak üzere spektrometri kullanımına izin vermektedir. Bu gözlemler muhtemelen alışılmadık U-235 ve U-238 oranlarını plütonyum işleminde kullanılan herhangi bir elementin anormal miktarda fazla olduğunu ve radyoaktif iyodin ve kripton izotopları gibi nükleer fizyon ürünlerini tespit edebilir. Toprak, su, hava ve bitki örtüsüyle birlikte duvar ve donanımlardan alınan küçük örnekler büyük kıymet taşıyabilir (Schwarzbach; 1997, s.62).

Yasal olarak İran, NPT'den 3 aylık bir nota ile çekilip nükleer programını geliştirebilir. Mantıklı araştırmacılar görmeli ki; İran tehlikeli sınırlarıyla Afganistan'daki yükselen tansiyon, Saddam Hüseyin'in devam eden rejimi, ve Basra körfezinde ve komşu sularda konuşlanmış saldırgan ABD filosu- hayati milli güvenlik çıkarları için gerektiğinde her türlü maliyete katlanacaktır (Kemp; 2001, s.6). Daha sonra yaşanan gelişmeler; Afganistan ve Irak operasyonu İran'ın kuşkularında haklı olduğunu ortaya çıkarmıştır.

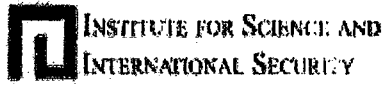
Nükleer indirim dayatmaları, çifte kullanımlı teknoloji ihracını rapor etmede uluslararası işbirliğine ve UAEA'nın bu tip ihraçların maksatlarını ve bu ihraçları kullanacak tesisleri soruşturmalarına izin veren düzenlemelere de ihtiyaç duymaktadır. Yalnızca birkaç ülke duyarlı şekilde bu ihraç verilerinde işbirliği göstermekte ve hiçbiri muhtemel tedarikçilerin yabancılar tarafından denetimine izin vermemektedirler. Özel olarak UAEA'nın bugüne kadar ki gayretleri ve İran'ın inkar etmeleri, İran'ın gizli bir nükleer programı olmadığına işaret etmemektedir. Pek çok batılı uzman İran'ın en az on yıldır nükleer silah girişimlerinde kullanmak üzere ihtiyaç duyulan maddeleri araştırdığına ve bahsi geçen tesislerin bulunmasındaki beceriksizliğin İran'ın gizli saklı bir program yürüttüğünün bir yansıması olduğuna inanmaktadır.

İran her zaman nükleer silah peşinde koştuğunu yalanlasa ve “nükleer enerjinin barışçıl” kullanımını hedeflediğini ve bunun uluslararası anlaşmalarla tanınmış hakkı olduğunu açıklasa da ABD (ve İsrail) İran'ın nükleer silah elde etmeye çalıştığı yönündeki iddialardan hiç vazgeçmemiştir. İran'ın belli başlı kitle imha silahlarının önlenmesi anlaşmalarına dahil olması, NPT'nin de bir üyesi olarak topraklarını UAEA'nın denetimine açması ve Ajansla işbirliği yapması, Ajans yetkililerinin bir çok defa İran'ın nükleer programının barışçıl olduğu ve UAEA ile işbirliği yaptığı yönündeki açıklamaları da ABD ve İsrail'i ikna etmeye yetmemiştir (Sinkaya; 2003). Çünkü, (1991) Körfez Savaşı'ndan sonra Irak'ta tespit edilen nükleer silahlanma çalışmaları UAEA denetimlerine rağmen gizli nükleer çalışmaların olabileceğini ortaya koymuştur.

Fotoğraf .5.4. Natanz Nükleer Tesisi

NATANZ, IRAN -- CLOSE-UP

INSTITUTE FOR SCIENCE AND
INTERNATIONAL SECURITY

IMAGE CREDIT: DIGITALGLOBE
DATE OF IMAGE: 16 SEPT 2002

THIS IS A CLOSE-UP OF SOME OF THE MORE ADVANCED CONSTRUCTION AT THE NATANZ SITE. THIS SITE IS A POSSIBLE URANIUM ENRICHMENT FACILITY, MAYBE FOR GAS CENTRIFUGES.

Kaynak:<http://www.cns.miis.edu/research/iran/images/fac03c.jpg>

Bunun üzerine 1997'de NPT Ek Protokolü hazırlanmış ve imzaya açılmıştır. Ek Protokol, UAEA'nın istediği zaman, istediği yerde, ön bilgilendirme olmaksızın

incelemeler yapmasına olanak vermektedir ki İran, bu protokole bugüne dek taraf olmamıştır. Hatta, 2002 yılında İran'ın UAEA bilgisi dışında Arak ve Natanz'da da nükleer çalışmalarının olduğu ortaya çıkmıştır ve Natanz civarından alınan toprak örneğinde ve geçtiğimiz Ağustos ayı içinde Kalaye Elektrik tesislerinde UAEA yetkilileri zenginleştirilmiş uranyum tespit etmiştir (Knowlton; 2003). Aynı zamanda İran'ın balistik füzeler yapması ve bunların menzillerini arttırma yönündeki gayretleri ABD'nin İran'a yönelik şüphelerini pekiştirmektedir.

5.4. İran'ın Nükleer Çalışmalarının Son Aşaması ve Sonuçları

İran'ın ne zaman nükleer silah elde edeceğini tahmin etmenin ya da İran'ın gerçekten silah temin edene kadar bu programlarını sürdüreceğinden emin olmanın bir yolu yoktur. Önceden bahsedildiği gibi Hatemi 1997 Eylül'ünde, uzun süre İran Atom Enerjisi Kurumunun Başkanlığını yapan Rıza Emrullah'ı değiştirmiş ve eski Petrol Bakanı Golamrıza Ahazade'yi başa getirmiştir. Bu atama, Hatemi'nin, İran'ın nükleer güç programlarının etkili bir şekilde yönetimine olan vurgusu da olabilir veya yalnızca bürokratik rotasyon sürecinin basit bir parçası da olabilir (Cordesman; 2000a, s. 24). Eylül 1997'de ABD Devlet Bakanı Warren Christopher şu şekilde bir açıklama yapmıştır: *“İran'ın 1980'lerin ortalarından beri nükleer silah elde etmek için bir yapılanma içerisinde olduğunu biliyoruz. İran nükleer aktivitelerle meşguldür. İran'ın bu çalışmaları barışçıl amaçlı değildir. Nükleer endüstrisi sürekli gelişmektedir ve İsfahan tesisinde farklı bölümlerde 3000 personel çalıştırmaktadır. Ayrıca çok gizli silahların dizayn edildiği Moallam Kalayeh, Hazar Denizi yakınında bulunmaktadır”* (Venter; 1997, s.29-31).

İran'ın şu anda sahip olduğu bilimsel ve teknolojik kapasite, İran'ın nükleer bir program geliştirmesi önündeki en büyük caydırıcı unsuru oluşturmaktadır. İran, nükleer silahlarda ısrar etse de dış kaynaklardan (fissile) maddeler almadığı sürece, kısa vadede bunu elde edecek gibi görünmemektedir. ABD'li General Binford Peay'ın Haziran 1997'de söylediği gibi *“Bunun önümüzdeki asrın dönümünde bir zamanda olacağını tahmin ediyorum. Tarih vermek istemiyorum. 2003-2007 veya 2010 mu olur bilmiyorum.*

Yalnızca giderek yaklaştığını biliyorum. İç güdülerimiz onların hızının bu olduğunu size söylüyor.” (Agence France Presse; 26 Haziran 1997)

Bazı kaynaklar İran'ın nispeten hızlı bir şekilde nükleer silah inşa edebileceğini söylerken genel olarak kötümser kaldıkları söylenebilir. CIA Direktörü Robert Gates, İran'ın özel silah üretme kabiliyetinin geliştirilmesinin ordusunu ve savunma yeteneğini geliştirme gayretlerinin bir parçası olarak değerlendirmiştir (Mann; 17 Mart 1992, p. 1).

Diğer bazı kaynaklar ise, İran'ın daha uzun süreceğine inanmaktadırlar. ABD istihbarat kaynakları İsrail'den çıkan raporları yalanlamakta, tahminlerinin 7 ile 15 yıl arasında olduğunu iddia etmektedirler. John Hollum, 1995'te Kongre'de İran'ın 2003 itibariyle silaha sahip olabileceğini söylemiştir. 1997'de ise İran'ın bu silaha 2005-2007 itibariyle sahip olacağını iddia etmiştir (Cordesman; 2000a, s. 24).

İran'ın muazzam bir gelişme kat etmiş olabileceği iki seneden sonra bile ABD, İran'ın kendi kendine bomba yapabilmesi için en az iki veya dört yıl geçmesi gerektiğini tahmin etmiştir. Bu gibi tahminler her zaman kesin değildir. ABD Savunma Bakanı William Perry 9 Ocak 1995'de şunları söylemiştir: *“İran'ın nükleer sistemlerini geliştirmeye çalıştığına inanıyoruz. Onların belirli yeterliliğe ulaşması için çok uzun yıllar geçmesi gerektiğini düşünüyoruz. Bu uzun zaman geçince ye kadar kısa yoldan yapabilecekleri bazı şeyler var.”* (Washington Times; 19 Ocak 1995, p.A-18). Bakan Perry kısa yoldan yapabileceklerle İran'ın eski Sovyetler Birliği'nden ya da nükleer madde üretebilecek diğer ülkelerden nükleer madde temin edebileceği riskini kastetmektedir.

Bu risk belki de İran'ın nükleer yetenekleriyle ilgili en büyük belirsizliği oluşturmaktadır. Örneğin İran'ın 1992-1993 yıllarında çok miktarda güvenilir olmadığı kanıtlanmış Sovyet nükleer silah bilimadamı kiraladığına dair raporlar bulunmaktadır (Jane's Intelligence Review; 1995, s. 4-14). Aynı zamanda bir kısmı İran'a giden, önemli miktarda bilim adamı ve teknisyenin ve keza büyük bir teknoloji transferinin varlığı şüphe götürmemektedir.

Benzer olarak, İran'ın nükleer madde aldığı ve teknoloji transfer ettiğine dair belgeler abartılmış raporlara yol açmaktadır. İran, 1992 yılında Kazakistan'da ki bir depolama bölgesinden berilyum almak için çok gayret sarf ettiği ve aynı zamanda 600 kg. zenginleştirilmiş uranyum aldığı iddia edilmiştir (Cordesman; 2000b, s. 25).

1996'da merkezi istihbarat yöneticisi John M. Deutsch kongreye şunları söylemiştir: *“İran'ın kendi imkanlarıyla nükleer silah çalışmalarına devam ettiğine karar verdik. İran aslında hem plütonyum, hem de seyreltilmiş uranyum üretme kabiliyetlerini geliştirmeye çalışıyor. Silaha yönelik çalışmaların süresini kısaltmak için İran, asıl kaynağı Eski Sovyetler Birliği olan atomik madde satın aldı.”* Yönetici aynı zamanda İran'ın yerel uranyum geliştirme programının gaz bombası geliştirmeye odaklandığını ve İran'ın dış yardımlarla kısılabilecek olmasına rağmen, nükleer silah üretmesinin en az sekiz on yıl alabileceğini bildirmiştir (Cordesman; 2000a, s.25).

Savunma Bakanlığı'nın nükleer yayılmaya yönelik ayrıntılı raporu 1997'de yayınlanmıştır. Raporda İran'ın nükleer çalışmalarının süresi ile ilgili yorum bulunmamaktadır. Bunun yanında İran'ın nükleer programıyla ilgili geniş sınırlar çizilmektedir ve İran'ın kitle imha silahları almaya yönelik çalışmalarıyla nasıl uyumlu olduğu gösterilmektedir. Bu görüşler hala geniş ölçüde bakanlığın fikirlerini yansıtmaktadır (<http://www.defenselink.mil/pubs/profil97/graphics.html>)(Bkz. Ek-2).

Yakın Doğu İlişkileri Sekreter Yardımcısı Martin Indcyk, 28 Temmuz 1998'de İran'ın ŞAHAB-3 ve ŞAHAB-4 programının açıkça nükleer silah temini çabaları ile bağlantı kurulduğu dış ilişkiler komitesine tanıklık etmiştir. Martin Indcyk füzelerin İran'a İsrail, Türkiye ve Suudi Arabistan'daki hedefleri vurma menziline vereceğini ve İran'ın nükleer programıyla ilgili olarak da, takvimsel bir nükleer bir program olduğunu açıklamıştır. Indcyk *“İnsanlar nükleer silah kabiliyetinin uzun yıllar alacağı düşüncesindedir. Değerlendirmelerimiz farklılık gösteriyor. Ben o konuda biraz şüpheliyim. Çünkü inanıyorum ki bilgilerimiz çelişkili. Çünkü bu takvimsel bir program”* demiştir (Washington Times; 29 Temmuz 1998, p. A-12).

1997'den beri Merkezi İstihbarat Müdürlüğü'nün Silahsızlanma Merkezi, İran'ın nükleer silah teknolojisi elde etme çabalarına ilişkin tasnif edilmemiş raporlar

yayınlanmaktadır. Şubat 2000'de yayınlanan raporu 1998'den beri İran'ın gelişmesine odaklanmıştır (Cordesman; 2000a, s. 28-29) (Bkz. Ek-2).

Resmi olmayan veya sızan tahminler her nasılsa daha kötümserleşerek ortaya çıkmaktadır. New York Times ve Washington Post, CIA'in, İran'ın nükleer silah programının zamanlamasını karakterize edemediğini ve İran'ın halihazırda bir bombası olabileceğini yeni yeni değerlendirdiğini Ocak 2000'deki raporunda yayımlamıştır. Bu raporlar her nasılsa İran'ın ne kadar hızlı silah ürettiğini değerlendirmedeki radikal değişimin sonucu olmaktan çok İran'ın kapasitesini değerlendirmedeki doğal belirsizliklere yoğunlaşan bir istihbarat raporuyla ilgiliymiş gibi görünmektedir (New York Times; 17 Ocak 2000, p. A-1).

New York Times'daki raporu takiben geçmişe ait bir başka rapor, CIA'in İran'ın dönüştürülebilir materyal elde etmenin dışında bir nükleer silahın her yönüyle üretimi ve dizaynını tamamlama yeteneğine vardığına işaret etmiştir. Raporun ayrıntıları hiçbir zaman sızdırılmazken rapor, İran'ın orta büyüklükte plütonyum ve uranyum silahları dizayn etmek, yüksek patlayıcı lensler, nötron başlatıcılar ve yüksek hızda kapasitörler ve silahın diğer bileşenlerini üretebileceği sonucuna varmış gibi görünmektedir. İran; Irak ve Pakistan'ın nükleer programlarına benzer modern test teçhizatları kullanarak yaptığı gibi patlayıcının davranışının dizaynının dönüşken simülasyonlarını oluşturamaz ve illegal dönüşken materyali ele geçirirse bu bileşimlerden hızlı bir şekilde bu silahı toplayabilir. Öyle görünüyor ki rapor, İran'ın şimdi yüksek miktarda zenginleştirilmiş plütonyum projesi için teknolojiye kolayca sahip olduğu kararına varmıştır. Çünkü ciddi olarak bu projeyi deneyen ülke başarısızlığa uğramamıştır fakat İran bir bomba yapmak için dönüştürülebilir uranyuma ihtiyaç duyacaktı. Sonuç olarak asıl belirsizlik ABD'nin bir silaha sahip olmasını sağlamak için dönüşken materyalin yeterli doğrulukla bütün potansiyel kaynaklarını gözetim altında tutup tutmamış olmasıydı ve de cevap hayırdı (Cordesman; 2000b, s. 29).

Bu türden her sonuç spekülatif olmasına rağmen öyle görünmektedir ki ABD'nin istihbarat servisi, İran'ın nükleer silah çabalarında spesifik organizasyonların yer aldığını, tüm tesislerin yapısını ve konuşlandığı yeri, dıştan satın alma merkezlerini ve

İran'ın teknik başarısını tam olarak belirlemenin mümkün olmadığı sonucuna varmıştır. Amerikan istihbaratı şüphe yok ki halka bildirdiğinden fazlasını bilmektedir aynı zamanda İran, Şah zamanından beri halk tarafından bilinmeksizin gizli bir program yürütmektedir. Ayrıca İran, Irak savaşı süresince tesislerinin merkezi ve apaçık olmamasını sağlamak ihtiyacı duyduğunu ve faaliyetlerini herhangi bir çeşit istihbarat keşfinden gizlemek zorunda olduğunu da anlamıştır. Silahsızlanma anlaşması, denetleme rejiminin güçlenmesini ve İran'ın daha ılımlı çaba araştırması programlarını gizlemek için bu çabalarını hemen hemen büyük oranda güçlendirmiştir (Cordesman; 2000a, s. 29).

CIA istihbarat şefi vekili John McLaughlin, 2000 yılı Haziranın da silahlanma çabalarının gayesini tahmin etmedeki belirsizlikler hakkında net yorumlarda bulunmuştur; (Cordesman; 2000b, s. 30);

“Kitle imha silahlarının yaygınlaşması sorununun daha da kompleksleşmeye ve zorlaşmaya başladığını söyleyebilirim... Onu şimdi ikinci silahlanma delili olarak görmeye başlıyorum. Bu aynı zamanda paylaşılan bilgiler ve silah elde etmeye çalışan ülkelerden alınan bilgiler doğrultusunda bunun kanıtını artırmakta. Kuzey Kore ve İran gibi ülkeler silahlanma sistemleri geliştikçe iştirakçilerinden bağımsız olarak kaynak elde edimini sağlayabiliyorlar. Bu da durumu daha kompleks hale sokabiliyor. İstihbarat işinde bilgiyi karşı tarafa karşı korumak ve karşı tarafı aldatmak bir sanattır. Silahlanma çabasındaki ülkeler ise istihbarat ile ilgili bu sanatı kullanmayı öğrendiler ve bu bizim işimizi oldukça zorlaştırıyor. Eğer burada bana göre endişe verici bir konu varsa o da silahlanma çabalarındaki artan karmaşadır. Belirli bir seviyeye kadar ilgilendiğimiz problemlerin çoğunun yüzyıllık geçmişi var. Aynı zamanda bu geçmiş gelecekle de bağlantılı. Aynı insanlar farklı olarak diz üstü bilgisayar ve ticari kripto kullanıyorlar. Bu bilgileri onların web sitelerinde bulamayacaksınız. Sizin oraya bizzat gizli olarak sokulmanız, teknik ve insan kullanarak bilgi toplamanız gerekiyor.”

Birçok uzman, İran'ın nükleer bomba yapımındaki temel teknolojiye sahip olduğunu ama uranyum ve plütonyumu da çalmadıkça veya başka bir ülkeden satın

almadıkça dönüştüremeyebileceğini bilmektedir. Aynı zamanda İran'ın, ABD ve İsrail tarafından vurulacağı yönünde de ciddi endişeleri bulunmaktadır. Bundan dolayı da İran bilinçli olarak bu yöndeki aktivitelerini düşürmüştür ve sadece düşük ve orta dereceli silah üretimi yapmaktadır (Washington Times; 17 Mayıs 1995, p. A-15). Hiçbir uzman ciddi olarak büyük bir silah üretimi çabalarını tespit ettiğini bu noktada söyleyemez. Sonuç olarak bazı uzmanlar İran'ın en azından 5 ile 7 yıl içinde kendi geliştirdikleri materyali kullanarak nükleer aletler ve 6 ile 9 yıl içerisinde de uzun menzilli ve harp başlıklı füze sistemini tasarlayabileceklerini tahmin etmektedir (Cordesman; 2000a, s. 30).

İran hakkındaki tahmini silah üretim zamanları İran'ın dönüştürücü materyalleri eline geçirmesiyle ciddi bir şekilde daha kısa zamanda gerçekleşebilecektir. 500 kg'lık dönüştürücü materyal Kazakistan sınırları dışında ABD tarafından 1994'de açığa çıkarılmıştır. Bu materyal İran için 25 nükleer silah yapmaya yetecek bir miktardır ve ABD'de İran'ın aktif olarak bu materyali istediğini bildiği için öncelikli olarak buna göre hareket etmektedir. Eğer İran bu materyali elde etseydi nükleer silahını 9 ile 36 ay içerisinde üretebilirdi (Cordesman; 2000a, s.30).

Bu dönüştürücünün transfer edilmesi riski hayati önem taşımaktadır. ABD'li uzmanlar Sovyetler zamanından kalan silah ve dönüştürücülerin Rusya'daki tesislerde depolandığını tahmin etmektedir. Bu tesislerin güvenliği ise belirsizliğini korumakta ve burada kirli nükleer pazarlar oluşturmaktadır. Bu pazarlarda radyoaktif maddeler, Orta Avrupa insanları tarafından pazarlanmaktadır. Gelecek için bir garanti yoktur. Aynı şekilde İran'ın da nükleer silah parçaları ve harp başlıklı nükleer balistik füze teknolojisini satın alıp alamayacağı hakkında bir garantisi yoktur.

5.4.1. İran'ın Nükleer Savaş Doktrini Ve Kabiliyetleri

İran'ın nükleer silahlarla neler yapabileceğini tahmin etmek mümkündür. Fakat, İran'ın bu yeteneğini komşularını tehdit etme ve kışkırtma adına (veya batıyı baskı altına alma adına) ne kadar saldırganca kullanacağını saptamak imkansızdır. İran'ın nükleer savaş doktrinini ve hareketlerini kestirmek, onun biyolojik silahları nasıl kullanacağı

hakkındaki tahminler kadar kuramsaldır. İran'ın nispeten kararlı bir caydırıcılık modeli mi, yoksa kazancını politik olarak saldırganca kullanma tavrını mı seçeceğini bilmek imkansızdır. İran'ın kullanım amacıyla saldırgan bir doktrin geliştirebileceğini, ikaz fırlatma sistemi geliştirebileceğini veya böyle bir silahı son başvurulacak çare olarak rezerve edebileceğini bilmek aynı derecede mümkün değildir (Cordesman; 2000b, s. 31).

İran'ın bölgesel bir süper güç olmak için stratejik hedefleri şöyle sıralanabilir: Öncelikle sınır komşuları olan Irak, Suudi Arabistan ile Orta Asya'daki Müslüman devletler; bölgesel komşuları Türkiye, İsrail ve Mısır karşısında daha üstün bir bölgesel pozisyon elde etmek; ayrıca diğer bölgesel nükleer süper güçler Pakistan ve Hindistan ile eşit statüye sahip olmak, ikinci olarak, ABD, Avrupa ve Bağlantısızlar tarafından Asya-İslam merkezli bir güç olarak durumunu kuvvetlendirmek, Afganistan ve Orta Asya ülkeleri üzerindeki etki üzerinde Türkiye ve Rusya'ya rakip olmak, İslam dünyasının gündemini etkilemektir. Son olarak İran, Filistin stratejisi ve politikasını etkilemek istemektedir (Savyon; 2002).

Açık olan şey İran'ın böyle nükleer bir silah elde etmesinin, bölgedeki askeri anlayış ve konseptleri radikalce değiştirebileceği gerçeğidir. İran bu silahları, MRDM'leri ürettiği hızla elde edebilir ve bu çok tehlikeli bir durum olabilir. İran elde edilmesi zor bir hedefi, bölge hedefini veya menzili içerisindeki bir şehri yok edebilir. İran'ın güney körfez komşuları saldırılara karşı birçok şehriyle hassastır ve başarılı bir nükleer taarruz İran'ın politikalarını ve ekonomisini güçlendirici bir rol oynayabilir.

İran'ın nükleer kabiliyetleri güney körfez ülkelerine ve batıya, orta ve uzun dönemde caydırıcılık, savunma ve silah kontrol terimleri adı altında meydan okuma olabilir. Bu savunma sistemlerinin konuşlandırma işlemi hızlandırabilir. Bu, ABD'nin İran'a karşı nükleer tepki vermesini düşünmesine ve güney körfez ülkeleriyle ittifak kurmasına yol açabilir. ABD'nin biyolojik ve kimyasal silahlara olan tepkisi göz önüne alındığında bu-deniz, kara veya körfez bölgesinin dışında olsa bile-ABD'nin nükleer caydırıcılık yaratma ihtimallerini artırabilir (Cordesman; 2000a, s. 31).

Bir başka bakış açısıyla da şu an nükleer silahlar İran'a; ABD, İsrail veya Pakistan'a karşı çok büyük bir değer etmemektedir. Küçük nükleer silahlar ABD ve

İsrail'in İran'a saldırma isteği veya becerisini pek azaltmayacaktır. Üstelik İran'ın nükleer silah ele geçirme çabası bu saldırı tehdidini arttıracaktır. Hamaney bunu 1992'de yaptığı bir konuşmada, "İslam dünyasının gücünün yerli bir atom bombası yapımında olduğunu düşünmüyorsunuz" diyerek dile getirmiştir. Eğer İran nükleer silahlanma ile kendisini koruma stratejisi uygulayacaksa, büyük güçler hala o silahlardan yüzlercesine sahip konumda olacaktır (Perkovich; 2003, s. 6). ABD ve İsrail'in herhangi bir krizde İran'a karşı kullanmak için çok daha fazla nükleer gücü vardır. Tarih, kültür ve becerisi İran'ın ABD ve İsrail'e karşı bir savaş başlatmayacağını gösteriyor (Perkovich; 2003, s. 7).

Eğer ABD böyle bir caydırıcılık sağlamakta başarısız olursa bu durum Körfez ülkeleri için, İran'a katılmak veya kendi kitle imha silahlarını elde etme ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. İran ve Irak'ın radyolojik silah geliştirme ve kullanma ihtimalini göz ardı etmek hemen hemen imkansızdır. Böyle bir silah üç şekilde olabilir; (Hepsi de kimyasal ve biyolojik silahların potansiyel kullanımı ile etkileşebilir) (Cordesman; 2000b, s. 32)

- *"Birincisi; dönüştürülebilir materyalleri kirletilmiş veya sınırlı ısı ve basınç etkisine sahip düşük olarak zenginleştirilmiş seviyelerde kullanılabilen kirlili bir silah olabilir fakat sadece 3 veya 5 kilogramdan üretilmiş ve toprağa etki ettiğinde bir şehri etkili olarak zehirleyebilir. Böyle bir düzenek, etkili nükleer silah geliştirmede bilinen bazı üretim ve dizayn problemlerini azaltabilir.*
- *İkincisi; güvensiz olan veya hatalı olan test edilmemiş bir silahı veya tam doğru olmayan bir füze üzerine monteli bir silahı kullanmak ve dağıtım sisteminin doğruluğuna veya dizayn etkinliğine ulaşmak için radyasyon etkilerini telafi etsin diye yere yakın bir yerde patlatmak olabilir.*
- *Üçüncüsü; radyoaktif materyali toz veya sıvı formda bir terör silahı veya konvansiyonel olmayan bir silah olarak kullanmak olabilir. Radyoaktif materyal kullanımından dolayı büyük miktarda öldürücülük elde etmek çok zor olabilir ve böyle bir silah ağırlık ve öldürücülük bakımından biyolojik silahlardan daha az etkili bir silah olabilir. Fakat bu önemli bir bölgeyi kirletme kapasitesine ve panik yaratma kabiliyetine sahip olabilir."*

ABD ve Rusya radyolojik silahlara nükleer silahları tam olarak kontrol altına alma yetenekleri olduğundan dolayı karşı çıkarlarken bu tür durumlar İran ve Irak'a daha çekici gelebilir. Kimyasal ve biyolojik silahlarla ilgili durumlar mevcutken İran'ın herhangi bir silahı elde etme şansı komşularını rahatsız etme kabiliyetini arttırmıştır.

Nükleer savaş pek olası olmasa da, bazı İranlılar bu silahlara sahip olmanın kendilerine Kuzey Kore örneğinde olduğu gibi caydırıcılık ve pazarlık gücü vereceğine inanmaktadır. Bu güvenilemez bir hesaptır. Eğer ABD, Kuzey Kore'ye saldırıdan caymışsa, bu cayma Kuzey Kore'nin konvansiyonel toplarla Seul'u harabeye çevirme gücünden ve savaştan sonra Güney Kore'nin Kuzey Kore ile birleşmek istememesinden kaynaklanmaktadır. İran bu tarz caydırıcı özelliklere sahip değildir (Perkovich; 2003, s. 7).

Muharebe gücüne gelince; İran'ın nükleer silaha gerçek eğilimi ve etkileri muhtemelen asıl meseleler değildir. İran'ın muhtemelen geliştireceği herhangi bir faaliyet için kullanabileceği nükleer aygıt Ortadoğu'da ulaşılması güç bir hedefi veya bölge hedefini veya şehri yok etmeye yeterlidir. Nükleer silahlarda aynı etkiyi yaratır fakat etkileri bakımından büyük bir alanda olduğu için farklılık arz eder. Bu etkileri sonuçları bakımından ölçmek mümkün değildir ve mevcut radyasyon oranı hakkında bilgi öldürücülük hakkında tartışma yaratır (Cordesman; 2000a, s. 32).

İran'ın nükleer programları aynı zamanda biyolojik ve kimyasal programlarıyla ve dağıtım kapasitesini geliştirmesiyle ağırlıklı olarak interaktif olacaktır. İran'ın önemli derecede nükleer kapasitesi oldukça önemli cruise füzeleri ve uzun mesafeli hava savunma kabiliyetine sahip olmuş olmalıdır. Nükleer silah taşıma kapasitesine sahip cruise füzesi olmamasına rağmen, konvansiyonel kapasitesini önemli bir muharebe gücüne sahip olacak bir noktaya kadar oluşturmuş olmalı ve bölgedeki diğer milletlere - özellikle de İsrail'e-büyük bir tehdit oluşturabilir (Cordesman; 2000b, s. 32).

5.4.2. İran'a Uygulanan Nükleer Baskının Son Dönemeci

İran'ın nükleer silah elde etmeden durdurulması gerektiğine inanan ABD, İran ile nükleer işbirliğine giren devletleri ve şirketleri caydırmak ve İran'ı çevreleme

politikasını benimsemiştir (Sinkaya; 2003) Son on yıldır nükleer enerjinin kullanımının teşvikinde daha fazla nükleer çalışma yapmaması için yapılan çalışmalarda UAEA, ABD ile Bush yönetiminin şeytan eksenini olarak değerlendirdiği Irak, İran ve Kuzey Kore arasında anlaşma yapılması için zorlanmıştır. Sonuç olarak Washington, İran'dan NPT ek protokolünü imzalamasını istemiştir. UAEA denetimcilerinin etkinliğinin artırılması istenmiştir (Schwarz; 2003, s.1). 16 Haziran 2003 tarihinde UAEA Yönetim kuruluna sunulan raporda Başkan Muhammed Elbaradei; İran'ın bazı nükleer materyalleri ve faaliyetlerini ajansa bildirmediklerini işaret ettikten sonra İran'ın nükleer çalışmalarının barışçıl olduğuna ajansı ikna edebilmesi için en kısa zamanda ek protokolü imzalamasını ve uygulamaya geçmesini istemiştir (CND Briefing; 2003, s.3).

Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı Yönetim Kurulu bir toplantı yaparak, 12 Mart 2004'de İran'ın nükleer faaliyetlerine ilişkin bir karar almıştır. Kararda, BM denetçilerinin İran'da yaptıkları denetimlerde yeni uranyum zenginleştirme cihazları bulmasından ve İran'ın açıklamadığı süpheli faaliyetlerde bulunmasından duyulan rahatsızlık belirtilmiştir (<http://www.ntvmsnbc.com/news/261329.asp>)

Aynı zamanda İran'ın nükleer geliştirme programının bazı yönlerinin uluslararası kamuoyundan gizlendiği ileri sürülmüş ve aynı zamanda Tahran hükümeti, nükleer programını açıklama konusunda yeterince işbirliği yapmamakla suçlanmıştır (<http://www.dwelle.de/turkish/nachrichten/print/3.30834.1.html>)

Konunun BM Güvenlik Konseyi'ne iletilip ileilmeyeceğine ise UAEA'nın Haziran ayındaki oturumuna kadar karar verilmesi öngörülmüştür. Toplantıda İran'dan başka Libya'daki nükleer faaliyetlerde görüşülmüştür. Ancak İran'ın aksine Libya, UAEA müfettişlerinin izinsiz denetimlerde bulunabilmelerini sağlayan Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'nı imzalamıştır (<http://www2.dw-world.de/turkish>). Öte yandan İran Dışişleri Bakanı Harrazi, Washington'u İran aleyhinde karar almaları için UAEA'na baskı yapmakla suçlamıştır. (<http://www.dwelle.de/turkish>).

Harrazi ayrıca Avrupa ülkelerine, yükümlülüklerine saygı göstermelerini ve Amerikan baskısına karşı koymalarını tavsiye edip, aksi takdirde işbirliğinin devam

ettirilmesi için bir sebep kalmayacağını belirtmiştir (<http://www.mojones.com/news/>). Ayrıca Harrazi, uranyum zenginleştirmenin kendi yasal hakları olduğundan söz ederek, uranyum zenginleştirmesini gönüllü olarak ve geçici olarak ertelediklerini ifade ederek zenginleştirmeye şüphesiz yeniden başlayacaklarını belirtmiştir (www.guardian.co.uk).

İran Savunma Bakanı Ali Samkani'nin, ordusunun sivillerin kullanımını için düşük seviyede nükleer santrifüj ürettiği (<http://story.news.yahoo.com/news?>) şeklinde yorum yaptığı konuya ilişkin olarak İran Güvenlik Kurulu Başkanı Hasan Rovhani, alınan kararın adil olmadığı ve siyasi amaç taşıdığı şeklinde açıklama yapmıştır (<http://www2.dw-world.de/turkish/3.30976.1.html>). Ayrıca İran hükümeti, daha karar açıklanmadan ajans denetimcilerinin altı hafta süreyle araştırma yapmasını yasakladığını açıklamıştır (<http://www.guardian.co.uk/iran/story/0,12858,1168651,00.html>).

İran'ın nükleer reaktörleri satın alması, gerekli nükleer teknolojiyi elde etmek için mi ya da nükleer silah çabalarına entegre bir parçası mı olup olmadığı çok açık değildir. Rusya tarafından dizayn edilip satılan bu nükleer reaktörlerle İran ancak sınırlı miktarda plütonyum üretecektir. Buna benzer bir nükleer reaktör dizaynı henüz hiçbir ülke tarafından bölünebilir materyal elde edilmesinde kullanılmamıştır. İran, nükleer reaktör programıyla ihtiyacı olan elektrik gücünü elde ederek ihraç etmeyi, gaz ve petrol kullanımını azaltmayı planladığını söylüyor. İran'ın mevcut nükleer reaktörlerinin bölünebilir materyal üretimine aşırı derecede yetersiz olduğundan dolayı nükleer silah programını destekleyecek özellikle daha küçük reaktörler dizayn ettiğini ve diğer zenginleştirme metotlarını destekleme hedefini ciddi bir şekilde takip ettiğini iddia eden bazı uzmanlar da vardır.

Sonuç olarak son dönemde İran'a uygulanan nükleer baskının ardında şüphesiz Amerikan çıkarları bulunmaktadır. İran'a mollaların 1,000-MW plütonyum üretme kapasitesine sahip bir reaktörü kontrol etme ihtimali yıllardan beri Washington'u endişelendirmektedir (J.McGeary ve arkadaşları, <http://web7.epnet.com/citation.asp>).

Üstelik her ikisi de İran'ın nükleer teknolojisini tedarik eden temeller olan Çin ve Rusya için, Washington'dan çıkan planların lehinde olmalarını gerektiren tahrik edici bir

şey yoktur ve aleyhinde olmak için sayısız sebep vardır (Kaplan; <http://web7.epnet.com>).

Bu noktada da Çin ve Rusya'nın yükselen birer değer haline gelmesi ve İran'a ihtiyaç duyduğu nükleer teknolojiyi sağlamaları ABD açısından problem oluşturan bir husustur. Üstelik İran petrol rezervlerinin dünyadaki payı ve Türkmen gaz ve petrolünün Batı'ya ulaştırılmasında sahip olduğu konumu düşünüldüğünde ABD bu ülkede tıpkı Irak'ta olduğu gibi söz sahibi olmak ve ülkenin arzuladığı tarzda kararlar almasını sağlamak istemektedir.

Öte yandan ABD'nin İran'la yaşadığı başka problemler de mevcuttur. İran'ın Lübnanlı Hizbullah, Radikal Filistinli gruplar, Hamas ve İslami Cihat gibi ABD tarafından terörist gruplar olarak nitelenen örgütleri desteklemesi Washington'un İran ile yaşadığı başlıca sorunlardır (<http://sentinel.janes.com/docs/>). Bunlara ek olarak nükleer silahlar ile kavgaya hazır hale gelecek bir İran, Amerika'nın Ortadoğu'daki menfaatleri açısından iyiye işaret değildir. İran'ın Ekim'de deklare ettiği nükleer program ile UAEA'nın zeminde buldukları arasında fark vardır (Brookes, <http://news.bostonherald.com/opinion/view.bg?articleid=388>). Bu aşamada da Amerikalılar çelişki ile, İranlıların nükleer bomba üretmek için gizlice bir yapı kurduklarını ileri sürmektedir ama UAEA henüz kanıt bulamamıştır (Traynor, <http://www.guardian.co.uk/iran/story/0,12858,1166717,00.html>)

Washington Times'da yayımlanmış bir makalede ise ABD'nin beklemek gibi bir lüksü olmadığından söz edilmiştir ve İran'ın UAEA'dan yaptırımları durdurmasını talep ederek meydan okumasının gittikçe arttırdığından bahsetmiştir (y.a.y., <http://www.washingtontimes.com/functions/print.php?StoryID=2004031>). Öte yandan Financial Times'da 17 Şubat'ta yayımlanan bir makaleye göre Amerika, İngiltere ve diğer Avrupalı müttefiklerin sadece Irak değil, daha geniş Ortadoğu'yu idare etmekten başka seçenekleri yoktur ve istidat için daha geniş bir stratejiye ihtiyaçları vardır (Hunter, <http://www.rand.org/commentary/021704FT.html>).

İran'ın nükleer faaliyetleri hakkında yeterli bilgi vermemesi ve altı hafta boyunca ajans denetimcilerinin araştırmada bulunmalarını yasaklaması ABD'nin eline yeni bir

koz vermiştir. Amerikan basını bu durumun engellenmesine yönelik haberlere ve yorumlara yer vererek Bush yönetimine bir meşruiyet zemini hazırlamaya başlamışlardır. Eğer Bush, ABD’de yapılacak seçimleri yeniden kazanırsa büyük olasılıkla tüm gözler İran’a çevrilecektir. Sonuçta Bush, İran hükümetinin Birleşik Devletlerin ulusal güvenliğini, dış politikasını ve ekonomisini alışılmamış ve olağanüstü tehdit eden vaziyetini koruduğunu şeklinde bir açıklama yapmıştır (y.a.y., <http://story.news.yahoo.com/news/20040311/>).

İran, bulundurduğu nükleer olanaklar yüzünden ikimleler içindedir. Zira prestijini koruması için bombaya sahip olduğunu açıklaması gerekmektedir. Ama bunu yaptığı takdirde de NPT anlaşmasına aykırı davrandığı ortaya çıkacaktır. Bu durumda uluslararası ortamdan izolasyonuna neden olacaktır ki bu İran’ı zor durumda bırakacaktır. Böyle bir adım da ekonomisini düzeltmek için harcadığı yılların kaybolmasına ve Rusya, AB ve Arap dünyası ile olan bağlarının zayıflamasına neden olabilir. Washington anti İran koalisyonlarının kurulmasına ve komşu ülkelerin kendi ordu kapasitelerini geliştirmelerine sebep olur (Eisenstadt; 1999, s.129).

Öte yandan İngiltere, Fransa ve Almanya arasındaki anlaşma ve şiddetli uluslar arası baskı sonucunda İran, nükleer silahların yayılmasını önleme anlaşmasının ek protokolünü 21 Ekim 2003’de kabul etmiş (Mizin; 2004, s. 71) ve 18 Aralık 2003 tarihinde de Viyana’da imzalamıştır. İran’ın BM’nin Viyana ofisi nezdindeki daimi temsilcisi Ali Ekber Salih’in imzaladığı ek protokol, İran’daki nükleer tesislerde UAEA denetçilerinin, bundan böyle önceden haber vermeksizin denetim yapmasına olanak tanımaktadır. Protokolün imza töreninde bir konuşma yapan Salih, bu sürecin bir protokol imzalanarak bitmesine katkıda bulunan tüm Avrupalı ülkeler ile UAEA yetkililerine teşekkür etmiştir ve protokolün imzalanmasının, ülkesinin nükleer enerji konusunda şeffaf politika izlediğinin bir kanıtı olduğunu söylemiştir. Salih, ajansla nükleer konularda kapsamlı işbirliği yapmaya devam edeceklerini de kaydetmiştir (<http://www.milliyet.com/2003/12/18/son/sondun45.html>). Tahran aynı zamanda bütün nükleer enerjiye ilişkin aktiviteleri hakkında rapor vermeye ve tartışmalara yol açan yüksek derecede zenginleştirilmiş uranyum programını ertelemeye izin vermiştir (Mizin; 2004, s.71)

6. SONUÇ

İran'ın 1970'lerden bu yana devam eden nükleer tesis kurma faaliyetleri kapsamında yaptığı politik manevralar çalışma içinde belirtildiği şekilde belli bir seviyeye getirilmiştir. Ancak İran'ın iddia ettiği gibi nükleer gücü sivil ve barışçıl amaçlı kullanma için istediği şeklindeki beyanları başta ABD olmak üzere uluslar arası camiada kuşkuyla karşılanmaktadır. Zira UAEA denetçilerinin ülke içerisinde çalışmalar yapmasına uzunca bir süre izin vermemiştir. Ancak Ortadoğu bölgesinde yaşanan sıcak gelişmeler ve Amerikan hükümeti tarafından yüksek sesle dile getirilmeye başlanan projeler sonrasında İran, olayın ciddiyetinin farkına vararak NPT Ek Protokolünü imzalamak zorunda kalmıştır. Ancak İran'la ilgili şüpheler hala devam etmektedir.

Fisil yakıt olarak nükleer reaktörlerde kullanılan zenginleştirilmiş uranyumun çok kısa bir süre içinde nükleer bomba haline getirilme ihtimali ABD'nin İran'a yönelik tehditkar söylemlerinin zeminini oluşturmaktadır. Lakin bu noktada unutulmaması gereken husus İran'ın böyle bir teknolojiye hangi olanaklar dahilinde sahip olabildiğidir. Rusya ve Çin'in son dönem İran nükleer çalışmalarına olan destekleri aşikardır. Bu da ABD ile Rusya ve Çin'i karşı karşıya getirmekte ve 'ikinci büyük oyun'un aktörleri arasında yaşanan çıkar çatışmalarının yansıması olarak bölgede örtük gelişmeler yaşanmaktadır. Keza ABD bu iki ülkenin İran'a yönelik politikalarını sezgisel anlamda fark etmekte ve onlara karşı da hamleler geliştirmektedir.

ABD, 2001 Eylülünde Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a düzenlenen saldırılara karşılık olarak Afganistan'a düzenlediği operasyona "sonsuz barış", "sonsuz adalet" isimleri vererek, Irak' a düzenlediği operasyonu ise "Irak'a özgürlük" olarak adlandırarak ve hatta ortaya attığı "Büyük Ortadoğu Projesi" ile de bu proje kapsamında yer alan ülkelere demokrasi götürme vaadinde bulunarak uluslararası ilişkiler alanında normatif teorilere uygun bir söylemde bulunmaktadır. Keza, Afganistan'da yaşanan gelişmeler tüm dünya tarafından bilinmektedir. Öte yandan Irak'ta düşürülen Amerikan helikopterleri, sayıları üç basamaklı haneler ile ifade edilen Amerikan askerlerinin ölü

bedenleri onu Vietnam sendromunun içine sürüklemekte ve Irak bir kabus olarak Amerikan dış politikasında kurtulamadığı başarısız bir girdabın peşinde savrulmaktadır. Ortaya attığı Büyük Ortadoğu Projesi ise yine aynı bağlamda ele alınmalıdır. Bölge ülkelerinde yer alan halklardan hiç biri tıpkı Iraklılar gibi demokrasi isteminde bulunmamıştır. ABD, bu konuda olmayan bir talebi karşılamaya yönelik atılımlar geliştirmeye çalışmaktadır. ABD’de karar alma mekanizmasında olan ve kendilerini “yeni muhafazakar” olarak adlandıran bu ekolün temelini 1990’lardan beri sistemize edilen Büyük Ortadoğu Projesi oluşturmaktadır ve bu proje adım adım hayata geçirilmeye başlanmıştır.

Tüm bu ayrıntıların bir analizi yapılacak olursa, uluslararası ilişkiler alanında yaşanan bütün gelişmelerin bir görünen bir de görülmeyen yüzü olduğu aşikardır. Görülmeyenin görülebildiği anların önemli olduğu stratejik çıkarımlarda Ortadoğu bölgesindeki gelişmelerin sağlıklı bir şekilde analiz edilebilmesi için ara bağlantıların daima göz önünde tutulması gerekmektedir. Bu bağlamda ABD, stratejik açıdan politik manevra yapması gereken alanlarda konumlanmış ülkelere, uluslararası kamuoyunun tepkisini almamak ve kendine rakip olabilecek güçlerin dikkatini çekmemek için kabul edilebilir çeşitli savlar öne sürerek hamlelerde bulunmaya çalışmaktadır. İran, jeopolitik konumu dolayısıyla zaten bölgede Amerikan çıkarları açısından önemli bir devlettir. Ekonomik açıdan bakılınca, ABD, Hindistan ve Pakistan’a giden doğalgaz yollarının gelişimini engelleyen kısıtlamaları bertaraf etmeye çalışmaktadır. İran bu bağlamda hem kaynak hem de boru hattı yolu olarak doğalgazı Pakistan’dan geçirerek, enerjiye muhtaç Hindistan’a getirmekte iyi bir seçim olacaktır. Orta Asya ve Hazar havzası petrollerinin dünya piyasasına indirilmesi de gündeme geldiğinde İran bu konuda istekli olmasına rağmen ABD ile olan problemlerinden dolayı bu amacını gerçekleştirememiştir. Enerjinin kritik madde olarak yer aldığı günümüz dünyasında petrolün sorunsuz olarak batıya aktarılması hayati bir önem taşımaktadır. Ayrıca dünya üzerinde yer alan tüm doğal kaynakların tükenebilirlik özelliği göz önünde bulundurulacak olursa, Ortadoğu petrolünün Amerikan çıkarları için taşıdığı önem ve İran’ın bu bağlamdaki rolünün önemi daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır.

Siyasi açıdan ele alınacak olursa, ABD kuzey-güney ve batı-doğu yönlerinde kendine bir savunma hattı çizmeye çalışmakta ve AB, Rusya gibi güçleri bu hattın içerisinde sıkıştırarak belirlediği ulaşım merkezleri vasıtasıyla olası birleşmeleri ya da Amerikan çıkarlarına karşıt olabilecek gelişmeleri engellemeye çalışmaktadır. ABD'nin belirlediği bu koordinatlar çerçevesinde İran yine Amerikan stratejistlerinin ilgi odağı olmaktadır. Ayrıca yine bir politika geleneği olarak ABD, Ortadoğu'daki statükonun kendi çıkarlarının aksine olacak şekilde bozulmasını istememektedir. Oysa nükleer silaha sahip bir İran bölgedeki gücünü daha da arttıracak ve hem diğer ülkeleri hem de Afganistan ve Irak'a konumlanmış Amerikan varlığını tehdit edecektir. İran'ın nükleer bombaya sahip olması durumunda ABD çıkarlarını tehdit edeceği ve teröre destek veren ülkeler listesinde bulunması Ortadoğu bağlamında düşünülünce İsrail'in güvenlik endişeleri de devreye girmektedir.

Keza İsrail'in İran'a yönelik tehdit algılamalarını da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Amerikan destekleri ve özellikle son zamanlarda yaşanan gelişmeler ışığında İsrail, bölgede başına buyruk hareketlerde bulunmakta ve kendini dengeleyebilecek bir gücün ortaya çıkmasını engellemeye çalışmaktadır. Bu bağlamda İsrail, İran'ın güçlenmesini istemiyorken Amerika'da varolan İsrail lobisinin bu konuda bir şey yapmıyor olması beklenemez. Amerikan karar alma mekanizmasında lobilerin gücü göz önünde bulundurulacak olursa, İran'ın nükleer gücünden rahatsız olacak bir İsrail'in eş oranda ABD'de de bir rahatsızlık yaratacağı aşikardır.

Ekonomik, stratejik ve politik açıdan İran'ın ABD için taşıdığı önem ortaya konulduktan sonra ve ABD'nin bu niteliklere haiz devletlere yönelik izlediği politikalar da göz önünde bulundurulunca karşımıza olası bir İran operasyonunun gerçekleşme ihtimali çıkmaktadır. Kanımca bu durumda iki farklı olasılık ortaya çıkmaktadır. Zira ABD, İran'daki nükleer tesisleri insanlık için tehlikeli olarak görebilir ve bu bağlamda hem İran halkını baskıcı rejimden kurtararak demokratik bir yönetime kavuşturma hevesine kapılarak Irak'a yaptığı operasyonun bir benzerini İran'a da yapabilir. İran'ın Irak'tan farklı olarak hem nüfus fazlalığı hem de İranlılık paradigması bulunmaktadır. İran'ın etnik yapısından dolayı içinde yaklaşık olarak 25-30 milyon arasında Azeri

Türkü bulunmaktadır. ABD, böyle bir operasyon öncesi Azeri Türklerini İran'ı parçalamak için kullanabilir. Bu olası senaryo vuku bulduğu takdirde Güney Azerbaycan bağımsızlığına kavuşabilir ve Azerbaycan ile birleşebilir. Bu durumda güçlü bir Azerbaycan, Kafkasya ve Ortadoğu coğrafyasında Türkiye'ye müttefik bir kuvvet olarak belirecektir. Ayrıca şu anda İran tıpkı Ermenistan gibi Türkiye ve Türk dünyası arasında bir engel oluşturmaktadır. Bu engelin ortadan kalkması halinde Türkiye hedeflediği şekilde ABD ve Batı'nın gözünü korkutacak şekilde güçlenebilir zira bu durum Orta Asya ve Hazar petrolünün Türkiye üzerinden dünya piyasalarına nakledilmesine neden olacak ve kritik maddenin kontrolünde Türkiye söz sahibi olacaktır. Böylelikle Türkiye bölgesinde önemli bir güç olarak belirecektir. Bu senaryoya ABD açısından bakılırsa hiçbir şekilde hedeflemediği sonuçlara (BOP'un gerçekleşme senaryosuna ters olarak) yol açabilir.

Bu yüzden anlatıldığı şekilde ikinci bir senaryo ışığında İran'a bir askeri operasyon ve işgal uzak bir ihtimaldir. ABD, Irak'ta yönetimi başarılı bir şekilde devrederek düzeni oturtuktan sonra burada kuracağı askeri üsler sayesinde İran'ı batısından ve Afganistan'daki üsleri sayesinde de doğusundan çifte çevreleme stratejisi ile kontrol altında tutacaktır. Aynı şekilde UAEA denetimleri ve genel yaptırımlar ile İran'ın nükleer faaliyetlerini istediği seviyeye getirebilecektir. Bu bağlamda İran'da rejim aleyhine faaliyetleri destekleyerek yumuşak bir devrim ile İran'ı izole olmuş konumundan uzaklaştırarak laik ve demokratik bir rejim haline getirebilir. Böylelikle ülkeyi uluslararası alana açabilir.

BOP kavramından hareketle İslami rejim ile yönetilmekte olan ülkeleri demokratikleştirerek ve ekonomik olarak halkı güçlendirerek terörün beslenme kanallarını kurutmayı amaçlayan ABD, bu gibi açılımlarla kökten dinci hareketlerin önüne geçmeye çalışmaktadır. Yalnız yaşanan gelişmeler ABD'nin Irak'ta yaşadığı fiyasko nedeniyle kısa vadede İran'a yönelik operasyon gerçekleştirmeye cesaret edemeyecektir. Belki Clinton döneminde Irak'a izlenen politika gibi sadece nükleer tesislere saldırıda bulunabilir.

KAYNAKLAR

KİTAPLAR

- ARAS Osman Nuri, **Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**, DER Yayınları, İstanbul 2001
- ARI Tayyar, **2000'li Yıllarda Basra' da Güç Dengesi**, Alfa Yayınları, Bursa, 1999a
- ARI Tayyar, **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, Ezgi Kitabevi, Bursa, Ekim 1999b
- ARI Tayyar, **Irak-İran ve ABD**, Alfa Yay. İstanbul, 2004
- ASLAN Yasin; **Üçüncü Roma'nın Jeopolitik Arzuları**, Avrasya Uluslar arası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara, t.y.
- BLAGA Rafael; **İran Halkları El Kitabı**, b.y.y., 1997
- FULLER Graham E., LESSER Ian O.; (çev.) Özden Arıkan **Kuşatılanlar İslam ve Batı'nın Jeopolitiği**, Sabah Kitapları, 1996
- GÖNLÜBOL Mehmet; **Uluslararası Politika**, Siyasal Kitabevi Ankara, 2000, 5. Baskı
- KARACA R. Kutay, **Dünyadaki Yeni Güç Çin Tek Kutuptan Çift Kutuba**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003
- KISSINGER Henry, **Diplomasi**, (çev.) İbrahim H. Kurt. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, Ocak 2002
- OĞUZ Sami - ÇAKIR Ruşen, **Hatemi'nin İran'ı**, İletişim Yayınları, İstanbul 2000
- PONEMAN Daniel, **Nuclear Power in the Developing World**, London: George Allen&Unwin, 1982
- SANDER Oral; **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitabevi , 11. Baskı, 2003
- SEITZ John L., **Global Issues: An Introduction**, Blackwell Publishers, 1998
- SÖNMEZOĞLU Faruk; **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995

- SPECTOR L., McDonough M. and Medeiros E., **Tracking Nuclear Proliferation: A Guide in Maps and Charts**, Washington D.C., Carnegie Endowment, 1998
- TEZKAN Yılmaz - TAŞAR M. Murat; **Dünden Bugüne Jeopolitik, Ülke Yayınları**, İstanbul, 2002
- ÜSTÜN İsmail Safa, **Humeyni'den Hamaney'e İran İslam Cumhuriyeti Yönetim Biçimi**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1999

MAKALELER

- ALBRIGHT David; “*An Iranian Bomb?*”, **Bulletin Of The Atomic Scientist** <http://www.thebulletin.org/issues/1995/ja95/ja95.albright.html>
- ALBRIGHT David and HIBBS Mark, “*Spotlight Shifts To Iran*”, **Bulletin Of The Atomic Scientist**, Mart 1992
- AL-ARIAN Laila, “*Iran Has Right To Use Nuclear Energy, German Ambassador Says*”, **The Washington Report On Middle East Affairs**, June 2004
- AKDEVELİOĞLU Atay; “*İran'ın Orta Asya, Afganistan ve Azerbaycan Politikası (I)*”, <http://www.stradigma.com/index.php?sayfa=makale&no=13>. (08.04.2004)
- ARNETT Eric, “*Iran, Threat perception and Military Confidence-Building Measures*” http://projects.sipri.se/technology/Iran_CBM.html
- BAYIR Emre; “*Fars Milliyetçiliğinin Gelişimi ve Güney Azerbaycan Milli Direniş Harekatı*”, **Avrasya Dosyası İran Özel**, Sonbahar 1999, Cilt:5 Sayı:3
- BAYIR Emre; “*İran'da Fars Milliyetçiliğinin Üç Dalgası: “İranlılık” Düşüncesine Giden Yol*”, **Stratejik Analiz Ocak 2001**, sayı:9
- BHATIA Shyam; “*Nuclear Rivals in the Middle East*”, **London Routledge**, 1988
- BOZBIYIK Arif, İ. Hamit HANCI, Çağlar ÖZDEMİR, Özgür DEMİRKAN, “*Nükleer Silahlar: Üretimi ve Etkileri*”, **Sürekli Tıp eğitimi Dergisi(STED)**, Ankara, 2001 cilt 10, sayı:10

- BROOKES Peter, “*Iran’s Nuke Program Must Be Defused*”, <http://news.bostonherald.com/opinion/view.bg?articleid=388> (14.03.2004)
- CAŞIN Mesut, “*İran Silahlı Kuvvetleri*”, **Avrasya Dosyası İran Özel**, İlkbahar 1995, Cilt 2, Sayı:1
- CAŞIN Mesut, “*İran’ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları*”, **Avrasya Dosyası İran Özel**, Sonbahar 1999. Cilt 5, Sayı: 3
- CHAMBERLAIN Nigel, “*The IAEA and Iran’s Nuclear Programme Entirely Legitimate or Clandestine Intent?*”, Number 45, Ekim 2003, <http://www.basicint.org/pubs/Papers/BP45.htm> (14.03.2004)
- CHUBIN Shahram; “*Iran’s Strategic Environment and Nuclear Weapons*”, **Iran’s Nuclear Weapons Options: Issues and Analysis**, The Nixon Center, January 2001
- CHUEN Cristina, “*Russian Nuclear Exports to Iran: U.S. Policy Change Needed*”, 27 Mart 2003 www.cns.miis.edu/pubs/week/030327 (12.02.2004)
- CORDESMAN Anthony H., “*Iran’s Military Forces 1988-1993*”, **CSIS**, Eylül 1994
- CORDESMAN Anthony H., “*Iran and Nuclear Weapons*”, **CSIS**, 21 Şubat 2000a
- CORDESMAN Anthony H., “*Iran and Nuclear Weapons*”; **CSIS**, Washington, 24 Mart 2000b
- CORDESMAN Anthony H., “*Globalism and Regional Security in the Middle East*”, **CSIS**, Eylül 2000c
- DULLES Allen W., “*Disarmament In The Atomic Age*”, **Foreign Affairs** (pre 1986), Ocak 1947, No: 2
- EFEGİL Ertan and STONE Leonard A., “*Iran and Turkey in Central Asia Opportunities for Rapprochement in the Post-Cold War Era*” **Journal of Third World Studies**, Vol. XX, No.1, 2003
- EFEGİL Ertan, “*Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya’nın Orta Asya Politikası(1991-1999)*” **Bilig-16**, Kış 2001
- EISENSTADT Michael, “*Living With A Nuclear Iran?*”, **Survival**, Vol: 41, No: 3, Autumn 1999, Military Module

- ERDOĞAN Bilgin, “*ABD’nin Orta Asya Siyaseti*”, (editör) Mim Kemal ÖKE **Geçis Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri**, ALFA Yay., Mart 1999
- ERHAN Çağrı, “*Nato Stratejileri ve Türkiye Kutusu*”, Baskın Oran (ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt:1, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002
- EROL Mehmet Seyfettin; “*Fırsatlar ve Tehditler ikileminde İran’ın Orta Asya Politikası*”, **Yeni Ötüken**, Yıl:2 Sayı:4 Ocak-Şubat-2004
- FARHI Farideh; “To Have or not to Have? Iran’s Domestic Debate On Nuclear Options”, *Iran’s Nuclear Weapons Options: Issues and Analysis*, The Nixon Center, January 2001
- HALLIDAY Fred, “*İran Devrimi: Eşitsiz Gelişme ve Dinci Populizm*”, (derleyen) Serpil Üşür. **İran Devrimi Din, Anti Emperyalizm ve Sol**, Belge yay., Birinci Baskı, İstanbul, 1992
- HIBBS Mark and PATRİ Neel, “*U.S. to Ask New Delhi to Back Off On Research Reactor Offer to Iran*”, **Nucleonics Week**, 21 Kasım 1991, Vol.32 No. 47, s.2-3
- HUNTER Shireen; “*Iran’s Pragmatic Regional Policy*”, **Journal of International Affairs**, Spring 2003, vol.52, no.2
- HUNTER Robert, “*Beyond Iraq and the End Of The us Monopoly*”, <http://www.rand.org/commentary/021704FT.html> (13.03.2004)
- **IISS Strategic comments**. Vol 9 Issue 2, Mart 2003, (çev.) Selen Karaca, http://www.foreignpolicy.org.tr/tur/makale/İranceviri_170403.htm (05.02.2004)
- JACK Andrew and FIDLER Stephen, “*Moscow asked to bid for contact*” **Financial Times**, 26 Kasım 1998, <http://web.lexis-nexis.com/universe>
- KADİROĞLU Osman K., ÇUBUKÇU Erol, “*Plutonyum Ne Kadar Tehlikeli?*”, **Bilim ve Teknik Dergisi**, Ekim 1994, Sayı: 323, http://www.geocities.com/gergedanus/pluto_teh.htm (12.03.2004)
- KAPLAN Lawrence F., “*Iranomok*”, http://web7.epnet.com/citation.asp?tb=1&_ug=dbs+afh%2Cufh%2Cmth%2Chhh+sid... (13.03.2004)
- KEKEVİ Serkan, CANKARA Yavuz, BOLAT Necip; “*Fars Türk Milliyetçiliği Rekabeti Işığında İran ve Bölge Güvenliğine Muhtemel Etkileri*”, **IV.**

Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu(Tarihten Günümüze Dış Tehditler),
Elazığ, 16-17 Ekim 2003

- KEMP Geoffrey; “*Iran Nuclear Options*”, **Iran’s Nuclear Weapons Options: Issues and Analysis**, The Nixon Center, January 2001
- KESKİN Arif, ‘*ABD-Güney Azerbaycan ve İranlılık Kimliği Krizi*’, **Stratejik Analiz**, Cilt:4, Sayı:39, Temmuz 2003
- KESSLER Richard, “*Panel to Guide Nuclear Technology Sales From Argentina To Algeria*”, **Nucleonics Week**, 7 Mayıs 1987,
- KESSLER Richard, “*Argentina’s CNEA Turns To Soviets For Small Supply Of Enriched Uranium*”, **Nuclear Fuel**, 14 Kasım 1988, www.nti.org. (12.03.2004)
- KİBAROĞLU Mustafa; “*Kitle İmha Silahlarının Yayılması Sorunu ve Japonya’nın Güvenliği*”; **ASAM Yayınları Japonya Özel**, Yaz 1999a, Cilt 5, Sayı 2
- KİBAROĞLU Mustafa, “*İran Nükleer Bir Güç mü Olmak İstiyor*”, **Avrasya Dosyası İran Özel**, Sonbahar 1999b, Cilt:5, Sayı:3
- KİBAROĞLU Mustafa. “*Kitle İmha Silahlarının Gelişim Süreci, Yayılmasının Önlenmesine İlişkin Çalışmalar ve Geleceğin Güvenlik Tehditleri*”
http://www.stradigma.com/turkce/subat2003/makaleprint_9.htm
- LANDAY Jonathan s., “*China to Halt Nuclear Deal With Iran, US Officials Say White House sees better ties ahead with Beijing and fewer arms to Middle East*”, **Christian Science Monitor**. Boston, Mass, Dec 19, 1996
- MACLACHLAN Ann, “*Iran Seeking Way To Finish Bushehr Plant But Bonn Denies Exports*”, **Nucleonics Week**, 30 October 1986, Vol. 27, No. 44, s. 4-5.
- MCGEARY J. ve arkadaşları, “*What Will Make Them Stop?*”,
http://web7.epnet.com/citation.asp?tb=1&_ug=db+afh%2Cufh%2Cmth%2Chhh+sid... 13.03.2004)
- MIZIN Victor, “*The Russia-Iran Nuclear Connection and U.S. Policy Options*”, **MERIA Middle East Review of International Affairs**, Vol. 8, No.1, Mart 2004
- MOODY Adam R., “*Armageddon for Hire*”, **Jane’s International Defense Review**, 1 Şubat 1997

- NORRIS Robert S. and KRISTENSEN Hans M.; “*Global Nuclear Stockpiles 1945-2002*”, **NRDC Nuclear Notebook**, November- December 2002, Vol 58, No.6
- OPPENHEIMER Robert J.,”*International Control of Atomic Energy*”, **Foreign Affairs** (pre-1986), Ocak 1948, No: 2
- QUILLEN Chris, “*Iranian Nuclear Weapons Policy: Past, Present, and Possible Future*”, **MERIA Middle East Review of International Affairs**, Vol. 6, No.2 June 2002
- PERKOVICH George, “*Dealing With Iran’ s Nuclear Challenge*”, **Carnegie Endowment for International Peace**, 28 Nisan 2003
- SAVYON Ayalet, “*Iran’s Armament- A Central Element in Establishing Itself a Regional Superpower*”, **Inquiry and Analysis**, no:89- Iran www.memri.org
- SCHWARZ Martin, “*U.S. Pre-emptive Strike Doctrine Bane of Nuclear Non-Proliferation Watchdogs*”, **Foreign Policy in Focus**, 13 Temmuz 2003
- SCHWARZBACH David A.; “*Iran’s Nuclear Puzzle*”, **Scientific American**, New York, June 1997, Vol.276, Iss. 6
- SINKAYA Bayram; “*İran Nükleerde Köşeye Sıkıştı*”, www.liberal-dt.org.tr/guncel/Diger/bs-nukleer.htm 24.10.2003
- SPEIER Richard; “*Iranian Missiles and Payloads*”, **Iran’s Nuclear Weapons Options: Issues and Analysis, The Nixon Center**, January 2001
- TIMMERMAN Kenneth R. “*Weapons of Mass Destruction: The Cases of Iran, Syria and Libya*”, **Middle East Defence News**, Ağustos 1992, s.42, <http://www.lexis-nexis.com>, (05.03.2004)
- TOPÇUOĞLU Ayşenur; “*Nükleer Kaçakçılık*”, **Bilim ve Teknik**, Temmuz 2001
- TRAYNOR Ian , “*UN Atomic Energy Agency Puts Heat On Iran*”, <http://www.guardian.co.uk/iran/story/0,12858,1166717,00.html> (14.03.2004)
- WALPOLE Robert D., “*Foreign Missile Developments and the Ballistic Missile Threat to the United States Through 2015*”, 16 September 1999, www.cia.gov/cia/public_affairs/speeches/archives/1999/walpole.htm (25.03.2004)

- WEHLING Fred, “*Russian Nuclear and Missile Exports to Iran*”, *The Nonproliferation Review*, Winter 1999
- VENTER Al J., “*Iran's Nuclear Ambition: Innocuous Illusion Or Ominous Truth?*”, *Jane's International Defense Review*, Eylül 1997
- YEL Sema, “*Güney Azerbaycan Gerçeği ve İran'daki Siyasi Gelişmeler*”, **2023 Dergisi**, Sayı 27, Ankara, 15 Temmuz 2003
- y.a.y., “*Moscow Alleys Israeli Fears on Exports to Iran*”, **Jane's Defence Weekly**, 19 Mart 1997
- y.a.y.; “*Ortadoğu'ya Açılan Fırsatlar Kapısı: İran*”, **İSOD Otomotiv Dergisi**, Mart-Nisan 2004, sayı 93
- y.a.y., “*U.S. Supplied Nuclear Material to Iran*”, 29 January 1980, Digital National Security Archive, <http://nsarchive.chadwyck.com>
- y.a.y., “*Irate Iran*”, http://www.mojoines.com/news/dailymojo/2004/03/03_522 (06.04.2004)
- y.a.y., “*Iran Clashes With US Over Nuclear Policy*”, <http://www.guardian.co.uk/iran/story/0,12858,1166396,00.html> (14.03.2004)
- y.a.y., “*Bush Renews Ban on Iran Oil Contracts*”, http://story.news.yahoo.com/news?tmpl=story&cid=514&e=10&u=/ap/20040310/ap_... (14.03.2004)
- y.a.y., “*Getting Serious About Iran*”, <http://www.washingtontimes.com/functions/print.php?StoryID=20040310-084644-96...> (14.03.2004)
- y.a.y., “*Iran's Nuclear Reactor*”, **Israel Internet News Service**, 12 Mart 1998, <http://www.iinsnews.com>, (06.03.2004)
- y.a.y., “*Russia, Iran Agree On Nuclear Reactor*”, **Russia Today**, 6 Mart 1998, <http://www.russiatoday.com>, (06.03.2004)
- y.a.y., “*Iran Vows To Develop Nuclear Program With Russian, Chinese Help*”, **Agence France Presse**, 3 Ekim 1997, www.lexis-nexis.com, (05.03.2004)
- y.a.y., “*Iran Likely To Have Nuclear Weapons Capability Soon: US Military*”, **Agence France Presse**, 26 Haziran 1997 www.lexis-nexis.com, (05.03.2004)
- y.a.y., “*Iran's Nuclear Weapons Program*”, **Mednews**, Vol.5, 8 Haziran 1992

www.fas.org/nuke/guide/iran/iran-ref.htm, (05.03.2004)

İNTERNET KAYNAKLARI

- http://www.nti.org/e_research, (11.04.2004)
- <http://www.countrywatch.com>. (Iran 2004 Country Rewiev pdf.) (12.04.2004)
- <http://www.mfa.gov.tr/turkce/gruph/ha/ha03bhtm/01.htm> (25.03.2004)
- <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/ir.html> (13.03.2004)
- <http://www.dwelle.de/turkish/nachrichten/print/3.30834.1.html> (14.03.2004)
- <http://www2.dw-world.de/turkish/nachrichten/print/3.30117.1.html> (14.03.2004)
- <http://www2.dw-world.de/turkish/nachrichten/print/3.30976.1.html> (14.03.2004)
- IISS Strategic comments. Vol 9 Issue 2, Mart 2003, (çev.) Selen Karaca,
http://www.foreignpolicy.org.tr/tur/makale/İranceviri_170403.htm (14.03.2004)
- <http://www.ntvmsnbc.com/news/261329.asp> (25.03.2004)
- <http://gulf2000.columbia.edu>
- <http://www.guardian.co.uk/iran/story/0,12858,1168651,00.html> (14.03.2004)
- http://sentinel.janes.com/docs/sentinel/GULFS_country.jsp? (25.03.2004)
- <http://www.defenselink.mil/pubs/profil97/graphics.html>(25.03.2004)
- http://www.mojones.com/news/dailymojo/2004/03/03_522 (14.03.2004)
- <http://www.guardian.co.uk/iran/story/0,12858,1166396,00.html> (14.03.2004)
- http://story.news.yahoo.com/news?tmpl=story&cid=514&e=10&u=/ap/20040310/ap_... (14.03.2004))
- www.milliyet.com.tr (25.05.2004)

GAZETELER

- COLL Steve, “Nuclear Inspectors Check Sites in Iran; U.S. Intelligence Given on Suspicious Buildings”, **Washington Post**, 20 Kasım 1993, p. A-13
- COLL Steve, “Tehran Ambiguous On Its A-Arms Plans; Europe, U.S. Interpret Statements Differently”, **Washington Post**, 17 Kasım 1992b, p. A.30

- COLL Steve, "*U.S. Halted Nuclear Bid By Iran; China, Argentina Agreed to Cancel Technology Transfers*", **Washington Post**, Washington, D.C., 17 Kasım 1992. p. A-01
- GELLMAN Barton and POMFRET John, "*U.S. Action Stymied China Sale To Iran; Chemical Involved Can Be Used to Enrich Uranium*", **Washington Post**, 13 Mart 1998. p. A-01
- GOSHKO John M., "*China Drops Reactor Deal With Iran; Move Reinforces Speculation Summit Meeting With U.S. May Be in Store*", **Washington Post**, 28 Eylül 1995, p. A-22
- HIATT Fred, "*Perry Hints at Iran Compromise; Secretary's Comments in Moscow Cause Consternation in Washington*", **Washington Post**, 4 Nisan 1995b, p. A-19
- HIATT Fred, "*Russian Agency Disputes U.S. on Iranian A-Arms; Moscow Sees No Need to Bar Reactor Sale*", **Washington Post**, 24 Mart 1995c, p. A-28
- HIATT Fred, "*U.S. Efforts to Block Iran Reactor Sale Cause Anger in Moscow*", **Washington Post**, 3 Mart 1995a, p. A-32
- HOAQLAND Jim, "*Briefing Yeltsin On Iran*", **Washington Post**, 17 Mayıs 1995, p. A-23
- HOFFMAN David, "*Ukraine Bows To U.S. Pressure; \$45 Million Deal to Supply Turbines For Iranian Nuclear Plant Is Dropped*". **Washington Post**, 7 Mart 1998, p. A-15
- KNOWLTON Brian, "*Bomb-grade uranium found in Iran*", **International Herald Tribune**, 27 Ağustos 2003, www.ihf.com/articles/107840.html
- MANN Jim, "*Iran Determined to Get A-Bomb, U.S. Believes*", **Los Angeles Times**, 17 Mart 1992, p. 1
- RISEN James and MILLER Judith, "*C.I.A. Tells Clinton An Iranian A-Bomb Can't Be Ruled Out*", **New York Times**, 17 Ocak 2000, p. A-01
- SEGAL David, "*Atomic Ayatollahs; Just What the Mideast Needs-An Iranian Bomb*", **Washington Post**, 12 Nisan 1987, p. D-01

- SMITH R. Jeffrey, "*China's Pledge to End Iran Nuclear Aid Yields U.S. Help; Clinton Says He'll Allow U.S. Exports of Technology; Scrutiny and Debate Are Expected*", **Washington Post**, 30 Ekim 1997; p. A.15
- SMITH R. Jeffrey, "*China Nuclear Deal With Iran Is Feared; U.S. Worries Transfer Could Lead to Arms*", **Washington Post**, 17 Nisan 1995, p. A-1
- SMITH R. Jeffrey, "*Some Nonaligned Nations Bristle at Treaty Extension; U.S. Wants Public Vote on Nonproliferation*", **Washington Post**, 17 Nisan 1995, p. A-12
- y.a.y., "*Congress Presses Russia, and Clinton, Over Iran Deal*", **New York Times**, 23 Şubat 1995, Vol. 144 Issue 49981, p.A-8
- y.a.y., "*China Sites Dispute With Iran In Bid For U.S. Nuclear Exports*", **Washington Times**, 22 Ekim 1997, p. 12
- y.a.y., "*Iran's ominous nuclear ambitions*", **Washington Times**, 19 Ocak 1995, p. A-18
- y.a.y., "*U.S. fears Iran's use of China's know-how*", **Washington Times**, 18 Nisan 1996, p.A-7
- y.a.y., "*U.S. offers deal to stop China's Iran nuke sales*", **Washington Times**, 14 Ekim 1997, p.A-1,
- y.a.y., "*Iranian Minister: U.S. Can't 'Divide and Rule'*", **Washington Post**, 5 Ekim 1997, p. C-4
- y.a.y., "*Iran's nuclear effort behind schedule*", **Washington Times**, 5 Mayıs 1997, p. A-13
- y.a.y., "*Israel Concerned with Russian Nuclear Aid to Iran*", **Israel Wire**, 27 Kasım 1998, www.israilwire.com
- y.a.y., "*Russia Describes Iranian Nuclear Potential*", **United Press International**, 23 Mart 1995, www.lexis-nexis.com
- y.a.y., "*U.S., Russia will discuss ending the spread of nuclear weapons*", **Washington Times**, 29 Temmuz 1998, p. A-12
- y.a.y., "*Tehran Ambiguous On Its A-Arms Plans; Europe, U.S. Interpret Statements Differently*", **Washington Post**, Washington, D.C., 17 Kasım 1992
- **Los Angeles Times**, 10 Mart 1995, p. A-3

- **New York Times**, 2 Mayıs 1995, p. a-6
- **New York Times**, 19 Mayıs 1995, p. A-1
- **New York Times**, 20 Eylül 1995, p. A-4
- **New York Times**; 17 Ocak 2000, p. A-1
- **Washington Post**, 8 Mayıs 1995, p. A-22
- **Washington Times**, 15 Ekim 1997, p.A-3
- **Washington Times**, 17 Mayıs 1995, p. A-15
- **Washington Times**, 24 Şubat 1997, p.A-1
- **Washington Times**, 25 Eylül 1995, p. A-1
- **Washington Times**, 5 Mayıs 1997, p. A-13
- **Washington Times**, 7 Mart 1998, p. A69
- **Jame'eh**, 27 Nisan 1998

DIĞER

- **SİSAV**; Dünyadaki Jeopolitik Yönelimler ve Türkiye, Ağustos 2000
- **DEİK**, İran Ekonomisi ve Türkiye İle İlişkileri, Temmuz 2003
- **Bilim ve Teknik**; Nükleer Enerji, Ağustos 2003
- **TÜSİAD**; ABD Temsilciliği Değerlendirme Raporu, Temmuz 2002
- **Jane's Intelligence Review**; "*Iran's Weapons of Mass Destruction*", Special Report No:6, Mayıs 1995 www.janes.com
- **CND BRIEFING**; "*Iran and the Nuclear Non-Proliferation Treaty*" July 2003, www.cnduk.org/pages/binfo/iran.pdf
- **Country Analysis Briefs** "Iran"; Kasım 2003, s.2
<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/iran.pdf>

ÖZGEÇMİŞ

12 Aralık 1978 yılında Çorum'un Osmancık ilçesinde dünyaya geldim. Orta ve lise öğrenimimi 1990-1997 yılları arasında Nişantaşı Anadolu Lisesi'nde tamaladım. 1997 yılında İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümüne girerek 2001 yılında mezun oldum. Aynı yıl Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Enstitüsü İşletme Fakültesi Strateji Bilimi Milli Güvenlik Stratejilerinde yüksek lisansa başladım. 2001 Aralık ayından beri Milli Güvenlik Stratejileri Bölümünde araştırma görevlisi olarak çalışmaktayım.

İyi derecede İngilizce bilmekteyim. Başlangıç seviyesinde Rusça bilmekteyim.

EKLER

EK 1 : CIA Silah Azaltma Merkezi Bölümü İran Raporu Şubat 2000

Çin, Ekim 1997'nin sonlarına doğru İran'la herhangi bir yeni nükleer işbirliği yapmayacağı hususunda güvence verdi. Fakat küçük bir araştırma reaktörü ve zirkonyum üretim özelliğine sahip nükleer projelerle ilgili çalışmaların göreceli olarak kısa bir süre içinde tamamlanacağını söyledi. İstihbarat komitesi Çin'in İran'la olan nükleer işbirliğini dikkatli bir şekilde gözlemlemeye devam edecektir. Rapor periyodu süresince Çin'deki bazı firmalar İran gibi silahlanmayla ilgilenen birkaç devlete füzelerle ilgili materyal, hammadde ve/veya yardım sağladı. Ayrıca Çin 1999'un ilk yarısının başından sonuna dek İran'ın ACW sağlayıcısıydı.

Çin firmaları rapor periyodu öncesinde İran'a CW(Cheical Warfare) içerikli üretim teçhizatı ve teknolojisi sağladı. ABD İran'ın aktif kalan CW programına bilgi ve maddesel katkıda bulunan 7 Çinli firmaya Mayıs 1997'de yaptırım uyguladı. Haziran 1998'te Çin CWC (Chemical Weapons Convention) program listesinde bulunmayan sayıları 10-20 arasındaki Avustralya Grup Kimyasal Madde şirketine yapılan kimyevi madde ihracatı üzerindeki kontrollerini genişlettiğini bildirdi. Çin geçmişte Pakistan'ın WMD ve balistik füze programlarına yaygın bir destek sağladı ve bazı balistik füze yardımları devam etmektedir. Mayıs 1996'da Beijing güvenli olmayan nükleer tesislere yardımlarını durduracağına söz verdi. Devam eden temasların engellenemeyeceğini belirtti. Çin'in Pakistan'daki faaliyetleri yakından gözlemlenmeye devam edilecektir.

Rapor periyodu süresince Rus firmaları, İran'a çeşitli balistik füzelerle ilişkili madde ve teknik üretim desteği, Suriye ve Hindistan'a olan füzelere ilişkin desteğini genişletmeye devam etti. Örneğin; İran'ın Rus firmalarından materyal ve teknoloji kazanımındaki erken başarısı İran'ın ilk test uçuşunu Temmuz 1998'de gerçekleştirdiği Şahap-3 MRBM'nin gelişimini hızlandırdı. Rus firmaları 1999'un ilk altı ayı boyunca İran'a önemli füzelere ilişkin teknoloji eğitim ve uzmanlık sağladı. Ayrıca bunlar İran'ın yeni bir yerli balistik füze sistemleri inşa etme çabalarını kesinlikle hızlandırdı.

Ayrıca 1999'un ilk altı ayı boyunca Rusya İran'da sivil nükleer programların anahtar sağlayıcısı olarak kaldı. İran'daki nükleer alt yapı sistemiyle uyumlu Rus yardımları İran'ın nükleer silah geliştirme çabalarını güçlendirdi. Çok doğal olarak İran'ın nükleer silah programında sivil teknolojide kullanılacaktır. Ayrıca Rusya bu rapor periyodu süresince Hindistan'a sivil nükleer programı için gerekli materyali sağladı.

Rus firmalar, İran'ın kimyasal ve biyoteknolojisinde önemli bir kaynak olarak kalmıştır. Rusya'nın biyolojik ve kimyasal silahları, dünya çapında önde gelen uzmanlığı, silah ajanı üretimi projesinde eğitim ve teknik bilgi arayan İran'lılar için onu çekici bir hedef yapmıştır.

Rusya ayrıca konvansiyonel silahlarında önemli bir kaynağıydı ve de şu andaki var olan konvansiyonel silah envanterini değiştirmek isteyen İran için de kaynak teşkil ediyordu. Amerika ile devam eden ilişkiler, Rus yetkililerin Rusya'nın ilgili devletler ile ilişkilerinde, envanterindeki silahlar ile ilgili önemli adımlar atmasını sağladı. Rusya her ne kadar yukarıda belirtildiği gibi İran'a silah programında dahil edilen nükleer silah teknolojisini sağlamaya devam etse de askeri nükleer ilişkilerini oluşturmak için geçmiş taahhütlere şöyle bir tekrar değindi. Başkan Yeltsin Temmuz 1999 da WMD ile ilgili transferleri bir yasak haline getiren bir federal ihracat yasasını imzaladı.

Rusya'nın ekonomik durumu ihracata konulan kısıtlamalarla iyice kötüye doğru gitti. Bazı kısıtlama örneklerine rağmen Rusya'nın iş dünyası WMD'nin elemanlarının, materyallerinin İran'a satılmasında önemli bir kaynak durumuna geldi. Rusya'nın yayılımcı politikası değerlendirildiğinde böylece önemli bir önceliğe sahip olduğu görüldü.

EK 2:

İran'ın milli hedef ve stratejileri, bölgesel politika eğilimleri, tehdit anlayışları ve İslami hükümeti koruma ihtiyacı ile şekillenmektedir. Tahran, İslam dünyasının lideri olmaya ve Körfez'de baskın güç olmaya çalışmaktadır. Tahran'ın sonraki amacı ise O'nu ABD ile karşı karşıya getirmektedir. Tahran, ABD'nin bölgedeki siyasi ve askeri etkisini azaltmak istemektedir. İran ayrıca devam etmekte olan Orta Doğu barış sürecine de karşı çıkmaktadır ve bunu terörizmi bir yöntem olarak kullanmakla desteklemektedir. Bu milli hedeflerin oluşturduğu çerçevede İran NBC silahlarına ve füze programına öncelikli önem vermeye devam etmektedir. Buna ek olarak İran, uluslararası silah ambargosundan etkilendiği ve Irak'ın kimyasal ve füze saldırılarına cevap veremediği 1980-1988 Irak Savaşı'nın tecrübesiyle, yalnız kendi imkanlarıyla, bağımsız olarak NBC silahları üretmeye öncelik vermektedir.

İran potansiyel askeri tehditle ve belirsiz komşularla çevrili tehlikeli ve hassas bir bölgede yerleştiğini düşünmektedir. Bu bölge Saddam Hüseyin hükümetini, İsrail'i, Amerika'nın anlaşma yaptığı Körfez Birliği ülkeleri ve Körfez'deki Amerikan askeri gücünü ve sınırları sabit olmayan Afganistan ve Eski Sovyetler Birliği'ne ait Orta Asya ülkelerini kapsamaktadır. İran, Irak Körfez Savaşı'ndan büyük ölçüde zarar görse de Bağdat'ı İslami cumhuriyete yönelik en büyük askeri tehdit olarak görmektedir. Ayrıca İran, Irak'ın nükleer gücünün devam eden Birleşmiş Milletler yaptırımları ve gözlemleriyle sınırlandırılacağına ve yok edileceğine ikna olmuş değildir. Bunun tam tersi İran kendi tarihi düşmanı ile bir kez daha karşı karşıya geleceğine inanmaktadır.

Tahran, Körfez Birliği üzerindeki güçlü Amerikan etkisinden endişe duymaktadır. Çünkü bu ülkeler Tahran'ın almak isteyip de alamadığı çok sayıda konvansiyonel silah sistemini almıştır ve ABD, bu ülkelere İran'ın baskısına karşı daha kuvvetli olacakları garantisini vermiştir. Tahran, Körfez Birliği ülkelerinin İslami cumhuriyete yönelik saldırgan tavır göstereceğine inanmazken, ABD'nin Irak ve Arap ülkeleri arasında güvensizliği artıracığına inanmaktadır. Bunun yanında bölgedeki büyük ABD askeri gücünün İran'a karşı saldırıya önderlik edeceğinden korkmaktadır. İran, ayrıca İsrail'in

stratejik gücünden ve İran'ı değişik yollarla vurabilecek potansiyelinden endişe etmektedir. Tüm bu nedenlerle Tahran, NBC silahlarını ve füzelerini savaş alanında kesin sonuç verici caydırıcı güç ve daha az güçlü olan diğer Arap ülkelerine politik alanda göz dağı vermek için bir araç olarak görmektedir.

Son yıllarda, 1996 yılında artan petrol fiyatları baskıyı biraz olsun azaltmış olsa da İran'ın zayıf ekonomisi NBC silahlarındaki ve füzelerindeki gelişmeleri engellemektedir. İran borç ödeme yükümlülüklerine uymasına karşın Tahran'ın dış borcu otuz milyar dolara ulaşmıştır. Bunun yanında İran gelecekte sınırlı ekonomisiyle daha çok insanın isteğini karşılamak zorunda olacağı hızlı nüfus artış problemiyle karşı karşıyadır. Bu iç sorunlara rağmen, İran kendi başına NBC silahları ve füzeler üretmeye daha çok önem vermektedir. Sonuç olarak gelecek birkaç yılda bu çalışmalar ekonomide öncelikli olacağı benzetilmektedir.

Tahran, ABD'nin sahip olduğu gücü tanımlayarak, Avrupa ve Asya ülkelerinin kendine uyguladığı teknoloji ihracatı sınırlamalarını kaldırmaya çalışmıştır. Ancak bu ülkeler ABD'nin uygulayacağı yaptırımları ve politik baskı riskini düşünmek zorundadır.

İran nükleer programı 1970 yılında şah yönetimi altında elektriksel güç üretimine odaklanarak başlamıştır. İran devriminde ve İran-İrak savaşında bu çalışmaların durmasına rağmen atomik madde üretimine yönelik araştırmalar ve gelişmeler devam etmiştir. Buna karşın Irak'ın nükleer silahlarını geliştirmesine fırsat verilmesine tepki olarak nükleer çalışmalar tekrar başlamıştır. İran, nükleer silahlarını geliştirmek maksadıyla atomik madde elde etme çalışmalarını desteklemesi için mükemmel askeri ve sivil şirketler kurmuştur. İran'ın dış kaynaklardan nükleer silah elde etmesi engellenirken, İran silah geliştirmeye değişik yollarla devam edebilmektedir. Silah tasarımı geliştirmede en kısa yol parayla teknoloji satın almak ya da nükleer madde çalmak olabilir. Bunun yanında İran belirli tesislerle de petrol nükleer silah döngüsünü sağlayarak zenginleştirilmiş uranyum üretebilir. Sonuç olarak İran, Kuzey Kore'nin de yaptığı gibi kendisinin uzun dönem plütonyum üretimine izin veren büyük petrol döngüsünü geliştirmeye devam edebilir.

İran tüm yukarıdaki stratejileri desteklemek maksadı üretimine izin veren büyük petrol döngüsünü geliştirmeye devam edebilir. İran tüm yukarıdaki stratejileri desteklemek maksadıyla, teknoloji satın almak için müzakerelere devam etmesine ve tesisler geliştirmesine rağmen, hala nükleer silah programını geliştirecek yapıya sahip değildir. İran sivil enerji programını desteklemek için, nükleer petrol döngüsü kurmaya çalıştığını iddia etmektedir. Fakat bu döngü aynı zamanda nükleer silah programını geliştirmek için kullanılabilir. İran nükleer petrol döngüsünün elemanlarını dış kaynaklardan araştırıyor. Çin ve Rusya'nın destekleme politikaları, İran'ın ihtiyaç duyduğu teknolojiyi, tecrübe ve nükleer madde üretimi için gerekli olan yapıyı oluşturup oluşturamayacağını ve kullandığı silahları geliştirme kabiliyetini etkilemede kilit teşkil etmektedir. Rusya ve Çin'in nükleer güç santrali ile İran'ı desteklemesi, İran'ın sınırlı nükleer yapısını ve nükleer silah programını geliştirmektedir.

İran; İran-Irak Savaşı'nın başından bu yana kimyasal silah geliştirme programına sahip. İran, Irak'ın savaş dönemindeki birkaç kimyasal saldırısına kimyasal silah kullanarak karşılık verdi. 1990 yılının başından bu yana İran, Irak'ın kimyasal silahlarına cevap veremediği için ve Irak'ın kalıcı sinir gazı VX maddesi gibi değişik maddeler ürettiğini tespit ettikten sonra, kimyasal silah geliştirme programına öncelik vermiştir. İran emrinde birkaç sene içerisinde kimyasal programının durdurmaya zorlanacağı CWC'yi onaylamıştır. Bununla birlikte, kimyasal savaş üretim alt yapısını ve mühimmat cephaneliğini modifiye etmeye ve genişletmeye devam ediyor.

İran, kimyasal silah programının her yönü için bağımsız bir üretim kabiliyeti sağlamak için uyumlu bir çaba sarfetmesine rağmen, kimyasal savaşla alakalı yabancı kaynaklara bağlı kalmaya devam ediyor. Çin, İran'ın kimyasal savaş programı için önemli bir teknoloji ve ekipman sağlayıcısıdır. O yüzden Çin'in karşılama politikası, Tahran'ın bu silahların bağımsız üretimi için koyduğu hedefleri gerçekleştirip gerçekleştirmediğine göre bir anahtar olacaktır.

İran'ın biyolojik savaş programı, İran-Irak savaşı zamanında başladı. Programın gidişatı muhtemelen Irak'ın Körfez Savaşından önceki çabalarının boyutunun 1995'te ortaya çıkması yüzünden arttı. Bu silahların geliştirilmesinin göreceli düşük maliyeti

motive edici bir başka etkidir. Bu program araştırma geliştirme safhasında olmasına rağmen, İranlılar temel biyolojik savaş maddelerini üretmek için gereken ticari ve ordu alt yapısı gibi hatırı sayılır uzmanlıklara sahiptir. İran ayrıca maddeleri üretmek için donanımın bazılarını oluşturabilir. O yüzden şimdi sadece küçük bir madde varken, 10 yıl içinde, İran Silahlı kuvvetleri biyolojik maddeleri etkili olarak dağıtabilir. BWC'yi onayladı.

Envanterinde bulundurduğu SCUD-B, SCUD-C ve CSS-8 (yerden havaya atılan bir füzeden türetilen Çin yerden yere füzesi) ile hırslı bir füze programına sahiptir. SCUDları ilk olarak İran-Irak savaşında kullanmak üzere Libya ve Kuzey Kore'den temin eden İranlılar şimdi füzeyi kendileri üretebilecek durumdadır. Bu Kuzey Kore'nin önemli ekipman ve teknik yardımı sonucu başarıldı. İran son yıllarda Balistik füze konularında kendi kendine yetme hedefine yönelik önemli ilerlemeler yaptı.

İran katı-sevklı 150 km. menzilli NAZEAT 10 ve 200 km. menzilli ZELZAL güdümsüz roketlerini üretiyor. İran ayrıca daha kısa menzilli katı sevklı füze üretmeye de çalışıyor. Uzun vadede İran'ın hedefi bölgesel etkisini artıracak orta menzilli balistik füze üretim kabiliyetini kurmaktır. İran bu füzeyi kendisinin üretmesini sağlayacak üretim alt yapısını kurmak için teşebbüste bulunuyor. İran'ın diğer birçok çabaları gibi gelecekteki füze kabiliyetleri başarısı Çin, Kuzey Kore ve Rusya'dan gelecek önemli teknoloji ve ekipmanlara dayanıyor.

İran füzeleri Türkiye, Suudi Arabistan ve diğer körfez ülkelerini içeren belli başlı komşu ülkelerdeki önemli ekonomik ve askeri hedefleri vuracak kadar geniş bir yelpaze sunuyor. Olası hedefler petrol tesisleri, hava alanları ve limanlar ve Amerikan ordusunun bölgede konuşlandığı tesislerdir. İran'ın bütün füzeleri hayatta kalmalarını yükseltecek mobil fırlatıcılar üzerindedir. Eğer İran Kuzey Kore'nin "No Dong" füzesi gibi uzun menzilli bir füze temin etmeyi veya üretmeyi başarsaydı, daha geniş bir alanı tehdit edebilirdi.

İran, Çin'den hava, kara ve denizden atılan kısa menzilli füzeleri satın aldı. Ayrıca yabancı yapım havadan fırlatılan kısa menzilli taktik füzelere de sahiptir. Bu sistemlerin birçoğu körfez etrafında anti-gemi sistemi olarak konuşlandırılmıştır. İran ayrıca NBC

silahlarının fırlatılması için çeşitli batı ve Sovyet yapımı savaş uçağı, topçu ve rokete sahiptir.

Gelecekte İran'ın biyolojik maddeler ve balistik füzeler üretiminde daha dışa bağımsız olmasıyla birlikte, sağlayıcı olma potansiyeli de var. Mesela İran, Libya ve Suriye gibi bu tür kabiliyetleri artırmak isteyen diğer ülkelere teknoloji ve ekipman sağlayabilir. Buna bir öncü olarak; İran 1987'de Libya'ya kimyasal maddeler sağladı.

İran yurt dışından WMD ve ACW teknolojisi temin etme arayışında olan en aktif ülkelerden birisidir. Bunun için Tahran çeşitli tipte nükleer, kimyasal ve biyolojik silahlar ve onların fırlatıcı sistemlerini üretmek için yerli kabiliyetler geliştirme teşebbüsündedir. İran çabalarını öncelikli olarak Rusya, Çin, Kuzey Kore ve Batı Avrupa girdileri ile WMD ve ACW ile alakalı ekipman, materyal ve teknoloji edinmeye odaklamıştır.

1999'un ilk yarısında, Rusya ve Çin, İran'a önemli derecede ve geniş çeşitlilikte balistik füze ile alakalı ürün ve teknoloji sağlamaya devam etmiştir. İran bu ürünleri ve teknolojiyi hali hazırdaki üretim programlarını desteklemek ve kendi kendine balistik füze üretmeye yönelik hedeflerini gerçekleştirmek için kullanmaktadır. İran zaten kısa menzilli SCUD balistik füzesini üretmektedir ve Temmuz 1998'de ilk test uçuşunu gerçekleştiren ve muhtemelen acil operasyon kabiliyeti sağlayan ŞAHAB-3 orta menzilli balistik füzeyi inşa etmiştir ve alenen prototipini göstermiştir. Tahran olası bir kriz durumunda sınırlı sayıda ŞAHAB-3 prototip füzelerini operasyonel konumda konuşlandırabilir. Buna ek olarak İran Savunma Bakanı geçen sene ŞAHAB-4'ün geliştirilmesi hakkında bilgi vermiştir. ŞAHAB-4'ün genel olarak ŞAHAB-3'ten daha kabiliyetli olduğunu fakat sonra askeri uygulama için değil de sadece uzay fırlatma aracı olarak kullanılacağını açıklamıştır. Ayrıca İran Savunma Bakanı, ŞAHAB-5 hakkında da işaret vermiştir.

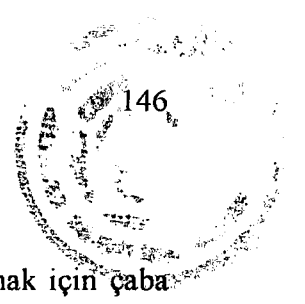
Bir dönem Tahran, Rusya'dan ve Batı Avrupa'dan görünüşte sivil amaçlı olan, çift kullanışlı biyoteknik ekipman arayışlarına devam etmiştir. İran, İran-Irak savaşı süresinde biyolojik savaş programına başlamıştır ve biyolojik savaş konuşlanması için sınırlı kabiliyete sahip olabilir.

Öte yandan İran, 1999'un ilk yarısında çeşitli kaynaklardan ve özellikle de Rusya'dan nükleer ilişkili ekipman, materyal ve teknik uzmanlık aramıştır. Çalışmalar İran'ın Buşer kentinde 1000 mega wattlık nükleer reaktör inşası üzerinde devam etmiştir. Ek olarak Rus girdileri, çeşitli aktivitelerde İran araştırma merkezleriyle etkileşimini sürdürmüştür. Bu projeler zamanla İran'la nükleer silah araştırılması ve geliştirilmesine destek olacak nükleer teknoloji alt yapısını artırmaya yardımcı olacaktır.

Kazanılan uzmanlık ve teknoloji, ticari kanallar vasıtasıyla hatta tamamen sivil görünümlü işbirlikçilerden bile İran'ın nükleer silah araştırma programını ilerletmek için kullanılabilirdi. Rusya, İran'la nükleer işbirliğinin sınırlarını gözden geçirmeyi denemiştir. Örneğin, Başkan Yeltsin alenen Rusya'nın askeri kullanışlı nükleer teknolojiyi artık İran'a sağlamayacağını açıklamıştır. 1998 Ocak'ın başında ise Rus hükümeti İran'la yapılan anlaşmalardaki girdilerin gözetiminin artırılması için belli başlı adımlar atmıştır.

Rus firmaları, her nasılsa, bu kontrolleri bypass etmek için ekonomik baskılarla karşılaşmıştır ve bazı durumlarda bu şekilde de yapmıştır. Rusya Devleti, ayrıca, İran ile ilgili ihracat kontrollerini uygulamak için bazı durumlarda başarısız olmuştur. Tekrarlanan uyarıları dikkate alan ABD, Ocak 1999'da Rusya'nın nükleer ve füze ilişkili kurmuş olduğu ortaklıkla ilgili Rus çabalarına karşı yönetsel önlemler almıştır. Bu ve diğer Rus çabalarına (1998'de belirlenmiştir) karşı alınan önlemler hala sürmektedir.

Çin, Ekim 1997'de İran'la hiçbir yeni nükleer ortaklıkta bulunmamayı vaat etmiştir fakat devam eden iki nükleer projeye ait ortaklığını tamamlayacağını belirtmiştir. İran'ın reaktör yakıtı için üretip kullanacağı küçük bir araştırma reaktörü ve zirkonyum üretimini yaptığı İsfahan'daki tesisle ilgili vaadinde duruyor gibi görünmektedir. Nükleer Silahsızlanma Anlaşması'nın bir bölümü olarak İran'ın, UAEA'nın teminat altına alınmış maddelerine uyması gerekmektedir, fakat teminat altına alınmış bu maddeleri zirkonyum fabrikası veya zirkonyum ürünleri için bu şekilde bir zorunluluk bulunmamaktadır.

İran, sivil enerji programı adına tam bir nükleer yakıt serisi kurmak için çaba göstermektedir. Bu, perde altında İran uranyum dönüşüm tesisi gibi aslında nükleer bir silah için ihtiyaç duyulan kolay dönüştürülebilir materyal üretmeye yönelik çabalar gibi birçok yolda kullanılabilen bütün tesisleri elde etme yollarını aramaktadır. Kritik teknolojiler ve teçhizatların akışını durdurmaya yönelik çabalara rağmen Tahran silahların gelişimi için kolay dönüştürülebilir materyal ve teknoloji aramaya devam etmekte ve çabasını desteklemek için ayrıntılı askeri ve sivil organizasyonlar kurmaktadır.

